

Օ Ր Ա Գ Է Ր

ԸՆԴՀԱՆՈՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

1861

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԵԳՆԱՅԲ.

ԱՄՍԱՏԵՏՐ Ց.

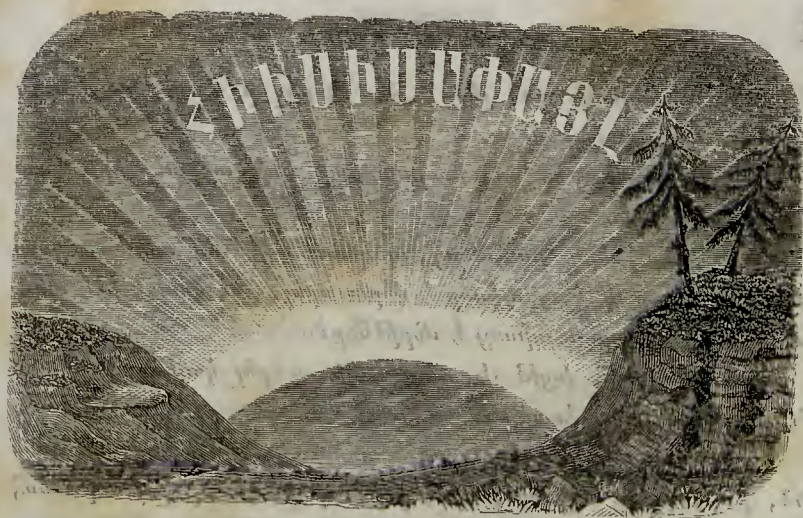
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

	ԵՐԷ
ՏԵՐ ՍԱՐԳԻՍ. (Աղգային վերասահմանութիւն.)	
Գարրիէլ տէր Յովհաննիսեանց:	83 — 104
ԳԱՐԻԲԱԼԴԻՈՒ ԿԵԱՆՔԸ. Մարտիրոս Հրաչեայ:	105 — 124
ՍԵՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ. (Շարունակութիւն.) Ս. Նազարեանց.	125 — 155
ԿՈՆԴԱԿ ՄԱՏԹԷՈՍ Եպիսկոպոսապետի և Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց.	156 — 159
ՆԱՄԱԿ ԱՌ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՂԸ, և ԱՐԶԱՐԵՅ Հայոց. Արրահամ Նազարեանց:	160 — 163
ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԳՐԲԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. Մ. Մխնարեանց:	164 — 169

Մ Ո Ս Կ Վ Ե,

ВЪ ТИПОГРАФИИ ЛАЗАРЕВСКАГО ИНСТИТУТА ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ.

1861.

ՅԴՈՍՏՈՍ 1861 ԹՈՒՆԿԱՆԵՐ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ.

ՅԷՐ ՍԱՐԳԻՍ.

Ե.Ջ.ԳԵՅԻՆ Վ.Ի.ՊԵՍԵՆՈՒԹԻՒՆ.

(Շարունակութիւն.)

6.

Եւաւտոնը արեգակը բաւական բարձրացել էր, երբ Տէր Սարգիսը ժամը շուտով վերջացրած, եկել էր տուն և տխուր նստած էր: Տէր Գրիգորն ևս մտանելով նորա մօտ, հարցրեց.

— Հը...ինչ համբաւ կայ աշխարհիս վերայ, Տէր Սարգիս, ինչու ես տխուր, կարծես, նաւերդ սև ծովումը խորանուզվել են:

«Իհ, Տէր Գրիգոր, ի՞նչպէս չմտածեմ, քանի զործակալը միան է ընկնում, մարմինս դող է բռնում:»

— Օրհնալ քահանայ, ես կարծեցի թէ մի բան ես տեսնեմ, ես քեզ երեկեան օրը չտեսցի՞ր, որ դու ճաշ չեկիր, քո բանը լաւ կ'երթայ:

«Այդ կողմից հոգս չկայ, Տէր Գրիգոր հայր, ես արդէն ուղարկել եմ ոչխար բերելու:»

— Աշխատիր, որ լաւը և պարարտը լինի. տէրտէրները միշտ պարարտը կ'սիրեն:

«Իհ, օրհնեալ քահանայ, պարարտը ինձ ո՞վ տուեց, այսօր լսեցի, որ գայլը մի կաղ ոչխար է վերաւորել, թէ կաղ է թէ պարարտ, այն է, նորան պիտոյ է մորթինք:»

— Այդ մեզ փոյթ չէ, գայլ է վերաւորել կամ շուն. միայն թէ պարարտ լինի, խօսքը իւղումն է:

«Տէր Գրիգոր, այդ բոլորը երկրորդական բան է, միայն ասա ինձ, քո հոգուն մատաղ լինիմ, գործակալի հետ ինչպէս խօսեմ, վախումեմ, լեզուս կապուի:»

— Հոգ չկայ, քամակումդ կանգնած կ'լինիմ, և եթէ տեսանեմ, լեզուդ կապվումէ, ես ընթացք կը տամ խօսքիդ:

«Մի այդպիսի ողորմութիւն արած, Տէր տէր, գիտես, որ լաւութեանդ փոխարէնը կ'հատուցանեմ:»

— Տէր Սարգիս, տեսանումես ո՞րքան ձիաւորներ են գալիս. ահա մինը նոցանից յառաջ է վազում իմաց տալու գործակալի գալուստը. ահա մօտեցաւ. դու գնա, տես, հիւրանոցը պատրաստի՞նք:

Տէր Սարգիսը շտապով մնաւ տուն, իսկ ձիաւորը ձիու վերայից ներքեւ թռչելով, ասաց.

«Օրհնեալ Տէր:»

— Ատուած օրհնեցէ, Արապետ, պատասխանեց Տէր Գրիգորը:

«Տէր Սարգիսը ո՞ւր է, գործակալի համար իջեան է պատրաստել, թէ ոչ:»

— Ամեն բան պատրաստի է, Արապետ, թէ կամիս, մօրի տուն, Տէր Սարգիս մօտ:

Արապետը թուրը կտրած, մորակը ձեռին հպարտորար մօտաւ տուն. Տէր Սարգիսը նստելու տեղերը պատրաստումէր:

«Օրհնեալ Տէր» ձայն տուեց Արապետը:

Բայց Տէր Սարգիսը պարսպած և մոքով շուարած, չնկատեց. Արապետը արհամարանք կարծելով դէպ ի ինքը, ձայն տուեց միւսանդամ փոքր ինչ բարձր.

— Օրհնեալ Տէր:

«Աստուած օրհնեսցէ, Աղա ջան» խախոյն յետ նայելով պատասխանեց քահանան:

— Շնորհաւորա, Տէրաւոր, գործակալը դալիս է: —

Այս բոլորէիս, Աղա ջան: Գու նորա ինչն ես:

— Ես նորա գրագիրն եմ, ձեռները կողքին դրած պատասխանեց Կարապետ:

«Անունդ ինչպէս է, Աղա ջան:»

— Կարապետ է:

«Սուրբ Կարապետը քեզ պահապան լինի:» —

Կարապետը և Տէր Սարգիսը դուրս եկան:

Գործակալը իւր մարդերով զբաղւած կանգնած էր, իսկ զիւրացիք ղլխաբաց նոցա ձիաները ման էին ածում: Գիւղի ամեն տանիքի վերայ հարս, աղջիկ, կին, մարդ, երեխայ ամենքն ևս ժողովուած անդարձ աչքով նայումէին դէպ ի Տէր Սարգիսի դուռը: Գործակալ Տէր Առաքելը խառա փարաջէն հագած, ձեռները մէջքին դրած ման էր գալիս սրահի առաջ: Իսկ նորա ուղեկից մարդիկը գդակները վեր կալած, նորա շուրջը պատելով, շարքով կանգնած էին և իւրեանց աչքերը միշտ նորա հետ էին ման ածում:

— Այս գիւղի քահանայի անունը ինչպէս է, խոժոռ դէմքով հարցրեց գործակալը:

Մարդիկ սկսան միմեանց երեսին նայել և ոչ մինը նոցանից չհամարձակուեցաւ պատասխանել. միայն Տէր Գրիգորը մօտենալով, ասաց.

«Ծառայդ եմ, անունը Տէր Սարգիս է:»

— Ուրեմն ուր է, ինչո՞ւ չէ երևում:

«Այս տեղ է, ծառայդ եմ, պատի պն կողմումն է կանգնած:»

Այս բոլորէիս Տէր Սարգիսը կանչեցին, որ դեռ չմօտեցած, խոր դուրս խոնարհեցրեց, յետոյ դողալով և շուրջը նայելով, մօտեցաւ: Տէր Գրիգորը իսկոյն կանգնեց նորա քամակի կողմից:

— Ինչպէս ես նայում, Տէր Սարգիս, մահա՞հալի, վերայ նստելով հարցրեց գործակալը:

«Փառք Աստուծոյ, Հայր սուրբ, պահպանել է բարի աղօթքդ:»

— Հայր սուրբ, մի տախ, Տէր տէր ասան, դա վարդապետ չէ. ականջումը վէնց Տէր Գրիգորը:

Քանի տարի է, որ ձեռնադրուել ես, շարունակեց Տէր Առաքել գործակալը:

— Երբ որ հայրս մեռաւ, այն ժամանակ և ես ձեռնադրուեցայ:

«Ուրեմն Քրիստոսի որ թուականին:»

— Քրիստոսի զատիկի օրից երկու շաբաթ յառաջ:

«Ուրեմն մարտ ամսումը ձեռնադրուեցար:»

— Այո, երբ որ իմ միջնակ որդիս ծնել էր:

«Օրհնեալ քահանայ, ուրեմն պարզացրու, տեսանեմ, որ թուին ձեռնադրուեցար, երևի մոռացել ես:»

— Այո, ծառայդ եմ, մոռացել եմ. բայց մաշտոցիս մի կողքումը գրած է թիւը:

Տէր Առաքելը ձեռք ձգեց և ծիծաղելով երեսը յետ թերեց: Տէր Գրիգորը հրախրեց նորան պատրաստած տունը և բոլոր մեծամարդիկը ևս նոցա յետքից մտան տուն: Տէր Սարգիսը մնալով, վազեց դէպ ի կինը և որդիքը, որոնք միւս տան շէմքից նայումէին, և ասաց.

«Տեսաք, ի՞նչպէս համարձակ խօսումէի, յոյս կայ, որ բան լաւ գնայ. դուք գնացէք ճաշը պատրաստելու: Գինի ունինք, թէ ոչ. եթէ չկայ, կանչեցէք Ծիտուկ ժամկոչին:»

Իսկոյն գուրս պրծաւ Ծիտուկը:

«Ծիտուկ, գնա շուտով Շահնազարենց տունը և ասա որ գործակալը լսեց Ջալիահրի մահը, շատ տրտմեցաւ և սաղմոս քաղելու համար մի չափ գինի խնդրեց. իմանո՞ւմես, Ծիտուկ, մի քանի սուտ ևս դու քեզանից յաւելացրու, կարելի է բան դուրս քարշես:»

— Շատ լաւ, Տէրտէր. շատ լաւ, պատանխանեց ժամկոչը և վաղեց դէպ ի Շահնազարենց տունը:

Տէր Սարգսին կանչեցին Գործակալի մօտ և նա կանգնեց սիւնի մօտ, իսկ Տէր Գրիգորը սիւնի քամակում:

«Քանի տուն ժողովուրդ կայ այս գիւղումն:» հարցրեց գործակալը:

— Յիսուն տուն են, ծառայդ եմ:

«Այդ յիսուն տան մէջ քանի հոգի կ'լինին:»

— Ութսուն և հինգ հոգի կային, մի կին երեկ մեռաւ, մնաց ըր...ը...ը... Բնէքան կ'մնայ, երեսը թեքելով հարցրեց Տէր Գրիգորից:

«Ութսուն և չորս կ'մնայ, մի վախենար, համարձակ խօսիր:»
— Եւ յօ ծառայդ եմ, կ'մնայ ութսուն և չորս: Բաղրամեանց Արսակոսին շուտով երեկայ կ'ծնվի, խօսքը յառաջ տարաւ Տէր Սարգիսը:

«Ունի եկեղեցին արեւկան մուտք բաւական:»
— Ոչ այս արի կարկուտը բոլոր արտերը աւերեց, չվրէ-
ղացիք ամենեւին ցորեն չունին, վանքական ցորեն ևս չապրի՞նք
ժողովեցի... արքա՛ տա՛ն ալ ո՛ր, ի՞նչ որ մի միջոցն ալ...

Եւս քոպէիս երեսը շրջելով, խնդրեց տէր Գրիգորից օգնել նորան:

«Ուրեմն ժողոված ցորենը ի՞նչ արեցե՞ր» խօսքը յառաջ տա-
րաւ գործակալը:

— Երեղայ Յոհաննէսի ձեռով ուղարկեցի Սեանայ վանքը:
Վանահայրը շատ խնդրել էր և մինչև անդամ կոնդակ էր ու-
ղարկել:

«Ուրեմն գիւղացիք ամենեւին ցորեն չունին:»

— Եւ յօ, Տէր հայր, մեծ սով է նոցա մէջ... նոքա ինքեանք
կամենումէին գալ, ընկնել ձեր ոտերը, աղաչել որ մինչև կարելի
կասելը սպասէք. բայց ես իբրև ծխաւէր քահանայ յանձն առայ
այր ծանր պաշտօնը, ձեզ յայտնելու:

«Ուրեմն, կալերը շուտով են կանելու:»

— Եւ յօ, մի քանի ամսից յետոյ:

«Հա՛տ բարի, երբ որ կասն, բոլոր ցորենը ժողովի և պատ-
րասիր, ըստ որում ես գնում եմ այլ գաւառ: Վերադարձի ժա-
մանակին թղթով կ'պահանջեմ քեզանից:»

— Նազանդ եմ Ձեր բարձր հրամանին, Տէր իմ: Բաճար

Գործակալը սկսած ուրիշների հետ խօսել:

Տէր Սարգիսը, Տէր Գրիգորը և Պարթապետը դուրս եկան
նոցա մօտից և միւս տներ ճաշ էին պատրաստում:

«Եղա Վարապետ, միւս գիւղերումը գործակալին ի՞նչպէս էին
ընդունում, հարցրեց Տէր Սարգիսը:»

— Եմեն տեղ լաւ էին ընդունում, միշտ ընծայ էին բերում
և ինձ և նորան: Եւ նոցա մի լաւ զանապուհ լինի ըստ...

«Ուրեմն փորը ինչ կաշառք սիրող է:»
 «Ո՛չ, այնքան կաշառակեր չէ, ինչպէս առաջին Վարդապետը:»

«Այդ ինչ Վարդապետ էր, Աղա Վարապետ:»

— Վա՛հ, մի՞թէ մոռացել ես, Տէր տէր, այդպիսի արժանաւոր մարդը կարելի՞ է մոռանալ:»

«(Օրհնուած, իւրաքանչիւր տարի նոր նոր Պոպոլներ են գործակալ ընտրվում, որ մինը եւ միտս պահեմ. մին էլ տեսնես, ոչնչով զալիս են, բայց ընչով գնում են և անդառնալի: Բայց անունը միտք բեր, կարելի է ճանաչեմ:»

Այս միջոցին մի գիւղացի ներս մտաւ նոցա մօտ, և դէպ ի մի կողմը կանգնելով՝ Վարապետը, հարցնումէր թէ կարող է արդեօք բերած ընծան գործակալին մատուցանել:

— Այդ ընծան ի՞նչ բան է, հարցրեց Վարապետը:

Գիւղացին գդակը բարձրացնելով և գլուխ խոնարհեցնելով, յառաջ տարաւ խօսքը.

«Աղա ջան, ի՞նչ հրամայեցիր ծառայիդ:»

— Այդ ընծան ի՞նչ բան է, հարցնումեմ:

«Այգուցը չէ, ծառայդ եմ. փեթակիցն է և էս ի՞նչ է, ասումես, էս էլի... էն...»

— Ես քեզ հարցնումեմ, այդ ի՞նչ ես ընծայ բերել. խօսքը յառաջ տարաւ Վարապետը:

«Հա... այդ եւ հարցնում. այս տեղ կայ չորս գրուան մեղը, երկու գրուան կարագ և մի զոյգ զարդարուն գուլպա» հանդերձի դրօշակով (փէշով) քիթը սրբելով պատասխանեց Գիւղացին:

Վարապետը տեսանելով այդ քաղցր ուտելիքը, աւելորդ հաւհամարեց գործակալին ցոյց տալ և գիւղացու ձեռքից ընդունելով իւր համար, արձակեց նորան, ասելով, թէ նա ինքը կ'մատուցանէ գործակալին:

Մի՛նչ ղեռ Վարապետը խօսումէր գիւղացու հետ, ցած ձայնով հարցրեց Տէր Սարգիսը.

— Միտդ է գալի, Տէր Գրիգոր, Վարապետի ասած վարդապետը:

«Կարծեօք, միտս է գալիս. նա եօթն տարի յառաջ էր գործակալ:»

— Բայց թող Վարապետը զայ և բանը բացատրէ:

7.

Վարդապետը ընծայքը տեղաւորելովոց յետոյ, կրկին եկաւ քահանաների մօտ:

«Շարունակեցէք, Ազա Վարապետ» ձայն տուեց Տէր Սարգիսը:

— Ի՞նչ տեղ դադարեցաւ խօսքը, Տէր Հայր:

«Վարդապետի անունը կամէինք իմանալ:

— Վարդան էր վարդապետի անունը, մի թոկից փախած մարդ, թէպէտ եւ նորան սաստիկ սիրումէի:

«Եւ, Վարապետ, միտս է, ափսոս չէ՞ր, նա Աստուծոյ օրհնած մարդ էր:»

— Հա՛. քո հօրն ողորմի, Աստուծոյ մի օրհնածը դու եւ, միւսը նա էր, հեգնաբար պատասխանեց Վարապետը. քեզ արդեօք պիտոյ էր իմանալ նորա հանգամանքը, թէ ինձ, որ երկու տարի նորա մօտ գրադիր եմ եղել. եւ եւ նա մեր քսակին այնքան շահաւէտ դործեր ենք կատարել, որքան զլիսիս մաղերը կան:—

«Եւ Վարապետ ջան, մեծ մեղք եմ համարում լսել անգամ Վարդան վարդապետի ընդդէմ բան, ըստ որում նորա պէս լաւ գործակալ չէ պատահել եւ կարելի է չպատահի՛ւ ես:»

Եւ զարմանում եմ, տէր Հայր, որ դու այդպէս եւ խօսում:—

«Ի՞նչպէս չխօսեմ, հոգիս, ահա քեզ օրինակ մեր Տէր Սարգիսը, որ կարծեօք դու լաւ եւ ճանաչում: Ի՞նչպէս ազատուեցաւ նա Վարդան վարդապետի ձեռքից, բայց Աստուծա՛մ մի արասցէ, որ Տէր Առաքելի ձեռքն էր ընկել:»

— Այդ ի՞նչ բան է, ասա խնդրեմ, խօսքը յառաջ տարաւ Վարապետը:

«Մի՞ թէ քեզ յայտնի չէ. երեւի, դու այն ժամանակ նորա գրադիր չէիր. թէ այսպէս եւ թէ այնպէս, եւ ահա քեզ պատմեմ. Տէր Սարկոս քահանան բաւական մեծ զիւղ ունի: Նա կոնսիստորական հարիւր մանէթ էր ժողովել հասարակութենից եւ բոլորը գործ էր ածել իւր հարկաւորութեան համար: Եւրբ որ գործակալ Վարդապետը գալիս է քննելու, արծաթը պատրաստի չէ լինում: Տէր Սարկոսը արդէն իմանալով վարդապետի բնութիւնը, մի լաւ ճաշ է պատրաստում, նոր զինուէ կարաս է բացում:

Լ «զորս դու պատուիրեցիր» սորան լաւ մեծարումէ: Արբ որ վարդապետիս կատարը տաքանումէ, ասումէ Տէր Մարկոսին, թէ ինձ աւելորդ է, քո զործերը քննել, ես արդէն զիտեմ հաւաստի, որ դու շատ հաւատարիմ ես Աթոռին և ճշտութեամբ ես հաշիւ տեսնում: Խնդրեմ, ինձ ձանձրութիւն չտալով ինքդ քո բոլոր հաշիւը կարգի բերես: Ահա այս լոպէիս որ քահանան չէ ցնծալու, խնդալու, երբ որ իւր դատաստանը յանձնումեն իւր կամքին: Աթէ ես լինելի Տէր Մարկոսի տեղ, այնպէս հաշիւ կ'տեսնէի, որ Առնիստորը միայն ինձ պարտական, բայց նա-այնքան բարեխիղճ մարդ էր, որ գոնեայ պարտք չէ դրել Առնիստորի վերայ, այլ հաւաստարակչիւ դուրս բերելով հաշիւը, պարտական չէ կացուցել իւր անձը: Միւս օր, երբ Աւարդապետի արբեցութեան հետքը չբացել էին, մի լաւ շնորհակալութիւն ևս մատուցանելով, առանց նայելու ընդունումէ հաշուայողակը: Այժմ քեզ եմ հարցանում, Աղա Աւրապետ, ի՞նչպէս չպաշտել և չպատուել մի այդպիսի աստուածառաք մարդ:»

— Յայտնի բան է, Տէր հայր, պատմականեց Աւրապետը, որ միայն այդ ես տեսել, կամ կարելի է ասել, լսել, իսկ ես ամեն բան զիտեմ: Նորա բոլոր գաղտնիքը սրտիս մէջ թաղուցած են:

«Այդ ի՞նչ գաղտնիք են, ասա խնդրեմ:»

— Օ որն ասեմ, կամ զորն խոստովանիմ:

— Այս միջոցիս բոլորեքեան լուռ էին կացած անժամանակ, բայց Տէր Գրիգորը, որ մինչև այժմ ականջ էր դնում, ասաց.

«Աւրապետ Աղա, կեղծաւորութիւն չլինի, ես ևս պաշտպան եմ Աւրդան վարդապետին, բայց վա՛յ ինձ... թէպէտ մի անգամ քսան ձայնատու մանեթներս ազաւհութեամբ ծոցը կոշտիս, նորա կարծիքով, ո՛չ իբրեւ կաշառք, և զրաբառ մի քանի խօսք ևս կրկնելով, չեմ իմանում, որ զրբի խորշից թէ «արժան է մշակն վարձու իւրոյ»:

— Ես ձեզ համաձայն եմ, տեաք, որ նա մի քանի զործերէլ մէջ լաւ մարդ էր. այն է, երբեմն կաշառք-փոքր էր առնում և երբեմն աղքատ մարդուց ամենեւին չէր առնում: Բայց ես ամենեւին կարող չեմ մոռանալ այն անցքը, որ պատահեց Շահանալին դատարանում:

«Այդ ի՞նչ անցք է, խնդրեմ, պարզաբանելը» ձայն տուեցին միասին երկու քահանայքն ևս:

— Պատմութիւնը եթէ զլիսից չսկսանես, վերջաբանութիւնը լաւ չէ գալու, ուրեմն ես ևս փիլիսոփաների պէս զլիսից սկսեմ: Չեղ ինչպէս յայտնի է, դործակալը երբ որ ման է գալիս զանազան գաւառներ, միշտ քահանաների տան է իջլանում:

«Այո՛, այդ մեղ յայտնի է, Աղա Արապետ, որոյ օրինակը այժմն իսկ տեսանումենք:»

— Եւ այսպէս միանգամ դալով Շ լամշադին գաւառը, խօսքը յառաջ տարաւ Արապետը, իջլանեցինք տէր Խաչատուր քահանայի տանը: Ուղիղ պիտոյ է խոստովանել, լաւ մեծարանք ստացանք այն երեկոյ: Արդապետը սաստիկ վաստակած լինելով ճանապարհի երկարութենից, թուրքի խանի պէս ձգուեցաւ պատրաստած մահճի մէջ. իսկ ես, պաշտօնս լցուցանելուց յետոյ, ձեռներս կողքիս դրած կամաց ու հանդարտ շվշվացնումէի հիւրանոցի սրահում, որ չլինի թէ դործակալը անհանգիստ առնէի:

«Ես ինչպէս նկատումեմ, պատմութեանդ վերջը շուտով չենք լսելու, խօսակցութիւնը կտրեց Տէր Սարգիսը — խնդրեմ, նստե՛ք և այնպէս լսենք:»

— Տէր Հայրը լաւ է ասում, նստենք, Աղա Արապետ, մինչև կերակուրը կ'պատրաստեն, ասաց Տէր Գրիգորը:

Երեքն ևս նստեցին և Արապետը յառաջ տարաւ իւր պատմութեան թելը:

«Մ'ինչդեռ երեկոյեան ժամանակն էր, ես դանդաղ քայլերով դբօսնումէի սրահում, տեսայ որ մի կին մի աման տաք ջուր, մի բաժակ աղ և մի լուացարան ձեռքին դալով դէպ ի սրահը, կամենումէր մօտանել հիւրանոց վարդապետի մօտ: Ես իսկոյն հարցուփորձ առնելով զաղարեցուցի նորան շէմքի մէջ: Ո՞վ ես, կին դու:»

— Տէրտէրակինն եմ, Աղա, կամենումեմ մօտնել Հայր սուրբի մօտ:

«Ի՞նչ դիտաւորութեամբ, հարց արեցի ես և, ճշմարիտն ասեմ, զարմացայ, ըստ որում իմ առաջին փորձն էր գրագիր լինել վարդապետի մօտ:»

Մեր արդէն իմանումենք, թէ Տէրտէրակինը ի՞նչ պատճառով կամեցել է մօտանել վարդապետի մօտ. ասացին քահանայքը: —

«Յայտնի բան է, այժմ ես ևս գիտեմ, որ նա կամենումէր վարդապետի ոտերը լուանալ. իսկ այն ժամանակ ինձ զարմանալի

Թուեցաւ, բայց Թող յառաջ տանեմ իմ պատմութիւնս: Այդ ջուրը ինչու համար է. հարցրեցի ես կնոջից:»

— Արդապետի ոտերի վերայ փոշի շատ է նստել, պիտոյ է լուանալ:

Ես այս միջոցում փոքր ինչ լուռ մնալով, կրկին հարցրեցի. «Իիցու՞ք այդ այդպէս է, բայց աղը ի՞նչ խորհրդով ես բերել:»

— Հայր սուրբի ոտերը քրտնած կ'լինին, լուանալուց յետոյ պիտոյ է ալ լաւ ցանկ:

«Ես կոյն Արդապետի կէս ժամ յառաջ ասած խօսքը միտս բերեցի, թէ «Իմ մօտ եթէ կ'ին դայ, արձակ մոտք տուր» ես ևս թոյլ տուեցի:»

— Աղա Կարապետ, պատմութենիցդ ոչ մի տհաճութիւն չէ երևում դէպ ի Հայր սուրբը — խօսքը կտրեցին քահանայքը — Այդ ոտնալուան մեղանում ևս է պատահում, մանաւանդ, երբ վարդապետ է գալիս. այդ մի առանձին պատիւ է դէպ ի մի եկաւոր անձն:

Այո, այդպէս է, բայց դուք ինքեանքդ պիտի խոստովանէք, որ մի այլ մարդու, որ երկրի սովորութեանը տեղեակ չէր, փոքր ինչ խորթ է թվում տեսանել մի կ'ին մարդ որ լուանումէր վարդապետի ոտեր: Առաւօտը երբ ժամը վերջացաւ, Արդապետը եկաւ իւր կոցարանը: Գիւղականների բաղմութիւնը շրջապատեց հիւրանոցը: Ոմանք նոյանից խնդիր էին տալիս գործակալին, ու մանք բերանացի էին յայտնում իւրեանց վէճը կամ զանգատանքը սորա և նորա վերայ և այլն և այլն... Երեքեք ինձ, տեարք, խօսքը յառաջ տարաւ Կարապետը — ես այս միջոցում փոքր ինչ հնարազրուութիւն դորձ դրեցի, զիւղականների հասկացողութեան պղտոր ջրի մէջ ձուկն որսալու: Գործակալից ծածուկ, իմ իսկ նիւթական օգտի համար վէճեր էի խաղաղեցնում, հրաժարուած մարդ և կ'ին էի միմեանց հետ հաշտեցնում, քահանաների կողմից բարեխօս էի լինում Արդապետի մօտ. մի խօսքով, ասպարէզը ինձ էր մնացել:

Եհա այսպիսի և սոցա նման բաներով բաւական շատ արծաթի հանքեր դադ: Այս աղբիւրից փոքր ինչ օգուտ քաղեցի ես, իսկ մնացեալը, մտադիր էի, միւս գիւղից վերադառնալու ժամանակ փողովել:

Այն միջոցում վարդապետն ևս նոյն իսկ ճանապարհով մահ-
 ճի տակ լցնումէր արծաթի բոլորակները, իսկ սենեակի անկիւն-
 ները իւղով, մեղրով, դուլպաներով և զանազան բաներով: Յայտ-
 նի բան է, Վարդապետը բացայայտ կերպով չէր խնդրում, այլ նա
 ունի իւր սեփական կերպը խնդրելու, թուրքի առակի պէս, երեսը
 հակառակ կողմը թեքելով «խառովիւրամ, սալ ջերումա» չեմ
 կամենում, ձգիր ծոցս: Այրբ որ բանը այսպէս վերջացաւ, զնացինք
 միւս դիւղը, նոյնպէս իջնանեցինք մի քահանայի տան: Այս տեղ
 այն օրը քննութիւն բացեց Վարդապետը ժողովորդի և քահանա-
 ների վերայ և բաւական մեծ պաշար ժողովեց. միայն թէ դեռ ևս
 քննութիւնը չվերջացրած, մթնեց, ժողովուրդը ցրուեցաւ, մը-
 նացինք եւ և Վարդապետը: Ինձ հրամայեց ներսից սենեկի դը-
 րան մօտ կանգնել, իսկ ինքը ճրագի լուսով սկսաւ համարել բոլոր
 ստացումածը: Վարդապետի խնդութիւնը այս լուպէիս, ճշմարիտ,
 չեմ կարող ձեզ նկարագրել: Արբեմն ծիծաղումէր, երբեմն իմ
 հետ զուարճախօսութիւնք էր աւելում, երբեմն երգում, իսկ մանր
 դրամի հաշուելու ժամանակ չտալուելու համար կամաց մոմաւ
 ցնում, և պուխը շարժումէր: Իսկ ես դրան մօտ կանգնած, եր-
 բեմն գուրս էի նայում, որ ոչ որ չմտանէ, և երբեմն Վարդապե-
 տին. բայց սուրի յաճախ դէպ ի սա, կարմիրներ ու սպիտակներ
 համարողը: Այրբ որ համարեց պրծաւ, մի ուրախական ձայնով
 կանչեց. Տօ, կարապետ, գայլի թռն, արջի որդի, դործակալի
 ներքին խորհրդակից, (նա միշտ իւր սրտի ուրախութիւնը ինձ
 այսպիսի բառերով էր յայտնում) մօտեցիր այս տեղ. տեսանումես,
 ասումէր Վարդապետը, ձեռք դէպ ի արծաթի դէզը պարզելով —
 այս ոսկու սարը, արծաթի հանքը, թղթի դործարանը: Տեսա-
 նումեմ, այր սուրբ ջան, ասացի, այս տեղ մի «ջան» ևս յաւելա-
 ցրեցի նորա պուխը աւելի կակուղ իւղելու համար: Հապա, որին
 եւ կամենում, կարմիրներից, սպիտակներից, թէ այս թղթերից:
 Այս տեղ մի ոտանաւոր ևս ասաց Վարդապետը.

«Տիրացուի շիւղ — փլաւ,

Վարդապետի քալաւ — փաչէ.

Այս երկուսից թէ որն է լաւ, բայց, տան փոքր ու՛

ճաշկառուն քաջ ճանաչէ:» Եւ այնպէս խոսեց.

Իսկոյն եւ արացի, արեգակն գոյնը կարմիրէ, եւ կարմիր եմ
 սիրում: Այ դու անիրաւ, խօսքը յառաջ տարաւ. Վարդապետը

տը — լաւ ընտրողութեան ճաշակ եւ ունեցել դու: Այս աեղ երկօքեանս ևս փոքր միջոց ծիծաղեցինք, այնուհետև յաւելացրեց Հայր սուրբը. բարւոք է, Արապետ, քո աղօթքը լսելի եղաւ, դու կարմիր արեգակիցդ մասն կ'ստանաս. միայն զգուշացիր, ոչինչ տեղ բերանիցդ մի խօսք անգամ դուրս չհանես թէ Աջմիածնայ վանքում, թէ թեմակալ Ապիսիոպոսի առաջև, ոչ իսկ կոնսիստորումը: Ես իսկոյն ուրախացած ասացի, քաւ լիցի, Հայր սուրբ ջան, ես Յուդան չեմ, միամիտ կացէք և լիակատար վստահութիւն ունեցէք դէպ ի իմ հաւատարմութիւնս:

Այսպիսաբար վերջացուցինք խօսակցութիւնը և վարդապետիս սրտումը ոտերը և գլուխը լուանալ տալու ցանկութիւն ծագեցաւ:

— Ափսոս, ասումէք վարդապետը — որ այս ողբումելի քահանայի կինը վախճանած է, ապա թէ ոչ գլուխ կ'լուսնար: Աաւրապետ, կարող ես արդեօք մի կին հրաւերել գլուխ լուանալու, մի քանի կոպէկ ևս խոստացիր, որ յանձն առնուին:

«Մեծ ուրախութեամբ, Հայր սուրբ ջան, ասացի և դուրս թռայ սենեկից: Գլստումը արդէն մութ էր, մի բարակ ամպ երկնքի կամարը ծածկել էր, անձրևի կաթիլները մաղվում էին երեսիս: Ես չկամենայով նեղութիւն տալ քահանային, մի տղամարդ առաջնորդ ընտրեցի և գնացի մի այլի, բայց պատահնի կնոջ մօտ, յայտնեցի վարդապետի խնդիրը և նիւթական առաջարկութիւնը: Այնք մեծ ուրախութեամբ յանձն առաւ և զալու պատրաստութիւն տեսաւ: Մինչ դեռ ես հիւրանոցի սրահումն էի, այն կինը բոլոր սարք ու կարգով եկաւ. իսկոյն Հայր սուրբին իմաց տալով ներս հրաւերեցի այն կինը և վարդապետի հրամանով ես դրսումը, սրահի մէջ զգուշանումէի, մինչև Հայր սուրբի գլուխ լուանալը: Այս միջոցիս մի փոքր անցք պատահեց, որի պատճառը, ճշմարիտն ասեմ, չկարողացայ իմանալ:»

Այս ճառերից յետոյ Արապետը կամենումէր գնալ Տէր Առաքելի մօտ, բայց քահանայքը ստիպագին խնդրումէին վերջացնել պատմութիւնը:

— Յառաջ տար խօսքդ, խնդրեմ, Աղա Արապետ, ասումէր իւրաքանչիւրը քահանաներից:

«Ղշմարիտ եմ ասում, ձանձրացայ և կարելի է, Տէր Առաքելը բարկանայ, որ այսքան յետացայ: Վահանաները առաւել ևս ստիպումէին պատմել այն անցքը:»

— Խնդրեմք, վերջացրու պատմութիւնդ, կրկնեցին քահանայք:

«Հաւատացէք, որ մոռացել եմ, ապա թէ ոչ, կ'պատմէի, բայց.....»

— Փոքր ի շատէ, որքան միտդ է մնացել, պատմիր մեզ:

«Երբ որ այն կ'ընդ գլուխը լուացաւ, յայտնի բան է, ինձանից ծածուկ, իւր վարձը ստացաւ և գնաց, շարունակեց Վարապետը — ես մտայ վարդապետի մօտ, հանգստացուցի նորան, ծածկեցի և ինքս ևս հանգստացայ: Ես նկատումէի, որ մի բանով դորձակալի սիրտը ալեկոծվումէր. նա չէր կարողանում քնել և շուտ շուտ մի կողքից միւսի վերայ էր գլորվում: Վառորդ ժամ անցաւ, և ահա ձայն տուեց Վարդան վարդապետը.

— Վարապետ, ձիաները ուր են:

«Գրտումը կապած, խոտ են ուտում, պատասխանեցի ես:

— 'Նայիր, տես, կրակ կամ ծծմբախայտ կայ:

«Ես, ծծմբախայտ կայ, Հայր սուրբ:

— Ուրեմն վառիր ճրագը, գնան, ձիանքը թամբիր և աշխատիր ոչ դժգոյթեցնել: —

Ղշմարիտ, ես ոչինչ բան չհասկացայ Վարդապետի խօսքերից. ասելով ինքս ինձ, թէ այս տեղ մի փորի ցաւ կայ, որ վարդապետիս նեղումէ, դուրս գնացի և մինչև ձիաների թամբելը և նոցա բերելը սրահի առաջև, տեսայ վարդապետս, որ մինչև այժմ սաստիկ քնքշութենից կերակուր անգամ չէր կամենում բերանին մօտեցնել — իսկ այս բոպէիս բոլոր պարկ ու կապոյնները պատրաստած դուրս է բերել մթնով և ինձ է սպասում: Առանց ձայնի, առանց խօսքի նստեցինք ձիերի վերայ: Երևակայեցէք ձեզ հրացանի գնդակի արագութիւնը օդի մէջ, և կ'իմանաք վարդապետիս սլանալը սև ձիու վերայ: Իսկ ես առանց իմանալու պատճառը, նորա քամակից ընկած, ձիուս կաշին քերթումէի, որ յետ չմնամ սրտաբեկ Հայր սուրբից:

Ձեր գլուխը ի՞նչ ցաւեցնեմ, այն գիշերը այնպէս շտապեցինք, որ թողնելով Շլաճադին դաւառը, անցանք Վարազախ և հա-

սանք առաւօտը լուսաբացին Բորդիչալու գաւառը, ուր վարդապետիս աթոռն էր: Փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ, Վարդապետը հրամայեց ինձ, իւր գրագրին մի նամակ շարագրել և ուղարկել դէպ ի այն քահանան, որի տանը երկարահեր ալքը երևել էր վարդապետին: Եյս նամակի մէջ ներողութիւն էր խնդրում նա, որ Կոնստանտնուպոլսից ուղարկած հրամանը առ Վարդապետը հարկադրեց նորան անկատար թողնել զատաքննութիւնը և մի գիշերի մէջ հասանել վերոյիշեալ գաւառը:

Եհնայեքանս միայն արժան համարեցի մասնաւորիկ ձեզ. ով որ ականջ ունի, թող լսէ: Բայց ներեցեք, Տեառք, որ ծանօթութիւն պատճառեցի ձեր ականջներին իմ պատմութեամբս և մեղանչեցի իմ Հայր սուրբի դէմ. թէ այսպէս և թէ այնպէս, բաւական լինի այսքանս: Խնդրեմ, դուք ճաշը բերէք հիւրանոց, կարծեօք պատրաստի է, իսկ ևս շուտով կ'մտանեմ Տէր Առաքելի մօտ: Եհնայեքանս վերջացրեց Արապետը իւր ոչ կարճառօտ ճառը, վեր կացաւ և գնաց գործակալի սենեակը: —

8.

Արապետը արդէն պատրաստվումէին: Աթոռի, փլաւի պղնձները մի տեղ էին եփվում. մեկը միւս տեղ: Եյս տեղ ամաններ էին լուսնում, այն տեղ պանիր էին կտրատում: Տէր Սարգսի ծառայ Մաղին ևս մեկէն կերակրի պղնձի մօտ կանդնած, երբեմն կրակը սասակացնումէր, երբեմն պղնձի միջեց կերակրի փրփուրը հանումէր և պարսպ ժամանակը մի ձեռով ծոծրակն էր քորում, գդակը ձակատին սեղմելով, միւս ձեռով բարձրացնումէր զրօշակը (փէշը), քիթը խտակելու: Մի խօսքով, բոլորեքհանը պարսպած էին: Արիւս քահանայքը դեռ նստած զոյց էին տալիս:

«Արապետը լաւ տղայ պիտոյ է լինի» հարցրեց Տէր Սարգիսը:

— Եյս, արտաբաց տղայ է և արդարաբայ. պատասխանեց Տէր Գրիգորը:

«Եյսպիսի տղամարդի միջնորդութեամբ միայն կարելի է գործակալի մօտ պատիւ ունենալ:»

— Առանց միջնորդի, դէպուղիդ ճանապարհով չէ կարելի բան առաջարկել գործակալին:

«Բայց ստուգապէս չիմացանք, արդեօք գործակալը կաշառակերներէջ է, թէ դուրս ներհակը:»

Այս բանիս վերայ սկսանք խօսել Արարպետի հետ, բայց վարդապետի պատմութիւնը արդէւք եղաւ վերջացնելու մեր խօսքը:

— Ինձ որքան յայտնի է, ես կարող եմ վկայել, որ նա ազատ չէ այդ արատից, ըստ որում իմ քսակն ես բաւական պինդ մղեց — գլուխը շարժելով պատասխանեց Տէր Գրիգորը:

«Ոչ, անպատճառ պիտոյ է իմանալ այդ, նոյն իսկ Արարպետից:»

Այս միջոցում կրկին տուն մտաւ Արարպետը, իւր սովորութեան պէս ձեռները կողքին դրած:

— Շտապեցեք խնդրեմ, ճաշի ժամանակ է:

«Բողբոջ այժմ պատրաստի կ'լինի, Ազա Արարպետ» պատասխանեց Տէր Սարգիսը, բայց նստիլը փոքր ինչ, քո հետ խօսելուն բան ունիմ:

— Հրամայեցեք, Տէր Հայր:

«Արարպետ ջան, սկսանք, բայց չվերջացուցինք գործակալի բնութեան մասին, թէ արդեօք սիրումէ ուռկանով ձուկն որսալ:»

— Հասկանումեմ քո միտքը և պիտոյ է ասել, որ բաղդի բերման ըոպէին աչքերը չէ փակում:

«Այո, ես հասկանումեմ քո միտքը, բայց ասա, խնդրեմ, ամեն գիւղում տալիս էին, թէ այնպէս...»

— Ամեն գիւղում տալիս էին, բայց միշտ ընդունումէր նա. միայն մի անգ շատ բարկացաւ, ի հարկէ իմ ներկայութեամբ:

«Ինչու համար բարկացաւ, Արարպետ:»

— Սի քահանայ կար, անունը մոռացել եմ, բայց կարծեմ Տէր Գլուկաս էր, որի եղբայրը նորա որդու հետ միասին քաղաքումը մի ժամանակ ուսում էին ստանում: Սոյն իսկ Տէր Գլուկասը իբրեւ ծանօթ մարդ առանց ընծայի եկաւ նորա մօտ տեսութիւն: Յետոյ Տէր Առաքելը ինձ ասումէր թէ ինչպէս այս քահանան առանց ընծայի մօտեցաւ ինձ, մի թէ չէր կարող մի քանի գրուան մեղը, մի շնչ արաղ, կամ ինչ և իցէ այլ բան բերել, գուցէ

չընդունէի ես: Վիցուք, ինձանից ամաչումէր, բայց մի՛ թէ կարող չէր նա իմ գրադրիս պատիւ դնել:—

«Ախ, քո հոգուն մեռնեմ, Կարապետ ջան, դու ինձ շատ հաճելի ես թւում. ահա քեզ մի լաւ վարտիքացու ընծայեմ, ասաց Տէր Սարգիսը— երբ որ կ'վերադառնաք, ապա ևս կ'վարձատրեմ:»

— Շնորհակալ եմ, տէրտէր ջան, Աստուած աւելի կարողութիւն տայ, ես քեզ կ'գովեմ գործակալի առաջն:—

«Ախ, քո հոգուն մեռնեմ, ես իսկ այդ կամէի ասել. դու խելացի տղայ ես, բանը խելոյն ես հասկանում:»

— Տէր Սարգիս, այժմ իսկ պատեհ է, Կարապետին մի բան տուր, որ գործակալին ընծայէ, ձայն տուեց Տէր Գրիգորը:

«Կարապետ Աղա, Տէր Հայրը ճշմարիտ է ասում, ահա հինգ մանեթ և կէս, երեկեան օրը թաղման վարձ եմ ստացել. կ'ասես, թէ վերադառնալու ժամանակը մեղը, կարագ և այլ բաներ ևս կ'պատրաստեմ:»

— Շատ բարի, Տէրտէր ջան, միամիտ կաց, որ բաներդ այնպէս ի գլուխ հասցնեմ, որ ինքդ զարմանաս: Վուք հացը բերէք, ես դնամ:

Կարապետը գնաց գործակալի մօտ: Սեղանը ձգեցին, ամենքն ևս նստան ճաշելու: Աշխարհականները տեղ բռնեցին գործակալի մօտ, իսկ քահանայք գիտութեամբ նստան սեղանի միւս ծայրում աւելի մուլթ տեղ:

Ղաշի վերայ գործակալը գինին շատ սակաւ էր գործ դնում. քահանաների սիրտը պատռւումէր, որ չէին կարող համարձակ խմել:

Գինին բաժանողը Կարապետն էր: Երբ որ գործակալը ըսկսումէր խօսել մօտակաների հետ, Տէր Գրիգորը աղաչումէր Կարապետին շուտով լցնել բաժակը և Տէր Առաքելի աչք ու յօնքը պահելով, դատարկումէր:—

Գործակալը նկատեց քահանաների անչափաւորութիւնը դէպ ի գինին, մի քանի խօսքերով հասկացրեց, որ պարկեշտութեամբ գործ դնեն նորան: Միայն տէր Գրիգորը դիպող ժամանակին չէր հրաժարւում գինուց: Սերժապէս ճաշից յետոյ «Հայր մեր» ասելու բոպէին, ինչպէս սովորութիւն է, ամենքն ևս վեր կացան. բայց Տէր Գրիգորը կորուսանելով իւր մարմնի հաւասարակշռու-

Թիւնը, վեր կենալուս յանկարծ երեսի վերայ տարածուեցաւ սեղանի մէջ: Պործակալը բարկացաւ, կարմրեց, բայց ոչ ինչ չխօսեց: Երեկոյեան սրահուն Օփաուլը, իւր սովորութեան պէս, սկսաւ եկեղեցու տախտակը զարկել. գործակալը և քահանայը պատրաստուեցան զնալ եկեղեցի:

9.

Բոլոր գիւղականքը իմանալով, որ գործակալը պիտոյ է ժամ դայ, միմեանց հետեւից եկան Թափուեցան եկեղեցու տունը: Բոլորեքեանք մեծ հետաքրքրութեամբ կամենումէին նայել նորան, կարծելով թէ երկնքի բարձրութենից ցած իջած, կամ երկրի խորքից դուրս վազած մի էակ է: Պատանի աղջիկները, որոնց ամօթ էր ներս մտանել, զրսում կանգնած, պատուհաններից էին նայում:

Օփաուլը, կարծես հոգիացած, այնպէս էր գոչում գիւղամիջում և ժողովուրդը եկեղեցի հրաւիրում, որ իւրաքանչիւր մարդակամայ ստիպուած էր զնալ: Վահանայը ամենից յառաջ մտան եկեղեցին, բոլոր բաները կարգի բերեցին, միայն Տէր զրիգորը դեռ ևս արբեցութեան մէջ լողումէր: «Նա թէպէտ կարողանումէր ման դալ, բայց պատից պատ էր ընկնում. ժողովուրդը եկեղեցու մէջ անդադար սպասումէր գործակալին. և ահա դուռները բացուեցան, ժողովուրդը երկու կողմ քարշուկով, ճանապարհ բացեց: Երկու քահանայքը ի պատիւ գործակալին, մոմերը բռնած զրան մօտ կանգնել էին առաջնորդելու նորան մինչև բեմը: Եւն ինչ գործակալը ներս մտաւ իւր մարդերով, Տէր Վրիգորը խառնակուած, կամեցաւ ձեռքը համբուրել, բայց չկարողանալով իւրեան պահել, Թեքվեցաւ և զլսով այնպէս զարկեց, որ գործակալը նետուեցաւ միւս քահանայի վերայ. նա իւր ձեռքի մոմով հաղիւ թէ չկրակեց գործակալի փռահահիղ մորուքը: Բոլոր ժողովուրդը մնացել էր: Պործակալը բարկանալով հրամայեց Տէր Վրիգորին կանգնել զրան մօտ առանց փիլոնի: Տէր Սարգիսը բաց ի իւր որդիներից հրաւիրել էր և նորանց, որոնք իմանումէին փոքր ի շատեւ կարգալ: Պործակալը ժամը օրհնեց: Երկու դասից ևս սկսաւ ժամանացութիւնը: Երբոր «Սուրբ ևս տէր» սկսան երգել, Տէր Վրիգորը առանց փիլոնի եկաւ ու կանգնեց դասումը: Բոլոր ժողովուրդը փորը բռնած ծիծաղումէր: Պործակալը կրկին անգամ

հրամայեց նորան կանգնել դրան մօտ և ստղմուս քաղել: Տիրացուները երկու դասից ևս այնպէս էին երգում. Շարականը, որ լսողը կարծումէր թէ սայլերի կարաւան է ճանապարհ զնում: Գործակալին հրաւիրեցին աւետարան կարդալ, բայց նա հրաժարուեցաւ: Տէր Սարգիսը, ճարը կտրած, սկսաւ ինքը կարդալ: Բայց մի այնպիսի ահով ու դողով մօտեցաւ աւետարանին, որ կարծես նորան պիտոյ է կուլ տար: Այնչապէս սկսաւ կարդալ, բայց վայ այն կարդալուն: Նորա տարաբաղդութենից ևս աւետարանի ընթերցուածը բաւական երկար էր: Նա երբ սխալվումէր, խիղջն ձեռք դնելով բերանին հազումէր. երբեմն, հետեւեալ բառերը չկարողանալով խիղջն ջնկել, մի քանի անգամ հետ զհետէ հազումէր և աչքերը բեկեռումէր դէպ ի աւետարանը, կամ տղաներին ասումէր, մոմերը մօտ, կամ հեռու բռնեցեր:

Աւետարանի ընթերցուածից տեղ տեղ աւելորդ էր համարում բաց թողնել և մի տնից դէպ ի միւսը թռչել: Ահա ժամը վերջացաւ: Գործակալը դնաց իւր կացարանը, իսկ մարդիկ եկեղեցու մօտ ծառերի տակ նստելով, զրոյց էին տալիս:

«Տեսա՞ք, սիրելիք, գործակալը ինչպէս բարկացաւ:»

Այ՛, տէր Գրիգորին, անով ու տեղով կ'կորչի:—

— Ի՛հ, ի՛նչ ես խօսում, օրհնուած, պատասխանեց միւսը, եղուց կամ միւս օր կ'տեսնես որ փիլոնը կրկին ուսերին ժամ է ասում: Տօ, եղբայր, վայ մեզ, թէ չէ, դոցա բանը լաւ կ'երթայ: Գործատանան թամբած կ'տաննն ջուրը և ծարաւ յետ կ'բերեն: Գործախրեանց խելքովն ու գլխովն իւրեանց բանը գլուխ կ'բերեն, խելքով ևս չ'լինի, մի այլ բանով կ'խաբեն դործակալին:

«Ի՛նչ բանով կարող են խաբել, եղբայր, և մի՞ թէ գործակալին կարելի է խաբել:»

— Տօ, եղբայր, ես և դու չենք կարող խաբել թէ չէ, նոցա համար շատ հեշտ բան է: Առաջին գործակալը մտքումդ է՞:

«Ո՞րը, վարդապետը, որ Սեանից էր եկել:»

— Այո՛, վարդապետը: Նա ի՛նչ բաներ չարեց այս տեղ: Մեր Տէր Սարգիսն փիլոնից զրկեց, այդ ասումէր, թէ կամի նորա մոռուքը վերացնել և նորան աքսորել, բայց միւս օրը ահա փիլոնը ուսերին ձգած ժամ է ասում: Այդ բաւական չէ. երբ Աւարդան պիտի դնաց Սեանայ անուպատը, մի օրհնութեան թուղթ կամ

կոնդակ ևս ուղարկեց: Սորանից կարող ես եղբայրակեղ, թէ դռքս
լինչ խելքի աէր մարդիկ են: —

Արեգակը մայր էր մտել, բոլոր մարդիկ դէպ ի իւրեանց սնե-
լը էին ջրվում: Տների հերթերեց կրակի ծուխը դուրս դառնոլ դէպ
ի ընդարձակ օդը, բոցի գոյն էր ստացել:

10.

Գործակալը փարաջէն հանած, գիշերային գդակը ծածկած
ձեռները քամակին դրած, հանդարտ ման էր դալիս սենեակում:
Կարապետը գդակը ձեռին, ներս մտաւ:

«Հրամայեցիր արդեօք ձիերին ջուր տալ» հարցրեց Տէր Ա-
ռաքելը:»

— Այո՛ ջուր ևս, գարի ևս տուեցի, պատասխանեց Կա-
րապետը:

«Գարին ո՞վ տուեց, դու զնեցիր, թէ Տէր Սարգիսը տուեց:»

— Եստուած մի՛ արասցէ, մեր ձիերը դնած գարի չեն ուտում:

«Եւհո՞ւ չեն ուտում, դուռն է:»

— Ոչ, նոքա ձրի գարին շատ են սիրում, մանաւանդ որ գոր-
ծակալի ձիու կողքերը ձրի փարով են հաստացած:

«Ձրի բաներով գործակալի կողքերն ևս են հաստացած,
ուր մնաց նորա ձիուը — Ժպտալով պատասխանեց Տէր Առա-
քելը:» —

— Ղշմարիտ էք հրամայում, Տէր Հայր. ձրի բանը կարծես
մեղրոտ լինի, այնպէս քաղցր է:

«Հը... խօսքդ լինչ է, մեր օղայ, ջինի թէ, քահանայքը
ծոցիդ ձեռք են մօտեցրել:» —

— Ոչ, քաւ լիցի:

«Ղշմարիտ ասա, Կարապետ, քահանաներից ոչինչ չեն
քերել:»

— Ոչ, Տէր Հայր, թէ քարից բան կըբուռէ, նոյնպէս և
նոցանից:

«Ղշմարիտ ասա, դիցուք թէ քո խոստովանահայրն եմ, ինձ
մանրամասնաբար խոստովանուիր:» —

— Ի՞նչ խոստովանեմ, Տէր Հայր, երբ քան չեմ իմանում:

«Տէր Գլխորդ փիլոնի մասին ոչինչ չէ՞ խնդրել քեզանից կամ ոչինչ չէ՞ տուել:»

— Դուք ինքներդ, Տէր Հայր, իմացաք. այլևս չէ հարկաւոր իմ ասելը. ժպտալով պատասխանեց Արապետը:

«Արապետ, որքան տուեց, ուղիղ խոստովանիր, խօսքը յառաջ տարաւ Տէր Առաքելը, նորա ուսին զարկելով:»

— Հատ փոքր տուեց, տէր տէր ջան, ուռւակներն որ կ'տան նաւորդկա:

«Որքան. մի քանի մանէթ գոնեայ տուեց:»

— Մեղայ Աստուծոյ, Տէր Հայր, վեց Նիկողայի զոնդան մանէթ:

«Ուրեմն իմ մասին ոչինչ չասաց, կամ ոչինչ չխոստացաւ, կամ քեզ չխնդրեց, որ ինձ աղաչես, նորա փիլոնը կրկին յետ դարձնել:»

— Խնդրեց, Տէր տէր ջան, ու շատ աղաչեց, որ դուք, եթէ կարելի է.....

«Ուրեմն ի՞նչ պատճառով ինքը չկամեցաւ գալ մօտս, կարելի է ներէի նորան:»

— Ինքը սաստիկ վախենումէր գալ ձեր մօտ, միայն ինձ տասց. եթէ գործակալը Աստուծոյ ողորմութեամբ փիլոնա ինձ չնորհէ, տասն և հինգ մանէթ արծաթ կ'տամ:

«Չէ, չէ կարելի, ասան որ ամենեւին չէ կարելի:»

— Տէր տէր ջան, կարգիդ մատաղ լինիմ, ինձ սեւերես մի թողէք. ներեցէք նորան. աղաչելով խնդրումէր Արապետը:

«Չէ, չէ կարելի, ես կաշառակեր չեմ, ես արդար դատաւոր իմ, ասաց վճռաբար և երեսը թեքեց:»

— Տէր տէր ջան, խօսքը յառաջ ձգեց Արապետը — վերև Աստուած, ներքև դուք, իմ խնդիրս անկատար մի թողէք. իմ կեանքիս մէջ այս մի խնդիրս եմ առաջարկում:

«Օրհնուածի որդի, ի՞նչ ես նեղացնում ինձ: Առաջինը, որ ես կաշառակեր չեմ. երկրորդ, եթէ ես տասն և հինգ մանէթ ընդունեմ, թէպէտ մեզ չէ, ըստ որում հողւորը հոգեւորից ուտէ, ոչինչ վնաս չունի, բայց մեզանչել և այն, տասն և հինգ մանէթի

Համար. անակը ատում է «պան ուտեմ, պան, և այն էս թանուկ սպաս»։ իմ ջնն ժամեկ արկարար՝ պարոկ-ը դժ ընդ, զգուշ
 ամբ — **Տէր տեր ջան, Տէր Գրիգորը, աղքատ մարդ է, ուրիշ**
բան էս կընծայէ, զոր օրինակ ցորեն, իւղ, պանիր, մեղր և այլն
էս այլն։ — Եւտեմն ձեռքն իւրեքն զյարկայմ լիս, ձգաւս ժամ
 զյարկ «**Այն, ի՛նչ անեմ, Ղարադեւ, եթէ դու չէիր խնդրել, ես**
նորան ամենեւին ներերու չէի, բայց.....» : արկած

— Ունե՛ց, Տէր տէր ջան, ինչ տեղ յոյս կայ շատ ստանալու, այն տեղ ես ինքս եմ խնդրում ձեզ, լաւ մղել: Չոր օրինակ ձեր միտն է Չողազ գիւղի Յարութիւն քահանան, կամ Ճալայ գիւղի Տէր Յակոբը, որոնց վերայ ծիծաղելի ոտանաւորներն եւ շարադրուած կան:

«Եյդ ի՞նչ ոտանաւորներ են, ապա միտս բեր:»

— Տղա՛վու՛ր Տէր Յարութիւնի վերայ որ միշտ խեղդումէր
ձայներ կոխորդում և շատ բառեր արտասանումէր իբրև *ա՜... ա՜...
ա՜... չարապըռած է այսպիսի ոտանաւոր:*

«Տէր Եարութիւնն ի Զողազ,
«Այլէ» առեալ ի բողազ,
Աստ անդ առնէ վազէվազ,
Խեղդէ ըզնա հանապազ:»

Իսկ տէր Յակոբի վերայ, որ մի յօդուած կարգալու ժամանակ սկզբի և վերջի բառը միայն կարելի էր լսել — խօսքը ձգեց Կարպետը — շարադրած է այս ոտանաւորս:

«Տէր Յակոբն ի ճալայ միշտ,
Յընթերցմանէ կրէ վիշտ,
Թէ ուկն գնես նմա ճիշտ,
Լսես միայն «այգիւ և իյլ»».

Այս տեղ Տէր Առաքելը և Կարապետը բաւական ծիծաղեցին, միմեանց երեսին նայելով. յետոյ յաւելացրեց զործակալը:

«Լաւ, բաւական է, ասան Տէր Գրիգորին, որ այսուհետեւ օրինաւոր կենայ և ում ի՛նչ խոստանաւմէ, անշուշտ կատարէ. այս է ահա՛ քրիստոնէի պարտականութիւնը:»

— Եւստ չնորհակալ եմ, Տէր տէր Զան, ուրախ ձայնով պատասխանեց Արարպետը և դուրս թռաւ Տէր Գրիգորի մօտ:—

Իսկ ինքին թերեզին, ամենքն ևս չարքով նստեցին սեղանի շուրջը, բայց Տէր Գրիգորը հասարակութեան մէջ ներկայ չէ: Նա այնպէս ուրախ է, որ կարծումէ թէ երկու կանգուն գետնից բարձր էր ման գալիս: Նա ամենեւին չէ երևում զործաւ կալի առաջը, այլ կերակուրը բերելով մինչև սենեակի դուռը, տալիս է Պարսպետին և ինքը յետ է դառնում միւս կերակուրը բերելու:

Ամեն ինքին թերեզին, ամենքն ևս չարքով նստեցին սեղանի շուրջը, բայց Տէր Գրիգորը հասարակութեան մէջ ներկայ չէ: Նա այնպէս ուրախ է, որ կարծումէ թէ երկու կանգուն գետնից բարձր էր ման գալիս: Նա ամենեւին չէ երևում զործաւ կալի առաջը, այլ կերակուրը բերելով մինչև սենեակի դուռը, տալիս է Պարսպետին և ինքը յետ է դառնում միւս կերակուրը բերելու:

ԳՐԻԳՐԻ ՏԵՐ ԵՎ ԶԱՆԳԱՆԻՆԻ:

1861 թ. 11-ն. յունիս:

ՄՈՍԿՎԱ:

Ամեն ինքին թերեզին, ամենքն ևս չարքով նստեցին սեղանի շուրջը, բայց Տէր Գրիգորը հասարակութեան մէջ ներկայ չէ: Նա այնպէս ուրախ է, որ կարծումէ թէ երկու կանգուն գետնից բարձր էր ման գալիս: Նա ամենեւին չէ երևում զործաւ կալի առաջը, այլ կերակուրը բերելով մինչև սենեակի դուռը, տալիս է Պարսպետին և ինքը յետ է դառնում միւս կերակուրը բերելու:

Ամեն ինքին թերեզին, ամենքն ևս չարքով նստեցին սեղանի շուրջը, բայց Տէր Գրիգորը հասարակութեան մէջ ներկայ չէ: Նա այնպէս ուրախ է, որ կարծումէ թէ երկու կանգուն գետնից բարձր էր ման գալիս: Նա ամենեւին չէ երևում զործաւ կալի առաջը, այլ կերակուրը բերելով մինչև սենեակի դուռը, տալիս է Պարսպետին և ինքը յետ է դառնում միւս կերակուրը բերելու:

ԳՐԱՐԻՐԱԿԱՆ ՎԵՆՆՔԸ.

(Շարունակութիւն.)

ԺԷ.

Գարիբալդիու հրաւերքը լսելով յօժարակամ զինուորքը, ամեն կողմից զինումէին դէպ ի նա. թէ ինչպէս էր ընդունում նորանց իւր գունդի մէջ, այսպէս է պատմում մի ականատես.

Եթէ որ և իցէ յօժարակամ զինուոր գալիս էր Գարիբալդիու մօտ, նա իւր թափանցիկ հայեացքով չափումէր նորան օտքից մինչև գլուխ, և երբ տեսնումէր թէ եկաւորը պիտանի էր իւր զօրախմբին, ձեռքը մեկնելով դէպ ի նա, ասումէր որպէս խրատ այսպիսի խօսքեր.

«Ես չեմ կարող առաջարկել քեզ ոչինչ, բայց միայն ծառաւ և տօթ ցերեկով, ցուրտ և սով զիշերով, և անթիւ վտանգներ ամենայն ժամանակ: Բայց այս բոլոր զրկանքի վախճանը կը լինի Խաղիայի աղատութիւնը: Ես չեմ ներում միայն գողութիւնը, և առանց կարեկցութեան հրացանաձարի մեռուցանումեմ գողին, իսկ անհնազանդութիւնը պատժումեմ խաղութեամբ: Հետեւիլ քո ընկերների օրինակին և երբէք անձնատուր մի լինիր որպէս գերի, որովհետև գերութեան մէջ քեզ խնայելու չեն: Բէ՛զանից է կախ, որ կամ Արօտաները քեզ սպանեն, կամ դու մեռանիս թշնամիների մարմինների բազմութեան մէջ, վէճքը ձեռքիդ ձայն տալով «կեցցէ Խաղիա»»

Հետ է նկարագրել մտքով, թէ այս խօսքերը ինչ տպաւորութիւն էին գործում Խաղացոց վերայ, մանաւանդ երբ նոցա

Հասանումէր լսել այդ խօսքերը նորա բերանից, որ ինքը կատարումէր դորանց իւր յատուկ օրինակով: Վարելի է ասել, թէ Գարիբալդի յօժարակամ զինուորքը զինումէին դէպ ի հաւաստի մահ. այնու ամենայնիւ ժառանգները ամենաճոխ հարստութիւնների Իտալիայի մէջ և նորա փառաւոր պատմական անունների, հոգեպայծառ ուրախութեամբ մտանումէին «Ալպեան որսորդների» կարգը:

Վարձ միջոցում նկատեց Գարիբալդին, որ կարելի է սկսանել պատերազմական գործողութիւնքը թշնամու զօրքի աջոյ թեւումը, նոյնպէս և նորա քամակից, եթէ մտանէ Ղոմբարդիա, ինչպէս ինդրումէին այն տեղի բնակիչները: Ոտք դնելով այս երկրի վերայ, Գարիբալդին հրատարակեց այսպիսի յայտարարութիւն.

«Ղոմբարդացիք. Ձեզ կոչումնս դէպ ի նոր կենդանութիւն, դուք պարտ էք հետեւել այդ հրաւերքին, ինչպէս առնումէին ձեր հայրերը Պոնսիդայի և Ղենիանոյի մօտ: Ձեր թշնամին մի և նոյն է, նա նոյնպէս խստասիրտ, անողորմ և անկարեկց է: Ձեր բոլոր եղբարքը միւս գաւառներում, ուրա զրեցին կամ յաղթել կամ մեռանել ձեր հետ միասին: Մեզ յուսալի է այսօր վրէժխնդիր լինել քսան սերունդների ամբթու և ծառայութեան: Մեք պարտ ենք թողուլ մեր զաւակներին այնպիսի ժառանգութիւն, որ ազատ էր այլազգու լծի ճնշողութենից:»

«Սիկտոր Լամանուէլը, որին ժողովրդի կամքը բնորել է մեզ զերագոյն առաջնորդ, ինձ ուղարկում է առ ձեզ սկսանելու պատերազմը մեր հայրենիքի ազատութեան համար: Ես ուրախ եմ այս յանձնարարութեան վերայ, և պարծանք է ինձ լինել զօրավար:»

«Եւ այսպէս — դէպ ի զէնք: Ժամանակ է վայր ձգելու դժուարակիթ լուծը:»

«Իտալիան իւր յաղտոտւած և միաւորուած որդիներով կ'ստանայ ազգերի մէջ այն յարգելի անդը, որ նախախնամութիւնը սահմանել է նորան:»

«Եւ հրաւերքը անպտուղ չմնաց, և յօժարակամ զինուորների գունդերը, ինչպէս զարնանային հեղինակներ թափվումն անբերից, նոյնպէս թափվեցան, հաւաքուեցան Գարիբալդի ձայն տալով:

«Եւ թէ նորա զօրախումբը չէր մի ամբօխ վատթար և աւազակ մարդերի, ասումէ մի զերմանացի պատմաբան, այդ բանը ամենապարզ կերպով հաստատվումէ ցուցակովը Վարիբալդիու զինուորակիցների, որոնք ժողովուել էին նորա հրամանի տակ և որոնց անունները արժանի են կատարեալ յարգութեան: Այս մարդերից ոմանք իւրեանց անձը պատուելի էին կացուցել հասարակութեան առաջ և իւրեանց քաղաքական դործունէութեամբ, միւսները իւրեանց հայեացքով, այլ միւսները իւրեանց յաջողակութեամբ, և ոմանք իւրեանց գիտութեամբ: Այս մարդերին երբեք կարելի չէր ասել վատթար անձինք:»

Ահա ինչպէս էր խօսում Վարիբալդու զօրախումբի վերայ շուեցիական լրագրերից մինը:

«Վարիբալդիու զօրախումբը Տուրինում կազմած, հասանումէ մինչև 6500 հոգի: Նոքա բոլորը կամ անձամբ ծանօթ են Վարիբալդիուն կամ թէ վկայված են որպէս արժանաւոր մարդիկ: Այս զօրախումբը բաղկանումէ երեք գնդից: Առաջինի հրամանատարը է Վոդենց: Մայիօր առաջին բատալիօնի է Սակկի, երկրորդինը — Լիպարի: Երկրորդ գնդին առաջնորդումէ Մեդիչի, բատալիօնեան հրամանատարը են Բլեարդօ Չիրոնի և Նինօ-Բիկսիօ: Երկրորդ գնդին հրամայումէ գնդապետ Արզօնօ, իսկ բատալիօններին այս գնդի մէջ Ստալլօ և Ֆրիջերի մայիօրները: Վարիբալդիու օրապահ պաշտօնաւորները են կապիտէն Չինին և լեյտենանտ Բովի և Ֆիլիչէ: Երկու հարիւր մարդ զինուորուած են նիզակներով, թերթով և հրացաններով, նոցա առաջնորդումէ մայօր Ֆօրեստին: Այս յիշեալ մարդերից շատերը մասնակից են եղել 1848 և 1849 թուականի պատերազմներին: Նոցա մէջ քաջելից քաջ պէտք է խոստովանել Վոդենցին, որ փառաւորեց իւր անունը Մալքերիօ ամբոցի պաշտպանութեամբ Վենեցիայի պաշարման միջոցին, ուր երեք անգամ վերաւորվեցաւ. Մեդիչի, ազդով Հոմայեցի, որ փառաւորուել է իւր առիւծասիրտ քաջութեամբ. Վարրանօ, որ զսանկումէ Վարիբալդիու վերին կարգի պաշտօնաւորների մէջ, յայտնի է որպէս մինը իտալական երևելի մատենագիրներից: Արզօնօն և Ֆորեստին պատկանումեն խոսլական զերապատիւ հասարակութեանը: Բայց, յաւերացնումէ շուեցիական լրագիրը, շատ ժամանակ էր հարկաւոր, եթէ մեք

կամէինք մի առ մի թուել անձնական արժանաւորութիւնքը այն մարդերի, որք պաշտօնատար էին Վարիբալդիու մօտ:»

Այս խօսքերի ապացուցութեան համար, մեք կարող ենք նոյնպէս մէջ բերել մի Անգղիացու խօսքեր, որ տպած են «Times» լրագրի մէջ.

«Ամենքեան ասումէին մեզ, զբումէ Անգղիացին, թէ անկարելի էր Վոմօ գնալ և եթէ մեք կարողանայինք վերջապէս մի կերպով այն տեղ հասանել, ապա կարող էինք մեծ վտանգի տակ ընկնել այն աւաղակների մէջ, որոնց առաջնորդումէ Վարիբալդին: Որպէս հաստատութիւն այս բանիս, պատմումէին, թէ վաղուց չէ, որ նորա մի քանի ճանապարհորդ մարդիկ շատ օրեր պահած էին խիստ բանտարկութեան մէջ:»

Բայց այսպիսի զգուշացուցիչ խօսքեր ոչինչ չենբզործեցին սառնարիւն անգլիացի ազնուականի վերայ, և նա մի քանի կանանց հետ գնաց զննելու Վարիբալդին, ինչպէս մի վտանգաւոր վայրենի գազան: «Ինչպէս զարմացանք մեք, խօսքը յառաջ է տանում Անգղիացին, երբ տեսանք Վարիբալդիու բանակի մէջ կատարեալ հանդարտութիւն և նոյն խաղաղ պարապմունքը, որ տեսել էինք նմանապէս Շուեցիայում, նոյն իսկ Վարիբալդին բոլորովին այլ մարդ է, քան թէ մեք նորան նկարագրումէինք մտքով: Մեք երևակայումէինք նորան, միտ զննելով նորա պատկերին, որպէս մի մարդ ահաբեկ հասկով, թխադէմ, սև մազերով և երկայն մօրուքով: Մեք կարծումէինք, թէ նորա արտաքին կերպարանքը ամենեւին այնպէս է, ինչպէս էր իսպանական խառնիխուռն անկարգ ամբոխների առաջնորդների, որ մի օրինակ հաճութեամբ երգումէին տաղեր և մօրթումէին մարդիկ: Վուրս եկաւ դորա ամենեւին ներհակը: Մեք չէինք կամենում հաւատալ, որ այն հանդարտ երիտասարդը, որ եկաւ և նստաւ մեր մէջ, լինէր Վարիբալդին: Ճշմարիտ, նա բարձրահասակ է, թիկնաւէտ, լայնալանջ, ջուլտ, բայց հաստ և դանդաղ չէ: Նորա առողջ դէմքի վերայ խաղումէ զուարթ կարմրութիւն, իսկ բաց շագանակագոյն մազերը և մօրուքը կարճ խուզած, տեղ տեղ ձիւմակութեամբ արծաթափայլ, խուզած էին կարճ: Ճակատը ցուցանումէ մի մեծ իմացականութեան զարգացումն, իսկ երեսը նշանաւոր է մի գեղեցիկ կենդանախօսութեամբ, բայց ոչինչ բան նորա արտաքին կերպարանքի մէջ չէ ցուցանում, որպէս թէ սա այն մարդն էր, որ կարողանար իւր մաքի մէջ յղա-

նալ և գլուխ տանել այնպիսի խորհուրդներ, զոր օրինակ նորա յետաշարժութիւնը Հռոմից կամ Կոմյի առումը: Երբ նա խօսումէր իւր հայրենիքի տառապանքի և տանջանքի վերայ, այնուհետև նորա շրթունքը և աչքերը բացայայտումէին մի խորին, վաղուց սրտի մէջ փակած վրէժի ակտ և դորա հետ միասին մի անյաղթելի ամբուլութիւն: Կարծեմ, երեսան ևս կարող էր աներկիւղ դադարեցնել նորան փողոցի մէջ և հարցանել թէ ո՞ր ժամն է. բայց այն մարդը, որի վերայ Վարիբալդին դատակնիք էր դրել, որ հրացանազարկ մեռանի, զննելով այս վճռական և հանդարտ հայեացքը, չէր կամենալու ի զուր ժամանակ կորուսանել, գլխով թիւն աղաչելով Վարիբալդիուց: Եւ յառաջ կարծումէի, թէ նորա բոլոր պատերազմական գործերը յառաջացած էին լոկ զինուորական կատաղութենից և ոչ թէ խորին խոհաւորութենից. բայց այժմ բացայայտուեցաւ ինձ, որ նա, թէև շատ ու շատ ուժգին էր նորա զինուորական կատաղութիւնը, բայց նա լիակատար իշխան էր նորա վերայ: Երկբայութիւն չկայ, յառաջ է տանում իւր խօսքը Անգլիացին, որ Վարիբալդիու վստահութիւնը, և համարձակութիւնը հասանումէ յանդգնութեան, բայց անտարակուսելի է և այն, որ նա նոյնպէս ևս սառնարիւն է և շրջանկատ:»

Ինչպէս երևումէ, Վարիբալդին ունեւելով այսպիսի յատկութիւնք, գիտէր նոյնպէս կենցաղավարութեան կարգը կանանց հետ:

«Եւ հայելով նորա վերայ, խօսքը յառաջ է տանում Անգլիացին — այն միջոցին երբ նա պատմումէր իմ ուղեկից կանանց իւր ճանապարհորդութիւնքը դէպ ի Չինստան և Ամերիկա, նոյնպէս ևս ախորժ և հանդարտ կերպով, իբրև թէ Նոնգոնի հիւրանոցումը լինէր, թէպէտ իւրաքանչիւր բոպէ կարող էին երևան լինել Աւստրիացւոց զօրախումբերը — եւ զգումնի, որ նա անտարակոյս մտածումէր իւր ձեռնարկութիւնների վերայ, այլև թէ ինչպէս պէտք էր նորան վարուիլ շատ անյաջող դիպուածում ևս. եւ զգումէի, որ նա գլուխ կը տանէ իւր խորհուրդը:»

«Ինձ աւելի զարմացրեց այս մարդու իմացական զարգացումը, եւ կարծումէի գտանել նորա մէջ մի լոկ համարձակ պատերազմական առաջնորդ, բայց բաժանվեցայ նորանից, առ ի սրտէ խոստովանելով թէ նորա պատերազմական ասպարէզը է մի միջանկեալ բան նորա կենքում, և թէ նորա ճշմարիտ մեծութիւնը

երեկու է նորա քաղաքական գործունեութեան մէջ իւր հայրենիքի քաղաքական վերածննդութեան միջոցին:»

Միւս անգղիացի ճանապարհորդ պատմումէ Վարիբալդիու զիու զօրքի վերայ այս, հարցասիրութեան արժանի ծանօթութիւնը.

«Շատ էին խօսում աւազակութիւնների և կողոպտութիւնների վերայ, որ իբր թէ գործումէր Վարիբալդիու զօրախումբը, բայց այն մարդերի մէջ, որոնցից բաղկանումէ Վարիբալդիու զօրախումբը, ես չտեսայ ոչ մինը, որ նման լինէր մի կամակորուած յանցաւորի. և ճշմարիտ, այդպիսիք չկային Խտալիայի ազատութեան պաշտպանների մէջ, որք ժողովուել էին Վարիբալդիու շուրջը: Արդարեւ կային նոցա մէջ այնպիսի ստահակ երիտասարդներ, որոնց գուցէ թէ իւրեանց հայրերը շատ անգամ բարոյական խրատներ էին տուել, և որոնցից շատ անգամ լաց էին եղել մայրերը, բայց անուանել Վարիբալդիու զօրքը վատթարների առ բոխ, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ, բամբասել: Ես այն անդ հանդիպեցայ շատ խտալական քաղաքացիների: Վարիբալդիու զօրախմբի նշանաւոր մասը բաղկանումէր աղքատ երկրագործներից, գիւղացիներից, վաճառականներից և նոցա որդիներից: Մնացեալ մաս կացուցանումէին արհեստաւորք, քաղաքացի և զիւղացի մշակներ, այնպիսի մարդիկ, որք պատուելի կերպով աշխատումէին ձեռք բերել իւրեանց օրական հացը. նոքա բոլորը հագնւած էին մաքուր և օրինաւոր: Ես չտեսայ նոցա մէջ ոչ մինը պատառոտուն հանդերձով: Եմեն անդ վարվումէին նոքա միակերպ, հանդարտօրէն և կարգասիրութեամբ: Ես հանդիպեցայ նոցանից մի քանիսին Կոմքալքի հոյակապ եկեղեցու մէջ, որի գեղեցկութեան և ճոխութեան վերայ հիանումէին նոքա նոյնպէս, ինչպէս և մեր, այն ինչ նոցանից երկուքը կամ երեքը անկիւններում կանգնած ջերմեռանդաբար աղօթումէին: Վաշվետունքը լցուած էին լինում Վարիբալդիու յօժարակամ զինուորներով, բայց այն անդ չէր լինում ոչ մի անկարգութիւն և ոչ արբեցութիւն: Յօժարակամ զինուորները գալիս էին այս անդ ըստ մեծի մասին նամակներ գրելու համար, նոքա բոլորը կաղմ և պատրաստ էին դէպ ի կռիւ, երբ որ կոչումէր պատերազմական թմբուկների ձայնը:

Կան Վիննայի լրագրերում, թէպէտ կար ընդհանուր տհաճութիւն Վարիբալդիույ, երբեմն դուրս էին երևում յօդ-

ուսածներ, որպէս գովասանութիւն Վարիբալդիու և նորա պատերազմական ընկերների վերայ:

«Մի գերմանական Շուեցիացի — քրած էր Վիննայի լրագրերից մինի մէջ — Վոմբից եկած լինելով այս տեղ, պատմումէ Վարիբալդիու և նորա զօրավարի մասին հարցասիրութեան արժանի բաներ շատ: Նշանաւոր է հաստատումսութիւնը այս համարձակ առաջնորդի որ հրամայումէ մի պատերազմող ամբոխ: Ամենափոքր գողութիւնը դատումէ նա մահով: Ինչպէս այս մասին անողոքելն է նորա խստութիւնը, նոյնպէս ներողամիտ է նա իւր դատավճիռների մէջ միւս յանցուածքի մասին: Նորա հպատակները թէպէտ և կացուցանումէին զանազան տեսակ մարդիկ, սակայն ցուցանումեն դէպ ի իւրեանց առաջնորդը մի գերօրինակ վստահութիւն և հաւատ: Շուեցիացին այցելութիւն արեց Վոմբքաղաքի հիւանդանոցին, ուր տեսաւ նա վիրաւոր զինուորներ Վարիբալդիու զօրավարից: Նա հիացած էր նոցա եռանդնոտութեան վերայ որով կամէին ազատել Խապիան: Նա հաւատացնումէր, երբ որ պատերազմական փողը հնչումէ դէպ ի պատերազմ, այնուհետեւ հիւանդները և վիրաւորները, որ ման գալու կարողութիւն չունին, սկսումեն սողալ իւրեանց առաջնորդի հետեւից: Սակայն, — խոյն յաւելացնումէ լրագիրը — Վարիբալդիու բանակը ազդեց մեր հայրենակցի վերայ այն տալաւորութիւնը, որ սրիսի ներգործումէ սովորաբար մի պատասպարան աւազակների: Նա տեսաւ այն տեղ գեղեցիկ երիտասարդներ շատ և կրթեալ մարդիկ Խապիայի առաւել պատուական գերդաստաններից, այլև Յոյներ խայտաճամուկ հագուստներով: Բոլոր հրամանները կատարվումեն արագութեամբ, ամենեցուն շարժուածքը են անչափ շուտափոյթ: Ամեն մարդ գիտէ թէ ինչ պիտոյ էր առնել նորան, և լցուցանումէ իւր պարտականութիւնը օրինակելի հանդարտութեամբ և զարմանալի ճշգրտութեամբ: Նրբ մեր բարեկամը Վոմբումն էր, խօսքը յառաջ է տանում լրագիրը, այն տեղ կատարումէին Վարիբալդիու զօրավարի մի քանի վախճանած զինուորների թաղման հանդէս: Անգործ մարդերի ամբոխ ժողովուել էր քաղաքի դարպասի մօտ, որ տեսանէր այս հանդէսը: Ինքը Վարիբալդին և մի քանիքը նորա յօժարակամ զինուորներից յուղարկաւորումէին ննջեցեալքը դէպ ի յաւիտեանական հանգիստ և մատուցին նոցա վերջին մեծաբանքը սրտաշարժ պարզութեամբ: Օգրտաւոր արտասուքը աչ-

քերում ասաց իւր ուղեկիցներին «Իմ բարեկամներ, ողբացէ՛ք քաջ տղամարդերը և հետեցէ՛ք նոցա օրինակին: Այս եղաւ միայն և Ղարիբալդիու զամբանական ճառը իւր պատերազմական ընկերների փոշու վերայ:

Հիացմամբ տեղեք տարով մեր հերոսի անձնաւորութեանը, զննեցինք անցեալ տարու շատ լրագրերի մէջ տեղեկութիւնքը Ղարիբալդիու մասին և նկատեցինք որ Ղարմանացոյ շատ ու շատ թշնամական գրուածքն ևս կարող չէին վատահամբաւել այս ազնիւ անձը այնպէս, որ Ղարիբալդիու վերայ խօսած վշտացուցիչ խօսքերի մէջ չէրեւր իսկոյն բամբասանք և մտացածին զրպարտութիւն:

Տեղեկութիւնքը Ղարիբալդիու զօրախմբի մասին կարելի է լրացնել այս ծանօթութեամբքս.

Ղարիբալդիու զօրախմբի մէջ գտանվումէին բաղմաթիւ կնամարդեր, այսինքն յօժարակամ զինուորների կանայք, քոյրեր, և աղջիկներ: Նոքա ամեն տեղ հետևումէին իւրեանց ամուսիններին, եղբորներին և հօրերին, հագնված էին ինչպէս տղամարդեր և շատ անգամ մասնակից էին պատերազմի գործերին: Այս կանացի զինուորների մէջ կային այնպիսիք, որ պատկանումէին առաւել հարուստ և երեւելի աղբատոհմերին: Բայց դոցա աւելի մեծ մասը կացուցանումէին Բրեշիա քաղաքի կանայք. սոքա տակաւին 1849 թուականում փառաւորեցին իւրեանց անձը պաշտպանելով իւրեանց հայրենական քաղաքը Աւստրիացոյ երեսից, այրական քաջութեամբ պատերազմելով թշնամու հետ քաղաքի նոյն իսկ դռների մօտ, իսկ այժմ նոքա հաւաքվումէին Ղարիբալդիու բանակի մէջ այն խորհրդով, որ վրէժխնդիր լինին այն չարագործութիւններին, որոնց համբերել էին Բրեշիացիք Աւստրիացոյ երեսից, ըստ որում քաղաքը ամենայն զօրութեամբ ընդդիմացել էր նոցա:

Ալպեան որսորդները սովոր չէին վարժուելու իւրեանց գործի մէջ, ոչ ձակատամարտի կարգը ուսանելով և ոչ զօրքի հանդէսներով. նոցա յոյսը բովանդակապէս գրած էր այն բանի վերայ, որ վերայ վազեն նիզակներով և հրացանի զարկը ուղիղ դէպ ի նպատակ հասուցանեն, երբ որ երկու կողմից կռիւ կար հրացաններ արձակելով: Սակայն պէտք է ասել, որ միանգամ Ղարիբալդիու

պատերազմողքը անտեղեակ գտլով ճակատ յարդարելու կարգին, մեծ վտանգի մէջ էին Բրեշիայի մօտ, երեք կամուրջների վերայ պատահած կռուի մէջ, Աւստրիական հեծեալազունը փոքր էր մնացել, որ կոտորէ նորանց սպառ ի սպուռ, որովհետեւ նոքա չդիտէին քառակուսի կազմել, որ կարողանան դէպ ի կրունկն դարձուցանել հեծեալազնի արշաւանքը, և Օւռաւների առաջին բաւտալիոնը շուտով օգնութիւն հասանելով նոցա, կարողացաւ միայն ապառել նորանց մի անդառնալի կորստից:

Յօժարակամ զինուորներից շատերը դիմումէին դէպ ի Գարիբալդիու զօրախումբը, համարելով նորա պատերազմական գործերը քաղցր հրաշալի զբօսանք, յուսալով հանգստառութիւնք և համեղ հացկերութիւնք բազմահիւր սեղանի վերայ. բայց տեսան, որ Գարիբալդին չենայելով իւր սեփական առողջութիւնը և կենանքը, պահանջումէ նոյն բանը իւր պաշտօնակիցներից: Այս տեսակ մարդիկը իսկոյն հրաժարուեցան Գարիբալդիուց, բայց այս իրողութիւնը ևս աւելի զօրութիւն տուեց նորա զօրախմբի քաջութեանը և աւելի ազնուացրեց նորա մէջ տիրած հոգին պատերազմական պատուի: Այլ ևս պիտոյ է ասել, թէ սկզբումը դիմեցին դէպ ի Գարիբալդին ոչ միայն ընտիր քաջ տղամարդեր, այլ և երկչոտ մարդիկ, որոնք տեղեք էին տուել միայն հասարակաց սաստիկ բերմանը, և այս պատճառով, երբ որ տեսան, թէ հետեւելով Գարիբալդիուն, շատ հեշտ էր կորուսանել ձեռք, ոտը, այո և կենանքը, այնուհետեւ լաւ համարեցին դուրս գալ նորա յանդուգն զօրախմբի միջից:

Բայց, դորա հակառակ, նոքա, որ յանձն էին առել մնալ Գարիբալդիու դրօշն տակ, իւրեանց գործի մէջ անյողդողդելի էին գերօրինակ կերպով և անպայման անձնանուէր այս գործին: Առաւել պատուական երիտասարդները, որ կռիւների մէջ երեւել էին կացուցել իւրեանց անձը, պատիւ էին համարում իւրեանց մնալ զինուորը Գարիբալդիու զօրախմբի մէջ և նորա հետ միասին բաժանորդ լինել նորա պատերազմական ձեռնարկութիւնների բոլոր դժուարութենների և վտանգների: Թէ մինչև որչափ պայծառացած էին հոգիքը Գարիբալդիու դրօշն տակ, կարելի է իմաստասիրել նորանից, որ պատերազմի մէջ, սպանուած մի Ալպեան որսորդի գրպանում գտան մի կտակի թուղթ որի մէջ սահմանած էին 800,000 լիր (մօտ 200,000 ուռքի արծաթ),

որպէս տարեկան եկամուտը, դործադրելի Պարիբալդիու ձեռքով, հայրենասիրական ձեռնարկութիւնքը պսակելու համար:

Պարիբալդիու թիկնապահ ասած զինուորները չունէին երբէք այն խորհուրդը, որ էր պաշտպանել նորա կեանքը. նոքա կաջուցանումէին որպէս թէ զօրքի առաջապահ գունդը այս կողմ ու այն կողմ շրջելով, տեղեկութիւնք ստանալու թշնամիների շարժողութեան վերայ:

Բայց թէ մինչև որ աստիճան ցանկութիւն կար ծառայելու Պարիբալդիու զօրախմբի մէջ, բաւական է ասել, թէ Նալօ փոքրիկ քաղաքը, ունելով 5,000 հոգի բնակիչ արու և էգ, առեց նորան 150 յօժարակամ զինուորներ:

Պարիբալդիու զօրախմբի մէջ դահ ու պատիւ տալը թողած էր միայն նորա կամբին: «Ալպեան որսորդները» ունէին մի և նոյն սահմանադրած թռչակը, ինչ որ ունէր Պիեմոնտեան զօրքը: Ալպեան որսորդների բուն հագուստը շատ պարզ էր: Նոքա հագնումէին կտաւեայ վարտիք և նոյնպիսի վերնազգեստ և ասուեղէն վերարկուք, որ կռուի միջոցին մասաղի պէս ձգումէին շալակը. գդակները էին ծալովի, մոմապատ կտաւից յօրինած հովանիքով: Ոչինչ կտաւիք, զգեստը նորոգելու համար, կրում չէին իւրեանց հետ: Նոքա բոլոր բեռը բաղկանումէր մի կտաւեայ պարկից, որի մէջ դրած էին ուտելի բաներ և մի մաքրոց, զէնք խտակելու համար: Երբ որ անց էին կենում գիւղերի միջից, իւրեանց շապիկ ու ոտքի շորը տալիս էին լուացարարներին լուանալու, և ինքեանք առժամանակ մնումէին առանց շապիկների: Ամենակարեւոր պատկանելիքը պատերազմական հանդերձանքի տանումէին զօրախմբի յետքից փոքրիկ սայլերի վերայ:

Երբ Պարիբալդիուն առեցին սարգինական զօրապետի աստիճան, նա հաղնումէր այս աստիճանիս պատկանաւոր զգեստը, բայց իւր կեանքի եղանակը երբէք չփոխեց: Նա փաթաթվելով միայն իւր թեթև վերարկուի մէջ, ինչպէս սովոր էր յառաջուց, քնումէր գետնի վերայ և բոլորովին չէր կարօտում վրանի, որ նուրան պաշտպանէ տօթից կամ անձրևի հեղեղներից:

ԺԸ.

Նորանից յետոյ, երբ Աւստրիացիք սկսել էին իւրեանց պատերազմական գործողութիւնքը ընդդէմ Պիեմոնտի, 29 ին սպրիլի

1849 թուականի շատ տեղերից ներս մտանելով սարգինական թաղաւորութեան սահմանի մէջ, մի քանի ժամանակ ոչինչ լուրք չկային Գարիբալդիու մասին, և այս շատ հասկանալի է — որովհետեւ այս միջոցին նա կազմուէր իւր զօրախումբը:

Մայիսի 4ին, 1 ադո-Մաջիօրէ լճի մօտ, Մարզինիայի և Շուեցիայի սահմանները վերայ Գամօ-Գ'Օստելա փոքրիկ գիւղում, Գարիբալդիու զօրախմբի հետ միացաւ մի փոքրաթիւ գունդ սարգինական թաղաւորութեան զօրքի, և սորանից յետոյ Գարիբալդիու և Աւստրիացոյ մէջ պատահեցաւ մի թիկն կռիւ, որի մէջ Աւստրիացիք կորցրեցին 8 մարդ: Բայց շուտով Աւստրիացիք օգնութիւն ստանալով, ամրացան ըստ բաւականին և խաղային Գարիբալդիու վերայ, բայց սա նոցա յառաջխաղացութիւնը արգելելու համար, իւր գունդերով ոտք հաստատեց Բիելլա, Բանիօ և միւս աննշան տեղերի վերայ:

Եւ Աւստրիացիք իւրեանց կողմից 5000 հոգի զօրքով, որ ըստ մեծի մասին բաղկանումէր Արօսաներից, ոտք հաստատեցին Ամօյի մէջ, և որովհետեւ այս տեղի բնակիչները քաղաքի աշտարակների վերայ կառուցել էին խաղական երեքգունեայ դրօշը, պատերազմական իշխանութիւնը դրեց նոցա վերայ մեծ սուգանք և արծաթի և կենսական պաշարների:

Յատկապէս մայիսի 20ին միայն, ղիշերով սկսան Գարիբալդիու աղատ պատերազմական գործողութիւնքը: Նա հանդէս տուեց այդ գործողութիւններին երկու տեղում, այսինքն Բումանիօնօ, որ դրած է Սեզլա գետի վերայ և Արօնա, մօտ 1 ադո-Մաջիօրէ լճին: Վերջին կէտից նա յառաջ խաղաց 1 աւենօ ամրոցի վերայ, որ դռնավումէր 1 ադո-Մաջիօրէի մօտ, ուր և նոյն միջոցին ոտք էին հաստատել աւստրիական պահապանքը թուով 500—600 մարդ: Աւստրիացիք յետ էին քարշվում Գարիբալդիու երեսից, իսկ 1 ումբարդացիք օգնութիւն էին կոչում նորան իբրեւ ազատիչ աւստրիական լծից: Ահա ի՞նչ էին գրում, միւս բաների մէջ, նորա մասին մի խաղական լրագրում, այն միջոցին.

«Խաղիայի աղատութեան մեծ գործը, չունի ոչ մի հատ առաւել ներգործական առաջնորդ, և ոչ մի հատ առաւել արժանաւոր պաշտպան, քան թէ Յովսէփ Գարիբալդին:»

«Նորա լոկ անունը է մի դրօշ որի տակ հաւաքվումեն Խաղացիք: Հազիւ թէ նա գործումէ մի քայլ որ և իցէ խաղական

գաւառի մէջ, որ գտանվումէր աւստրիական իշխանութեան տակ, իսկոյն բոլոր բնակիչները վեր են կենում և հետևում են նորան, զինուորված սանգաղներով, տրմուխներով, գաւազաններով և երկրագործական անօթների կտորներով, որ դուրս վարեն Աւստրիացիքը, ձայն տալով «կեցցէ Խտալիա, կեցցէ ազատութիւն:»

«Առ հասարակ, բոլոր Ամբարդիայի մէջ, ուր երևում է նա, յայտնվում է մի տեսակ ջերմաստան հոգեշարժութիւն: Բնակիչները սրբելով իւրեանց արտասուարկից աչքերը, չեն կարողանում յագենալ նայելով իւրեանց ազատող վերայ: Անայքը հանդէպ են վազում նորան, բացաղանջելով: Պատերազմ, պատերազմ: Ահացէ ազատութիւն — «Guerra! Guerra! Viva la libertà»:

«Ամենեքեան շտապում են դուրս փորել գետնի տակից այն տեղ թաղած պաշարքը կեանքի և զնազան թանգագին բաներ, և տալիս են Խտալիայի ազատութեան կարապետներին:»

«Գարիբալդին լրացնում է իւր զօրախումբը զուարթ երիտասարդներով, որք յափշտակուած հոգով թռչում են նորա հետևից:»

«Այսպիսի ձայներ Գարիբալդիու մասին, չէ կարելի համարել չափազանցութիւն, եթէ միտ բերենք միայն այն ընդհանուր հոգեպայծառութիւնը Խտալացոյց, որ երևեցաւ անցեալ տարու պատերազմի սկզբում, այլև այն ձիւրքը Գարիբալդիու, իւր պարզ և համարձակ ճառով քաջութեան հոգի թափել իւր ընկերակիցների մէջ:»

«Հասել է ժամը, երբ պիտոյ է մեղ լցուցանել մեր պարտականութիւնը, սասաց Գարիբալդին իւր լեզիոնին մայիսի 27 ին, երբ որ պատրաստվում էր խել Աւստրիացոյց ձեռքից Աօմօ քաղաքը, ուր նոքա ոտք էին բռնել, — թող ամեն մէկը ձեռնից կռուէ այնպէս, ինչպէս նա կռուելու էր իւր հօր աչքի առաջ: Արէք դուք այնպէս, ինչպէս առնում եմ ևս, հանգստանանք երկու ժամ, ապա դնանք կռուելու:»

Յիրաւի, երկու ժամից յետոյ Գարիբալդին յարձակվեցաւ Աւստրիացոյց վերայ, այն բարձրաւանդակ տեղերից, որք շրջապատում են Աօմօ քաղաքը: Նա քաջութեամբ զարկվեցաւ նոցա, թէպէտ նոքա երեքպատիկ աւելի բողբոսութիւն էին քան նորա յօժարակամ զինուորները: Պատերազմը ձգուելով հինգ ժամ ողջոյն, աւեց մինչև երեկոյ: Արկու կողմից ևս մեծ կոտորած եղաւ:

Գարիբալդին իւր լեզինի առաջը, թուրը ձեռին բռնած, յառաջ էր խաղում քայլ առ քայլ Աւստրիացոց զօրավմբի միջեց. վերջապէս մեծ կորուստներէց յետոյ տիրապետեց քաղաքին:

Աւստրիացիք յետ քարշուեցան. Կոմս քաղաքը վառուեցաւ ուրախութեան ճրագալուցութեամբ ի պատիւ իւր ազատչի:

Աւստրիական զօրքի ղլխաւոր հրամանատարը, կամենալով վճռական ընդդիմութեամբ հանդիպել Գարիբալդիուն, ուղարկեց նորա դէմ Ֆելդմարշալ-լեյտենանդ Ուրբանը, որ գերազանց ասպատակաւոր զօրավարի անուն էր ժառանգել Աւստրիայի մէջ, բնաջինջ հռոնկելով Ունգարացիքը, երբ դոքա 1848 թուականին ապստամբել էին աւստրիական իշխանութենից: Բայց քաջ աւստրիական զօրապետը ոչ մեծ յօժարութեամբ այլև ծանրաշարժ կերպով յառաջ խաղաց ընդդէմ Գարիբալդիուն և անցանելով Ղոմբաւրդիայի միջեց, տարածումէր լուրեր որպէս թէ Գարիբալդին կրել էր մի ամենևին կոտորած, և եթէ գերի չէր ընկել Աւստրիացոց ձեռքը, ապա աներկբայ արդէն վախել էր Շուեցիա, ուստի չէր համարձակվելու միւսանգամ դուրս երևել:

Մինչ այս, մինչ այն, մայիսի 24ին գարիբալդեան կողմի փոքրաթիւ զօրախումբը որին առաջնորդումէր կապիտէն Վրիստոփորոս, հանդիպեցաւ Աւստրիացոց Սեսո-Վայնդէ տեղի մօտ և հալածեց նորանց դէպ ի Սոմմա, խլելով նոցանից մի թնդանօթ:

Երբ ինքն Գարիբալդին սոյն միջոցիս յառաջ խաղալով, արտաքսեց Աւստրիացիքը Մալնատէից, իսկ Բօրդօ-Վիկցի մօտ մի տեղական կուռից յետոյ ստիպեց նորանց թողնել Վամբերլատէն, որ Կոմյի քաղաքապալիթներէց մին է: Սորանից յետոյ Ղոմբաւրդիայի Ղուկիօ սահմանը ընկաւ Գարիբալդիու կատարեալ իշխանութեան տակ. նա տիրապետեց բոլոր շրջնաւերին, որ կային Կոմյեան լճի վերայ և հալածեց Աւստրիացիքը Մայլանդի ճանապարհով:

Մայիսի 24ին, առաւօտու տասն ժամին Կոմյից արձակեց նա դէպ ի Տուրին այսպիսի հեռադրական տեղեկութիւն «Թշնամին երեկեան երեկոյին կոտորած կրեց, մէք 10 ժամին ներս մտանք Կոմս: Աւստրիացիք ամենևին խառնակութեան մէջ յետ գնացին դէպ ի Մոնցա:»

Այս քաջագործութիւնքը Գարիբալդիու այնուհետև դարձուցին նորա վերայ ընդհանուր ուշադրութիւն. Գերմանացիք

անչափ տհաճ էին այդ մասին «Նոր Միանխենեան» լրագիրը այսպէս էր խօսում նորա վերայ:

«Վարիբալդիու խառնիճաղանջը ոչ այլ ինչ է, բայց միայն քաղաքական կարգերի յեղափոխութիւն քարոզող մարդիկ, զէնքը ձեռքում: Այսպիսի քարոզիչների կուսակիցքը գլուխ են ընտրել իւրեանց Վարիբալդին այն խորհրդով, որ նորան գործ տան, այժմ պատերազմ է վարում նա, մի պատերազմ որ պիտի վտանգ բերէ Եւրոպային, կործանելով նորա մէջ հաստատ կարգերը: Այս կարգերի վերայ հսկող պահապանքը չեն կարող և չեն պարտ սառն աչքով նայել սորա վերայ և թող տալ, որ ճարտիւնի այս ջարդը:»

Մինչ դեռ Վերմանացիք բոլորքուած զայրանումէին Վարիբալդիու ընդդէմ, նա յառաջ էր տանում իւր գործը:

Մայիսի 30ին Ամօյից գնաց նա Ղաւենօյի վերայ և տիրապետեց այն տեղի ամրոցներին: Արդարեւ, սաստիկ կորուստներ կրելով այս տեղ, յետ քարշուեցաւ նա, բայց այն խորհրդով միայն, որ երեկոյին, նոր ի նորոյ յարձակվել Աւստրիացոց զօրքի վերայ: Յունիսի 2ին միւսանգամ տիրապետեց նա Ղաւենօյին և ստիպեց Աւստրիացոց պահապանքը դուրս շարժուիլ դէպ ի Շուեցիա:

Մաջնուտի մօտ եղած կռիւր հնարաւորութիւն տուեց Վարիբալդիուն ներգործելու աւելի համարձակութեամբ, որովհետեւ գնեւերալ Ուրբանը տեղեկութիւնք ստանալով այս պատերազմի մասին, յետ խաղաց այն տեղերից, ուր գտանվումէր Վարիբալդին: Աւստրիացի յոյսերը իւր մեծահաշակ ասպատակաւոր զօրապետի վերայ շատ և շատ թուլացան նորա յետախաղաց շարժողութեամբ առանց կռիւ տալու իւր թշնամու հետ:

Որովհետեւ Աւստրիացոց չաջողեցաւ զէնքով յաղթել Վարիբալդիուն, այս պատճառով աւստրիական լրագրերը սկսան հրատարակել, թէ Վարիբալդին իւր բոլոր յաջողութիւնքը գտել է նորանով, որ տեղեկացած էր Աւստրիացոց բոլոր պատերազմական շարժողութիւններին: Բայց աւստրիական լրագրերը մոռացել էին թէ դոյն իսկ տեղեկանալը թշնամու ձեռնարկութիւններին կացուցանումէ գլխաւոր արժանաւորութիւնը այն տեսակ պատերազմի մէջ, որ ունէր Վարիբալդին իւր սակաւաթիւ թուուցիկ զօրախմբով ընդդէմ Աւստրիացոց զօրադունդերի բազմութեանը: Այլ և Վարիբալդին հարկաւորապէս պարտ էր գիտել այն, ինչ որ գործումէին Աւստրիացիք, նորա մօտ հաւաքվումէին բազմութիւնք

փախստական մարդերի բոլոր տեղերից որ վեր էին կալել Աւստրիացիք, և հասուցանումէին ստոյգ անդեկութիւններ որ և նա գիտէր զորձ գնել այնքան խելացի և այրական կերպով: Արաճ ասեմ, ուստրիական լրագրերի մեղադրութիւնը դէպ ի Գարիբալդին, լիւնումէ նորան գովաւանութեան պատճառ:

Մաջնետի մօտ եղած կռուից յետոյ, Գարիբալդիու զօրախումբը ունէր արդէն 12,000 մարդ:

Յունիսի 10 ին Գարիբալդին եկաւ Բերդամօ, իսկ այն անգից Բրեշիա, դիտաւորվելով անցանել դէպ ի հարաւային Տիրօլտան, բայց քաղաքապետութիւնը կայսր Նապօլէօնի, որ կամք չունէր պատերազմելով ընդդէմ Աւստրիայի, մօտենալ այն աշխարհներին որ յասկապէս պատկանումէին Գերմանիայի դաշնաւոր պետութիւններին, չթողեց Գարիբալդիուն կատարել այս դիտաւորութիւնը:

Գարիբալդին յունիսի 10 ին Ասստենօլօյի մօտ հանդիպեցաւ գնեւորալ Ուրբանի ղօրքին. անողական կռուից յետոյ, Գաշրիբալդին հալածեց Ուրբանին, բայց ինքը կորցրեց 300 մարդ հաշուելով միասին սպանուածքը, վիրաւորուածքը և 60 հօգի գերի ընկածքը:

Գարիբալդին անընդհատ թեթեւ կռիւներով թշնամու հետ, ճանապարհ էր յարդարում սարգինական ղօրքին և ինքն աւելի և աւելի յառաջ էր խաղում դէպ ի Ղոմբարդիայի ներսը, որ լցուած էր Աւստրիական ղօրքով: Յունիսի 18 ին Սալօյից գնաց նա դէպ ի Վեսենցանօ. բայց հանդիպեցաւ ահադին աւստրիական զօրաժողովներին, ասկայն սոցանից յաջողեցաւ նորան յետ շարժուիլ առանց կորստի, և նա ուղղեց իւր ճանապարհը դէպ ի Պեսկիրա:

Ալիլաֆրանկեան հաշտութիւնը վերջ դրեց Գարիբալդիու աշխատասիրութեանը նորա նոյն իսկ ջերմագին բորբոքման միջոցին. նորան աւելի ոչինչ չմնաց առնելու: Աւուրր այն հաշտութեան որ չէր իրադործել Խապլայի վերաճնելութեան յոյսերը, հասաւ Գարիբալդիուն այն բոպէին, երբ նա երկու ժամի ճանապարհով հեռի էր Պեսկիրայից:

Եւ նախնիթաց փառքը, որ Գարիբալդին ստացել էր որպէս Մօնտեվիդէօյում, նոյնպէս Հռոմի պարապի մօտ, այլև նորա պաւսերազմական զործը 1859 թուականին, երաշխաւոր էին թէ նա

պիտի պտղաբեր լինէր կռիւ տալով Աւստրիացոց հետ: Արդարեւ, սարդինո-Ֆրանսիական և աւստրիական ահադին զօրաժողովներ շարժողութեան մէջ դժուար էր աչքի տակ պահել մի այնպիսի փոքրաթիւ զօրախումբ, որպիսի էր զարիբալդեանը, սակայն եթէ միտ դնենք, որ բոլոր Աւրուպան ուշադրութիւն դարձուց դէպ ի նա — այդ մի բանը ահա ցուցանումէ, թէ ինչ կշեռ ունէր Պաւլիբալդիւ ու մասնակցութիւնը այն պատերազմին որ էր վստահաւորութեան Խառնակայի: Ինքեանք Աւստրիացիք երբեմն խոստովանումէին, որպէս հարկ էր, Պաւլիբալդիւ արդիւնակատարութիւնը, և մինը նոցա զօրապետներից, դ'Ասպր անուն, ասել է միայն, թէ Պիեմոնտը անյաջող գտանուեցաւ 1849 թուականի պատերազմում ընդդէմ Աւստրիացոց, որովհետեւ չկամեցաւ հաւատալ իւր զօրքի հրամանատարութիւնը Պաւլիբալդիւն, պատճառ, այն միջոցին էր նա այն միակ մարդը, որ կարող էր լինել այդպիսի գործի առաջնորդ և պարագլուխ:

Եթէ միտ դնենք այն ծանօթութեանը որ տալիս է Աւրուպայի պատերազմական ճարտարութեան հմուտ մարզերից մինը, ապա Պաւլիբալդին 1849 թուականի պատերազմական գործի մէջ իւր փոքրաթիւ զօրախումբով այնքան արդիւնակատար է գտանուել, որքան կարող չէր գտանուիլ մի զօրք չորեքպատիկ աւելի ուժեղ քան թէ այն զօրախումբը:

Առ հասարակ այն զարհուրանքը, որ Պաւլիբալդին աղքեց Աւստրիացոց վերայ իւր վերջին քաջադուրծութեամբ, մօտենում էր մի սնապաշտութեան:

Որպէս օրինակ զօրան, կարելի է մէջ բերել այս պատմութիւնս.

Ընդդէմ Պաւլիբալդիւն, ինչպէս յառաջ յիշեցինք, ուղարկած էր մի առանձին զօրաւոր աւստրիական զօրախումբ որին առաջնորդումէր Ֆելդմարշալ-լեյտենանտ Ուրբանը: Պաւլիբալդի իւր անակնկալ յարձակումըով և արագ յետաշարժութեամբ երբեք դադար չտուեց իւր հակառակորդին: Այս միջոցում Պաւլիբալդին իմացաւ, որ Ուրբանը որոշել է մի առանձին զօրախումբ 3000 մարդ, որ պիտոյ է յառաջ գնային և նորա ճանապարհը փակէին: Պաւլիբալդին չունելով հնարաւորութիւն զօրութեամբ ներգործելու ընդդէմ այդպիսի զօրախումբի, հանդիպելով նորան, ուղարկեց նոցա ընդդէմ 24 պատերազմողք որոնց առաջնորդումէր

մի աստիճանաւոր: Այս մի բուն քաջ տղամարդիկը անդադար շարժվումէին Աւստրիացոց կողքեց, ծածուկ ճանապարհ կատարելով բարձրահասակ արտերի միջով, և միանգամ, երբ աւստրիական զօրախումբը վաստակեցուցիչ ուղևորութեամբ ձանձրացած, նստեց հանգստանալու, Գարիբալդիու զինուորները հասկերի միջեց սողալով մօտեցան Աւստրիացոց: Այս միջոցին Աւստրիացիք բրդաձև դրել էին իւրեանց հրացանները, հանել էին վերայից պատերազմական հանդերձքը, կրակ էին վառել և կամենումէին շունչ առնուլ կանաչ խոտի վերայ, բայց յանդուգն մարդիկը յանկարծ դուրս թափվեցան արտերի միջեց, միանգամայն արձակեցին հրացանները, և բարձրաձայն աղաղակելով «եկաւ Գարիբալդին, եկաւ Գարիբալդին» 25 մարդիկը յարձակվեցան երեք հազարի վերայ:

Ի հարկէ, Աւստրիացիք ամենեւին կարող չէին պատկերացնել մտքով մի այնպիսի անխելութիւն, և կարծումէին, թէ նոքա դործ ունին Գարիբալդիու ամբողջ զօրախմբի հետ որին առաջնորդումէր ինքը անձամբ անձին: Աւստրիացիք այս բանովս խլացած ու շուարուած, արագ վեր կացան իւրեանց տեղերից, շտապեցին ձեռք ձգելու իւրեանց զէնքը և պատերազմական հանդերձանքը և երեք ժամ շարունակ մինը միւսի առաջը կտրելով, փախան այն տեղից ուստի այդպիսի անակնկալ ահով հալածական էին արուած:

Ահաասարակ Գարիբալդին մի սարսափեցուցիչ բան էր Աւստրիացոց համար: Այն տեղ, ուր միայն դտանվումէր Գարիբալդին, աւստրիական զօրախումբերը երբէք չէին համարձակվում դուրս գալ կողոպտելու, և ամենեքեան, բարեկամք թէ չբարեկամք միաբերան զոմասանումէին նորա զարմանալի քաջութիւնը և խոտովանումէին որ այս մասին, ոչ թէ միայն կարելի չէր դերազանցել նորան, այլև հաւասարվել կարելի չէր: Պատերազմողքը դիտէին, որ Գարիբալդին միշտ պատրաստ է որպէս առաջինը ներս գնալ կրակի մէջ և որպէս վերջինը դուրս գալ, ոչ մի քայլ յետ չխաղացին, և այս պատճառով հեռեւումէին նորան անշարժ անյողդողդ, կարելի է ասել, կոյր հաւատարմութեամբ: Թող այս որովհետև Գարիբալդին թէև վերաւորուած լինէր, միշտ մնումէր կռուի դաշտումը մինչև վերջը, այս իրողութիւնա, ինչպէս միանգամ սև սարերի մէջ, պատճառ տուեց աւստրիական մնասրաշտ զինուորներին, և մանաւանդ Արօսաներին կարծելու, թէ ոչ զքեզակը և ոչ ուումբը կարող չին մօտենալ Գարիբալդիուն:

ԺԹ.

Վ լլլաֆրանկեան հաշտութեամբ ջարդուփշուր եղաւ Պարիբալդին: Նորա ցաւին ու վշտին սահման չկար: Հրաժարուելով սարգինական ծառայութենից, մի քանի ժամանակ էր նա զվիզեծնական զենեկաւ միջին Խտալիայի պետութիւններէ դաշնաւորութեան զօրքի, և կամէր ներգործել յօգուտ Խտալիայի, անկախ Վ իկտոր-Նմմանուէլ արքայից, հիմնարկելով մի զինուորական ընկերութիւն անունովս «Nazione Armata», բայց թագաւորը խնդրեց Պարիբալդիուց արձակել այս ընկերութիւնը: Պարիբալդին սիրելով Վ իկտոր-Նմմանուէլին, տեղի տուեց նորա ցանկութեանը:

Պարիբալդին տեսնելով, որ այսուհետեւ անկարելի էր նորան օգտակար լինել Խտալիային, պատրաստուեալ վերստին ուղեւորովիլ զէպ ի Մօնտեվիդէօ, և ահա Սիկիլիայի մէջ եղած անցքերի ընթացքը կոչեց նորան զէպ ի մի նոր և աւելի մեծ աշխատասիրութեան ասպարէզ: Բայց նախ, քան թէ կը պատմէինք այս մասին, հարկաւոր է յիշատակել մի երևելի անցք, որ պատահել է Պարիբալդիու ընտանեկան կեանքում, սկսեալ վիլլաֆրանկեան հաշտութենից մինչև նորա արշաւանքը Սիկիլիայի վերայ, այսինքն նորա ամուսնանալը երրորդ անգամ:

Պարիբալդին Ֆլորիտայի մահուց յետոյ, աւելի քան թէ տասն տարի այրի մնալով, մտախոհ եղաւ երրորդ անգամ ամուսնանալ: Այս անգամ Պարիբալդին, այն մարդը, որ անյաղթելի էր ցամաքի, և անորսելի ծովի վերայ, յաղթուեցաւ և որսուեցաւ մի խտալացի հայրենասէր աղջկայ գեղեցիկ աչքերից: Այդ աղջիկը ասվում էր Բայմոնդ, որ յաճախ այցելութիւն էր գալիս Ալբան որսորդների բանակին: Պարիբալդիու համախոհքը երբ խմացան իւրեանց առաջնորդի ամուսնանալու լուրը, տարակուսեցան և սկսան կասկածել, մի դուցե Պարիբալդին աւելի սիրելու էր իւր մանուկ կինը, քան թէ հին Խտալիան: Հետ պայմաններ ընդդէմ էին այս ամուսնական կապակցութեան. հակառակ էր դուրան ոչ միայն փեսայացուի և հարսնացուի հասակի անհաւաստութիւնը, այլև որ փեսայացուն արդէն հայր էր երկու հասակաւոր զաւակների — մի որդու և մի աղջկայ. բոլոր և հարսնացուի բալք ու վալքի մասին կար նոյնպէս բաւական բարձրաբարբառ վատ համբաւ ու զրոյց: Վ Էրջապէս, կարծես, նոյն իսկ բաղդը ներս խառնվելով այս դժուր-

ծի մէջ, կամենումէր խափան լինել Վարիբալդիու հարսանիքին: Վարիբալդին, որ համարեաւ միշտ անվտանգ էր մնացել պատերազմի ահաւոր փոթորկի մէջ, հարսանիքից մի քանի օր յառաջ վայր ընկաւ ձիուց և սաստիկ ջարդուեցաւ, այնպէս որ հարկ էր պատկը մի քանի ժամանակ յետ ձգել:

Այնու ամենայնիւ պատկը գլուխ եկաւ, փետայացուի առողջանալուց յետոյ. այս ամուսնութիւնը շատ ցաւ ու վիշտ պատարաստեց Վարիբալդիուն: Հարսանիքի միւս օրումը բացայայտուեցաւ այս հրաշալի անցքի խորհուրդը:

Այսին յարգելով Վարիբալդիու պատուական անձը, լրագրերը որպէս թէ զանց են առնում մանրամասն պատմութիւնքը նորա ձախտոյգ ամուսնութեան մասին: Ոմանք ասում են միայն, թէ Վարիբալդիու բարեկամները զգուշացուցել էին նորան իւր հարսնացուի թեթեամիտ վարքից, միւսերը պատմում են թէ այս մասին հասած էին նորա ականջին պղտոր լուրեր և աղօս ակնարկութիւնք, և թէ պատուելի և ուղղամիտ Վարիբալդին, ըստ իւր հասկացողութեան, չունէր ոչինչ հիմք կասկածելու իւր սիրած աղջկանից, և նորա մասին ելած չղովելի խօսք ու զրոյցը համարում էր լոկ զրաբանութիւն և բամբասանք, չարեացականութենից դէպ ի ինքը յատկապէս: Որպէս և է իրը, յայտնի է միայն որ Վարիբալդին պատկի միւս օրը բաժանվեցաւ իւր կնոջից, և թէ, ինչպէս պատմում են, պատանի կինը վարել է մի այնպիսի կեանք, որ ամենեւին պատիւ չէր բերում իւր ամուսնակից տղամարդի անուանը: Բայց ոմանք արդարացնում են Բայմոնդ աղջկայ առաջին վարքը և պնդում են թէ նա ոչինչ բանով պարտաւոր չէր իւր տղամարդի առաջը, այլ զոհ է եղել ընտանեկան դաւաճանութիւնների, որոց մէջ ներս են խառնել Վարիբալդին նորա մի քանի ստորադրած մարդիկ, բայց թէ Վարիբալդին այս բանիւ մէջ եղել է անողբքելի դէպ ի իւր պատանի ամուսինը: Աեսարի նման պահանջելով նորանից, որ կասկածանք անգամ չմտնեար նորան:

Ամուսնակիցների բաժանումը պատմում են այսպէս. ոմանք ասում են թէ նորա բաժանվեցան իսկոյն հարսանիքից յետոյ, իսկ ոմանք, թէ միւս օրին, Վարիբալդիու պաշտօնատար աստիճանաւորներէից մինը յանձնեց նորան նամակներ, որք յայտնադէս ցուցանում էին թէ տասն և ինն տարեկան հայրենասէր կնամարդը, որ առել էր իւր հարսնութիւնը Վարիբալդիուն, ամենեւին սիրել

չէ նորան առ ի սրտէ, այլ միայն որոնել է նորա մէջ մի տղամարդ, որ դորանով ծածկէր իւր կուսական արատը: Սորա վերայ յաւելացնումեն, թէ Գարիբալդին ուղղակի ցոյց է տուել իւր կնոջը այն մեղադրական նամակները, որ իւր ձեռքումն էին և հարցրել է նորանից, արդեօք կարող էր նա արդարանալ, բայց աղջկը պատուաւորապէս մերժել է այդ առաջարկութիւնը, անարգութիւն համարելով իւրեան արդարանալ այն բանից, որին բոլորովին մասնակից չէր:

Որպէս և է իրը, միայն թէ Գարիբալդին միւս օրը հեռացաւ մենակ դէպ ի Վապրայեա կղզին, ուր և հասաւ նորան լուրը Պալերմօյի մէջ եղած անցքերի: Նորա գործերի մասին Ալկիլիսյում հարկաւոր չէ մեզ խօսել այս տեղ. նոքա յայտնի են ամենեցուն:

Եւհ Գարիբալդիու խռովալից և աշխատասէր կեանքը: Մի հրաշալի կախարդող զօրութիւն ունեցել է նա բոլոր Խտալիայի մէջ: Գարիբալդին կ'ընէր նիւթ քաջազնական երգերի, ազգային տաղերի, քաջագործական զրոյցների և չափազանց հրաշապատում աւանդութիւնների: Եւթմ իսկ Խտալիայում դուրս են եկել շատ զրքոյկներ, որոց մէջ Գարիբալդին հանդիսանումէ իբրեւ մի գերբնական մարդ, մի տեսակ կարող ոգի Խտալիայի: Եւթմ արդէն սկսել են աղգերը սեփականել իւրեանց Գարիբալդիու հայրենիքը, խելով նորան այն աշխարհի ձեռքից, ուր նա ծնել է, որի համար սպրել է և ներգործել է:

Եւթպէս ահա, վաղուց չէ, որ իրլանդական գրադիրը «Limerik Chronicle» հրատարակել է Գարիբալդին իբրեւ Իրլանդացի, պնդելով, թէ նա ծնել է Մուլինախէն քաղաքում, որ գտանվումէ Տիպերարեան կոմսութեան մէջ, ուր նորա հայրը, Գարետօթալդուին անուն, ուսումնարանի վարժապետ էր և իւր կարճ հասակի պատճառով ասվումէր Գարիբալդի: Վարժապետի մահուց յետոյ, նորա որդին, միտ դնելով իրլանդական լրագրի խօսքին, ուղևորվեցաւ Էոմ իւր քեռու մօտ, որ մի հոգևոր անձն էր, և պահպանեց իւր ծնողի մականունը, որ փառաւորել է նա իւր ասպետական քաջութեամբ:

Մարտիրոս Հրաչեայ:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

Ս Է Ր Ե Ի Ա Մ Ո Ւ Ս Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՅՕԳ՝ՈՒԵՆՕ՝ 3.

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏՈՅ ԷՐ ԸՆՏՐԵԼ ԻՒՐ ԱՄՈՒՍԻՆ ԿԻՆԸ .

Ո՛՛՛՛, Թո՛ղ փորձէ, ու՛լ իւր անձը միշտ կապումէ,
Արդեօք սիրտը սրտի հետ լաւ յարմարվումէ, —
Դառն զղջումն հետևումէ ծուռ ընտրութեան:

Թէ սէր ու սէր երկու կողմից չեն հանդիպում,
Քահանայի օրհնութիւնը նզովք է դառնում,
Հարսանիքը սուգ և աղբիւր թշուառութեան:

Բայց եթէ ձեր սիրտ և հոգի են ձայնակից,
Ապա սուրբ է սիրոյ դաշն և օրհնալից,
Այդպիսի սէր կը խորտակէ վշտի խայթը: —

Ուրեմն փորձէ, ու՛լ իւր անձը միշտ կապումէ,
Արդեօք սիրտը, սրտի հետ լաւ յարմարվումէ .
Ապա թէ ոչ, ամուսնութեան չդնէ դաշը:

ՇԷՆԷՐ:

«Օգուշացիր, մի՛ շտապիր, նախատես եղիր, բոլորը մտա-
ծիր շրջանկատութեամբ, փորձիր, քննիր և ապա ընտրիր:» Այս-
պէս ձայն են տալիս մեզ խորհրդաւոր երեսով և ահ ու դողով, երբ
որ մեք կամէինք ընտրել մեզ մեր կեանքի ուղեկից կինը: Ասումէ
նոյնպէս մի հին մատենադիր:» Մի վատ ամուսնութիւն յառաջա-

ցնումէ մեծ թշուառութիւն և չկայ ոչինչ այնքան տրտում բան, որքան ամուլութիւնը սիրուց յետոյ. այդ պատճառով պիտոյ էր ամուսնութեան դաշը ոչ թէ կատարութեամբ և շտապով հաստատել, այլ սառն և երկարուձիգ մտածութեամբ. պատճառ, պիտոյ էր երկար ժամանակ խորհել և կշռել ինչ որ կամէինք առնել և յետոյ դորա վերայ երկար, այսինքն բոլոր կեանքի տևողութեամբ հաստատ մնալ:» Մեծ մասը այն մարդերի որ անցած էին պատանեկութեան տարիներէից, խրատ են տալիս մեզ պատշաճապէս գործ դնել մեր խելքը, երբ որ ընտրումէինք մեզ մեր ամուսնակիցը: Այս խրատը որ գուցէ թէ լաւ էր, մի կառավարիչ կին իւր տան համար ընտրելու ժամանակին, երևումէ մեզ մի ջրալի, անօրիտ և սառն խրատ, երբ որ բանը մի կենակից ամուսին ընտրելու վերայ է: Ամեն մի խելացի տղամարդի սրտի մէջ դրած է մի ծածուկ բան, որին մեք կարող էինք ասել մի զօրութիւն որ բղխումէ նորա ուղիղ զգացողութենից թէ ինչ բան բարի, ճշմարիտ և գեղեցիկ էր. այդ զօրութիւնը աւելի շուտով և ուղիղ ընտրումէ և որոշումէ, քան թէ բոլոր, ամենանուրբ, քննութեամբ և մտածութեամբ արած հաշիւները հասկացողութեան: Այս զօրութիւնը, որին ծանօթ էր արդէն յունական իմաստասէր Պլատոնը, որ և նորա զրուածների մէջ նշանակվումէ անունովս *φύξις αἰσθητικῆς* (զգացող հոգի) մինչև այժմ գտել չէ այն ուշադրութիւնը որին արժանի էր նա:

Մի ստոյգ իրողութիւն է, որ տղամարդը նոյնքան ևս երկբայութիւնը ունէր ամուսնանալու ժամանակին, որքան առաւել հասակաւոր էր դառնում. այլև նոյն իսկ փորձը հաստատումէ, որ աւելի ծեր հասակում հաստատած ամուսնութիւնքը շատ անգամ չեն բաղդաւորների կարողից: Գորա հակառակ, մի առակ կայ որ ասումէ այսպէս. *Ժանուի դարէիում հարան ինդրած, ու ո՛ր չէ ապաշաւած:* Այլ որ իւր համար ամուսին ընտրելով, որոնումէ մի աղջիկ որ պիտի ունենար բոլոր մտածելի առաքինութիւնքը և կատարելութիւնքը, դա ի զուր է որոնում. նա երբեք տեղեակ չէ աշխարհին, մարդերին, մանաւանդ կանացի սեռին ոչ. և ճշմարիտ սէրը անյայտ է նորան: Մէրը բնակումէ սրտի մէջ, և ոչ թէ գլխումը, և բոլոր աղին ու գեղեցիկ ախտերը¹⁾ մարդկային կեանքի մէջ կամին զգալի

¹⁾ Ախտ ասելով հասկանումենք հայերէնում շատ անգամ ամենայն շարժողութիւն և ապաւորութիւն սրտի մէջ. զոր օրինակ ախտ սիրոյ, ախտ սովի և ծարաւի. ախտ ուրախութեան և արտաբանութեան և այլն. ամենեւին հաւատարման շան ռուսականին պատգոս.

լինել և ոչ թէ լոկ մտածելի, վերլուծանելի և անդամատելի: Պատանին պարտ է պահել իւր ծոցի մէջ մի մաքուր, աղնիւ սիրտ. սէրը կրօնի, բանաստեղծութեան, ճարտարութեան և գիտութեան պիտոյ է հոգիացնէ նորան. նա պիտոյ է խորին սրտով զգայ ամենայն մեծ, դեղեցիկ, հոյակապ, բարի և ճշմարիտ բան. տղամարդը պարտական է աշխատել այս պատուական յատկութիւնքը իւր մէջ ամրացնել և հոգու խաղաղութեամբ աչքի տակ ձգել աստուածային և մարդկային բաները: Այնուհետեւ այն անվթար զգացութիւնը, որ ուղեկը քնարումէ և որոշումէ, պահած կը լինի իւր մէջ, և այդպէս կը դտանէ նա պատշաճաւոր ամուսինը, որի հետ կարող էր բաղդաւորութեամբ ապրել: — Մաքուրին ամենայն բան մաքուր է: Ոչ երկբայութիւն, ոչ կասկածանք կրելու էր նա իւր մէջ մարդերից, արձակ ու համարձակ նա կը մօտենայ նոցա և կը դտանէ նոցա մէջ աղնիւ մարդիկ շատ, աղնիւ կանացի հոգիք շատ, որ արժանի էին սիրոյ: Բայց եթէ մի երիտասարդ զգումէ իւր մէջ որպիսի և իցէ ձգտողութիւն դէպ ի մի նաղելի մանկամարդ¹⁾, բայց կասկածանք ունի նորա բնաւորութենից, նորա պատուականութեններից, քննումէ նորան եթէ կարելի էր մի կամ քանի մի տարիք, ահ ու դողով հարց ու խնդիր է առնում նորա մասին և ահանջ է դնում ամենայն տեղ, որ կարողանայ իւր նազելի սիրածի մէջ հոգու և մարմնի արատներ, տկարութիւնք խելքի և սրտի յայտնի կացուցանել. չէ հաւատում նորա անմեղ հայեացքին, նորա պարզամիտ խօսուածքին, նորա անվնաս զուարճասիրութեանը — այս ճանապարհս ուր է տանում. դէպ ի վատաբաղդութիւն, դէպ ի թշուառութիւն: Արդարեւ, մի այդպիսի կասկածոտ տղամարդի պիտոյ չէր ամուսնանալ: Ասի և յառաջ պէտք էր նորան ինքն իւրեան ճանաչել, որ նա վերահասու լինէր իւր յատուկ պակասութենների և տկարութենների. նախ և յառաջ պիտոյ էր նորան ջանադիր լինել հրաժարուիլ սոցանից, և այսպէս աշխատել իւր բարոյական կատարելագործութեան վերայ, մինչև կը համարձակուէր հետաքննել մի մանկամարդի յատկութիւնքը: Ասի և յառաջ թող նա հասկանար աշխարհը և իւր ժամանակը, մինչև կարող էր մտածել ամուսնութեան վերայ: — Ի՞նչ է հետեւ

¹⁾ Հայերէնում հասկանումներ այս բառով մանուկ կնամարդ, որ կարող է լինել ամուսնաւոր և անամուսին:

ւանքը, երբ որ մեր, երկրաւորի մէջ կաշկանդուած տկար հողածինքս, աստուածեղէնը և մշտնջենաւորը այդպէս ստորին և հասարակ ենք համարում, երբ որ մեր տղամարդերս մաքուր և աղնիւ սիրոյ առաջին տպաւորութիւնքը սառն բանաւոր եզրակացութեամբք, խելքի հաշիւներով, միտ գնելով մեր երկրաւոր կեանքին, կարողութեան, հարստութեան, մեր դրութեան և պատուի հանգամանքին, մեր յարակցութեններին աստիճանաւոր մարդերի հետ և այլն, կամ մէկնք ուղղել կամ թէ անգամ արտաքսել մեր սրտից: — Եթէ մէք սէրը ընդունումնք ոչ աստուածեղէն այլ երկրաւոր մտքով, համարումնք նորան մի շնչական ձգտողութիւն, սեռական ձգտողութեանը հաւասար, և պատժապարտօրէն ուրանումնք գեղեցիկը և վեմը որ ծածուկ ամփոփած է սիրոյ մէջ. — դորա անհրաժեշտ երբն հետեանքն է այն, որ մի այդպիսի ստորին հողի, որ անարժան էր բնակելու մի այրական մարմնի մէջ, երբէք կարող չէր մանաւկից լինել սիրոյ աղնիւ բաղդաւորութեանը և աւելի վերին վայելչութեանը: — Այդպիսի թշուառ տղամարդեր որ, ապարադղութեամբ, շատերը ունի ցուցանելու մեր ժամանակը, յիրաւի վարումն մի անրադր ամուսնութիւն, և դոքա շատ զիպուածնեւում բարձումն իւրեանց վերայ այն ծանր մեղապարտութիւնը, որ իւրեանց ամուսնակից կանանց աւելի լաւ սկզբունքը, աւելի աղնիւ բնաւորութիւնքը կամաց կամաց աւերել էին, նոցա մէջ ձգտողութիւնը դէպ ի վեմականը, աղնիւը, գեղեցիկը շեջուցել էին, նոցա սիրտը ապականել էին, այն կանայքը, որոնց մէջ ծլումն ամենագեղեցիկ յօժարութիւնքը, ամենաղնիւ մտածութիւնքը և իմացութիւնքը, ամենապատուական ընդունակութիւնքը որ զարգարումն մանկութեան օրերը և նազելի անմեղութիւնը, ցած էին կործանել դէպ ի անարգ կնամարդերի դրութիւն: — Ոչինչ բան այնպէս հաստատ աւերում չէ մարդերը, ոչինչ բան այնպէս հեշտ շինում չէ նորանց վատթար ու անպիտան, ինչպէս մի անմիտ, անարգող հանգիպումն, ինչպէս երկբայութիւն և կասկածոտութիւն այն մարդերի կողմից, որոնց հետ միասին պարտ էր մեզ ապրել: Ճշմարիտ մարդագէտը այս բանիս քաջ տեղեակ է. և մեր պատուական քրիստոնէական կրօնը պարտական է կացուցանում մեզ սիրել մեր ընկերը, պատուել նորան և ներողամիտ լինել դէպ ի նորա տկարութիւնքը, մեղաւորը չհամարել մի յանցաւոր, այլ մի մոլորուած, որին պարտ էր մեզ առաջնորդել դէպ ի առաքինու

Թեան ճշմարիտ ճանապարհը: — Միայն ամուր հոգիքը, դտանելով անարդար, անգութ վարեցողութիւն, միումեն իւրեանց ազնիւ սկզբունքին և առաքինութեանը հաւատարիմ, բայց տկարները դուրանով իսկապէս և զայրացմանից կործանելումեն այն սխալանքի և յանցանքի մէջ, որով մէք երկրայութեամբ և կասկածոտութեամբ, ազխութեամբ և ախտաւորութեամբ, անպարտօրէն պարտաւորել ենք նորանց: — Մի՞ թէ արժան էր խօսեցած փեսային բարկանալ իւր խօսեցած հարսի վերայ, եթէ սա մի այլ տղամարդի, մի երկտասարկի որ գուցէ եղած էր նորա մանկութեան բարեկամ, քաղցր ժպտմամբ հանդիպումէ: Այժմ այժմ արդէն վարվումէ նա այսպէս, ինչպէս նախանձախնդրի լինելու էր նա ամուսնութեան մէջ, ինչպէս այս թշուառ հոգեկան հիւանդութեամբ խառնակելու էր իւր ամուսնակցի և իւր յատուկ բաղդաւորութիւնը: Արդեօք նա իւր թշուառ նախանձախնդրութեամբ չէ՞ վերջապէս ճանապարհ տալու, որ ամուսնակցիք սկսանի յողորդելի և միւս տղամարդի գրկախառնութեան մէջ որոնել փոխարէնը այն անիրաւութեան որ կրել էր ¹⁾: Ո՛հ, մտածելու է նա «չատ օրեր ահա եղած ես դու քո տղամարդին հաւատարիմ, այնու ամենայնիւ նա հաւատացել չէ քեզ, նա խուլ է մնացել քո անմեղութեան բազմադիմի երդումներին, նա անիրաւութեամբ մերժել է քեզ իւրեանից, վերջապէս պատառվումէ համբերութեան թելը, ես ձգելով իմ անձը մի սիրածի գրկախառնութեան մէջ, ոչինչ բանով վատանալու չէի իմ տղամարդի աչքում, ո՞չ ապաքէն համարումէ նա ինձ անհաւատաւ

¹⁾ Մեր ասիական չայերի մէջ շատ զօրացած է նախանձախնդրութիւն ասած բանը. դա կրթեալ, եւրոպեացած չայի աչքում երեւում է մի անմիա կատաղի հսկողութիւն կա նացի ամօթու վերայ: Բայց պիտոյ է ասել արդարութեամբ, այդ հոգեկան ախտը շատ բնականաբար յառաջացել է չայերում նոցա ասիական կեցութեան մէջ, մահմետական ազգերի իշխանութեան տակ, ուր կինը միշտ փականքի տակ է և ոչինչ ընկերական համարձակութիւն չկայ կանանց ու տղամարդերի մէջ: Աինքն Ասիայում երբեք ունեցել չէ կշիռ ընկերական հասարակութեան մէջ. նա միշտ համարուել է միայն մի աղախին, մարմնի կամքը լցուցանելու մի գաղափար սուրբ հաղորդակցութեան կանանց ու տղամարդերի մէջ երբեք եղած չէ: Եւ լուսաւոր Եւրոպայի մէջ կանայքը այն պատճառներով անարդուած էին փակօրանական կեցութեամբ: Քրիստոնէական կրօնը իւր հազարաւոր այլ պարզեանքի հետ, որ բերել է մարդկութեանս, բարձրաբարբառ հրատարակեց և կանանց իրաւունքը և ազատութիւնը. բայց մեր չայերի մէջ մինչև այժմ ասիական սովորութիւնը աւելի զօրաւոր է գտանկում քան թէ քրիստոնէական օրէնքը ազատութեան. և գորա պատճառը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ, քրիստոնէական հոգով դատարարականութեան և կրթութեան պակասութիւնը: Բայց մեր կարծիքով, քանի որ չայոց կանայքը կը լինին այսպիսի անազատ դրութեան մէջ, և չայոց լաւք ու վաւքը կը մնան կոպիտ և տոխլա:

րիմ. թող այժմ իրաւանայ նորա մեղադրութիւնը:» Սոքա են ահա հետեւանքը մեր անմիտ ընթացքի դէպ ի մեր կանայքը: — Որովհետեւ նախանձախնդրութիւնը այնքան յաճախ մի ծուռ կարծիք, մի մոլորութիւն է, ապա ոչ ամենեւին սխալ էր մի մատենագրի ասածը թէ «Նախանձախնդրութիւնը է մի ցաւ, որ նախանձաւորութեամբ որոնումէ այն բանը որ ներգործումէ ցաւ:»

«Վանանց խորամանկութիւնը գերադանց է ամենայն խորամանկութենից և յառաջ քան թէ կարելի էր քննել և խմանալ մի մանկամարդի բնաւորութիւն, այդ բանի վերայ անց են կենում տարիներ. կեղծաւորութիւնը դարձել է սովորութիւն, մանուկ աղջիկները դուրսից ցուցանումեն ոչ թէ միայն սէր, այլև անմեղութիւն և պարզմտութիւն, ուղիղ զգացողութիւն, անկեղծութիւն և ամենայն պատուականութիւնը հոգու և սրտի:» Այսպէս սովոր են յաճախ խօսել ամուսնականդիր երեսասարգները. բայց մի՞ թէ այդպէս է ճշմարտութիւնը, ինչպէս դոքա կարծումեն: Հատ անգամ, սիրելի ընթերցող, թագաւորումէ մեր գլուխների մէջ մոլորութիւն մոլորութեան վերայ. շատ անգամ կոյր և խուլ ենք մեք դէպ ի ճշմարտութիւնը, և տեսնումենք այն բանը միայն, որ չկայ երբեք: — Սրտի միջից բղխումեն չար մտածութիւններ. թող վերահասու լինինք մեր մոլորութեանը, ինչպէս արժան է, և ապաշաւելով հրաժարուինք սորանից:

Արդարև, կան կանայք որ կեղծաւորվումեն, որ դորանով երևին աւելի պատուական, քան թէ կարող էին առանց կեղծաւորութեան: Խօսք չկայ, որ այդ լինումէ, բայց ոչ յաճախ: Սովորաբար դոքա էին աւելի հասակաւոր կանայք, երեսուն և քառասուն տարիների մէջ, որ աւելի ծանօթ լինելով աշխարհին, և առաւել տեղեկացած էին մարդերի պակասութիւններին, արատնելին և տկարութիւններին, կամ, թող ասենք միւս խօսքերով, չարին աշխարհի մէջ. — բայց և սոյն իսկ կեղծաւորութիւնը չէ արդարև մի ամենեւին վատ բան: Մարդս, որ ամեն օր ցուցանումէ իւր անձը աւելի լաւ, քան թէ իսկութեամբ էր, պարտ էր հարկաւորապէս, սովորութեան կարողութեամբ արդէն, որ, ինչպէս յայտնի է, ունի շատ զօրաւոր ներգործութիւն մեր կեանքի վերայ, վերջապէս դառնալ այն բանը, ինչ որ նա ամեն օր և ամենայն ժամ նկարումէ իւր մտքով: Այսպէս երևումէ այն կտրողութիւնը թէ չար և թէ բարի բաների մէջ, ինչպէս ուսուցանումէ

փորձը: — Մի մանկամարդ տասն և վեց տարիքով կամ աւելի ևս, որ իւր սիրտը ազնուացնելու համար, ստացել է մի լաւ դաստիարակութիւն, մի ուղիղ կրթութիւն մտքի, մի լաւ կրօնական հրահանգութիւն, մի կնամարդ, որի սիրտը զարդարւումէ հեղութեամբ և անմեղութեամբ, որ ծանօթ է միայն աշխարհի լաւ բաներին, — մի այդպիսի կնամարդի օտար լինելու էր կեղծաւորութիւն, ստիւ պանք, ամենայն անբնական բան. նա իւր անձը ցուցանելու էր մեզ, ինչպէս դա է. ստոյգ լինելութիւնը և մնածութիւնը, այդ նազելի էակի մէջ ցուցանելու չէին երկու առանձին բաներ. համարձակութիւնը, որ զարդն է երեխայութեան, հիմքը անմեղութեան, շրջապատելու է նորան աստուածեղէն փառաւորութեամբ: Արանի՜ այն տղամարդին որ մի այդպիսի ազնիւ էակ ընտրումէ իւր համար ամուսին: Անգամութիւն և քաղցրասրտութիւն — այս զարդերը մի մաքուր, անարատ կանացի բնաւորութեան, կը լինին այդպիսի ամուսնու զնացքի շարժառիթքը. նա թոյլ կը տայ իւր տղամարդին առաջնորդել և վարել նորան դէպ ի ամենայն բարի բարի բան, և այդպէս ինքը տղամարդը մարդկային կրթութեան դործը իւրի հետ միասին կը կատարելագործէ իւր ամուսնու վերայ:

Սեք տղամարդերս, կամենալով ընտրել մեզ մի ամուսին և վարել մի բաղդաւոր ամուսնական կեանք, ունինք լաւ ուշադիր լինելու ինչ ինչ պայմաններ, որ այս տեղ արժանի են մի փոքր աւելի մանրամասն յիշողութեան:

Սեւ ուրիշ է մեր անշուշտ և մեր սիրտը փրկել, որքէ՜ Կարող էինք արժանապէս կապել ամուսնունկեան դաշտ: Ասիւ և յառաջ պարտական է տղամարդը ինքն իւր մէջ վճռել այս խնդիրը, յառաջ քան թէ մնածութեան կին աւանդէ: Ինչ է ճշմարիտ սէրը, ինչ բանի վերայ է հաստատած դա. ինչ խորհուրդ ունի լցուցանելու ամուսնական կեանքը: Ինչ ազդեցութիւն ունի մեր իմացական կեանքի վերայ, քաղաքական բարօրութեան, մարդուս բոլոր վախճանի վերայ, բովանդակ մարդկութեան բարօրութեան վերայ. ինչ բանի մէջ է դրած ամուսնութեան բաղդաւորութիւնը. ինչ պարտականութիւններ որպէս ամուսին տղամարդ և որպէս հայր ունինք լցուցանելու: Այս հարցմունքը պարտ ես դու առաջարկել քեզ, եթէ կառնու մտանել ամուսնական կեանքի մէջ: — Սեւ սրտի մէջ դրած են մեր բաղդի աստղերը. բաղդ և անբաղդութիւն կախ են յատկապէս մեզանից. մեք ինքներս ենք նոցա դարբինքը: Արտի մէջ

միայն բնակուամէ բաղդը և այնքան առաւել, որքան ընդարձակ է նորա մէջ այն տարածութիւնը որ բարին բռնել է նորա մէջ: — Մեր հոգեղէն և ֆիզիքական բնութեան մէջ ամփոփուած է մի երկպառիկ սկիւղն, մի երկրաւոր, եզրական, երկրին պատկանաւոր, և մի աստուածեղէն, անեզրական, մշտնջենաւոր. մինը է շնչական կեանքը, միւսը մաքուր, Աստուծուց պարզեւած հոգին: Դնչքան որ վերջինը մեր մէջ նախագահ է, ինչքան սակաւազօր է շնչական կեանքը, նոյնքան ևս բաղդաւոր կ'ապրենք մեք: Ամեն մի յաղթութիւնը աստուածեղէն հոգու ընդդէմ շնչական կեանքին, մեծացնումէ մեր ճշմարիտ բաղդաւորութեան գումարը: — Ի՞նչ այս երկուպառիկ սկիւղը դրած է մեր մէջ, թէ դա չէ մի առաջօր բան, մի երազամոլութիւն, այդ բանը կարող է ամենայն մարդ նկատել ինքն իւր վերայ, լինելով մի փոքր ուշադիր. որովհետեւ ամեն մարդ շատ կամ փոքր միանգամ պարտական է կացուցանում իւր անձը (շնչական հոգու) գործերի, որ նորան (աւելի պատուական հոգուն) հակառակ են, որոնց վերայ ապաշաւումէ նա, որոնց վերայ ամաչումէ, երբ որ հանդարտօրէն մտածումէր: — Բայց որ մեք թողունք աւելին վերին հոգուն օր աւուր աւելի վերածաղկիլ, աճիլ և զարգանալ մեր մէջ, և այդպէս մեր յատուկ բաղդաւորութիւնը յաջողեցնէինք, որ համակից է ամուսնական կեանքի հետ, այս պատճառով բոլոր երիտասարդներին առաջարկումենք ուշադիր լինել այս բաներիս, ամուսնական դաշը դնելուց յառաջ.

ա. Մի հոռուար մեր աստուածեղէն կրօնի վերին արժանաւորութիւնը, յետ դարձիր դէպ ի նա, եթէ թեթեւամտութիւն և անհաւատութիւն, եթէ տրամաբանող միտքը երկպառակվելով սրտի հետ, քեղ խոտորեցուցել է նորանից: Արօնը չէ զազափարնների բովանդակութիւն, նա է մի որպիսութիւն սրտի, նա է մարդուս համար և ոչ Աստուծոյ: Մարդս սիրտի վերադառնայ դէպ ի սէրը Աստուծոյ, որ ամեն մարդ պարտական է ունենալ իւր մէջ. դորանից միայն բղխումէ ճշմարիտ հաւատը, և առանց այս սիրուն և առանց այս հաւատին, չկայ ոչինչ ամուսնական սէր, ոչինչ բաղդաւորութիւն ամուսնութեան: Ի մէջ բանականութեան որ ամենատուրը և գերադոյն բանն է մարդում, որ միակ հիմքն է նորա արժանաւորութեան, դրած է որպէս հարկաւոր բաղդացուցիչ մասն Բարոյական օրէնքը, որ միայն տալիս է մեր գործերին ուղիղ կարգ ու կանոն: Մեծ է թիւը այն ազդեցութիւնների որ հանդիպումեն մեր կեան-

քում, որ և շատ, թէև հասկացող, մարդերի մէջ ազատ գիտակցութիւնը մաքի, գաղափարողական կարողութիւնը, մտախոհութիւնը և ինքնիշխանութիւնը երկար կամ կարճ միջոցներով այնպէս խախտուածն տեղից, խառնակուածն և վեր ի վայր են տունում, որ, ինչքան այդ որպիսութիւնը տեւումէ, վերջացած էր բարոյական աղատութիւնը: Այս մի ստոյգ իրողութիւն է. և այս պատճառով կրկին և կրկին պարտականութիւն կայ մեր վերայ միշտ հսկել մեր վերայ և արթուն լինել, որ չընկնէնք փորձութեան մէջ: Բայց այս անգ օչինչ հնար ներգործում չէ այնքան ազդու, որքան մի ամուր հաւատ գէտ ի Աստուած, դէպ ի խրատքը առաքինութեան, և մի խիստ պահպանութիւն քրիստոնէական պարտականութեաների: Սէբը, հապարհ-նիւնը, արար-նիւնը և անհար-նիւնը, ներդաւսութիւն դէպ ի ընկերի տկարութիւնքը, զըստողութիւն իւր կիրքերի և վայրենի ձգտողութեաների. ահա սոքան, որ մեզ շինումն ճշմարիտ մարդ, շինումն մեզ և բաղդաւոր ամուսնակիցը: Ուրեմն եղբի դու հարց այդ խօսքի իսկական խորհրդով: Թէպէտ սա չէ մի պատուանուն, բայց կան ճարտարականներ, քաղաքագէտ մարդիկ, ղօրապետք և այլն և այլն, որ այնուամենայնիւ չեն ուղիղ մարդիկ, որովհետեւ պակաս է նոցա ճշմարտութեան զգացողութիւնը, և վստահութիւնը ցոյց տալու այդ ճշմարտութիւնը:

Բ. Պարբերական յայտնէր « Պէջ Հեղափոխ-նեան վայրենի կռիւն: Մի հեշտախոտաւոր մարդ, որի համար զգայական հեշտութիւնը է ամենավերին վայելքը, արժանի չէ վայելելու ամուսնութեան բաղդաւորութիւնը և նա չէր լինելու դորան ամուսնակից: Այն այն անբաղդ աղջկան, այն անպարտ էակին, որ իրբն ամուսին, այդպիսի ազամարդի գրկի մէջ էր ընկել: Ով որ ամուսնական բաղդաւորութիւնը որոնումէ զգալի վայելքի արբեցութեան մէջ, որ չունի սիրտ օչինչ մաքուր, տեղողական բաղդաւորութեան համար, նա շատ ողբալի էր: Մի վայրենի հեշտախոտութեան կարող գործողութիւն տիրել էր նորան և եղաւ նորա շարժառիթը ընտրելու իւր ամուսինը, ինչպէս որ ընտրումէր այս և այն կերակուրը, այս և այն տեսակ զինին, և նա սիրումէ կինը շատ անգամ այն պատճառով միայն, որ ունենար զգալի վայելք, և նա դադարելու էր սիրել նորան, երբ որ զգայութեան արբեցութիւնը անցած էր: — Չարհուրելի են հեռեանքը մի սանձակոտոր, միայն հեշտախոտութեան

ծառայող կեանքի, տղամարդի բարոյական և Ֆիզիքական դոյու-
թեան համար. դորանով աւերվումեն հոգի և մարմին միանգա-
մայն: Բայց և կնոջ համար փաստակար է նոյնքան: Դնչպէս կար-
ծումեն ումանք, կանանց մէջ թխամաղերը են առաւել հեշտախ-
տասէր. նոցա բերանը մի փոքր մեծ է, քիթը տափակ, ձայնը զօ-
րեղ: Արերի էր աւելի հեշտ ծովի ջուրերը սպառել և երկնքի աստ-
ղերը ձեռքով շօշափել, քան թէ նոցա ձգտողութիւնը բանակա-
նութեան խրատներով չափի ու սահմանի տակ դնել: Այս նիւթի
վերայ յետոյ կը խօսենք աւել մանրամասնաբար:

գ. Բարեկերպ և արեւելի և ճշմարիտ, մանաւանդ վիճախ-
րութիւն, արբեցողութիւն, խաղափրութիւն, բարկութիւն,
վրէժխնդրութիւն, ժլատութիւն, թշնամութիւն, տրտմութիւն
և ուրախութիւն: Ով որ անբաղդութեան մէջ անձնատուր չէ լի-
նում արտմութեան, ով որ փրկեստոփայական խաղաղութեամբ և
անյողգողգ հաւատով դէպ ի իւր հոգու զօրութիւնը և դէպ ի
ամենաբարձրեայ Աստուծոյ բարութիւնը և արդարութիւնը, համ-
բերումէ կեանքի ձախորդութեններին և փոփոխութեններին, որ
կարող են հասանել նորան, ով որ չափաւորումէ իւր ուրախու-
թիւնը, ով որ ցուցանումէ արիութիւն և զօրութիւն վտանգների
մէջ, ներողամիտ է դէպ ի իւր հաւասարակից մարդերի տկարու-
թիւնքը, ով որ հաւատ, յոյս և սէր կրումէ իւր սրտի մէջ — նա
արժանի է ասուելու տղամարդ, նա արժանի է վայելելու մի բաղ-
դաւոր ամուսնութիւն: — Ոչինչ բան այնքան յառաջադէմ չէ կա-
ցուցանում երկրաւոր բաղդաւորութիւնը, ինչպէս մի առողջ մար-
մին, որի մէջ բնակումէ մի առողջ հոգի, ոչինչ բան խանգարում
չէ նորան այնչափ, որչափ հիւանդութիւնը: Բայց եթէ գիտենք
մեք, որ կիրքերը իսկապէս այն բաներն են, որ այնքան յաճախ քայ-
քայումեն առողջութիւնը և կարճացնումեն կեանքը, ապա նոյն-
քան աւելի պարտականութիւն կայ մեր վերայ ուսանել հրամայել
նոցա, ապա թէ ոչ, նոքա կործանելու են կենսական բաղդաւորու-
թիւնը մեր ամուսնու և մեր յատուկը: Այս տեղ հարկաւոր է
տալ սիրելի ընթերցողներին մի ճիշդ տեղեկութիւն թէ ինչ կամի
ոսել բառս Կէ: Արք է այն որպիսութիւնը մարդկային սրտի,
որի մէջ ստորին, զգալի ցանկականը ներդործումէ այնպիսի սաստ-
կութեամբ, որ դորանով բանականութեան ազատ կամաւորու-
թիւնը վտանգվումէ կամ թէ ի սպառ վերջանումէ: Բայց որով

Հետև մարդուս մէջ միայն զգայականութիւնը լծորդած է բանականութեան և ազատութեան հետ, այս պատճառով կարող են միայն մարդուս սրտի մէջ գոյանալ կիրքեր, բայց ոչ անասունների մէջ: Կիրքերը են նոյնպէս, ինչպէս ակտերը, սրտի շարժուածք: Ախտերը են զգացողութիւնը, բայց կիրքերը են ձգտողութիւնը և ցանկութիւնը որ սովորութեան կարողութեամբ այնպէս սաստկացել են, որ բանականութիւնը հեշտ վտանգվումէր: — Արքի սաստկութեան աստիճանքը զանազան են: Հիմնվելով փորձի վերայ կարելի է որոշել երեք աստիճանք: Ամենաստորին աստիճանը է այն, ուր պարզապէս կիրքը, բայց մարդուս հասկացողութիւնը և բանականութիւնը ստանում են յաղթութիւնը: Երկրորդ աստիճանը է այն, ուր յաղթանք կիրքը: Այս անդ մարդուս ազատ կամքը պատերազմում է կրքի հետ, բայց Արքը ձեռք է բերում յաղթութիւնը, բանականութիւնը յաղթվումէ: Երբ որ Արքը վերստին և դարձեալ որպէս յաղթող դուրս է ելանում այս պատերազմից ընդդէմ բանականութեան և հասկացողութեան, օրէ օր աւելի թուլանում է սոցա դիմադարձութիւնը: Սորանից կամաց կամաց յառաջանում է ապա երրորդ աստիճանը, որին ասում ենք երրորդ կէտ: Եթէ առաջին և երկրորդ աստիճանի մէջ ներքին մարդը դեռ ևս ընդդիմանում է կրքոտ ցանկութեան կարողութեանը, երրորդ աստիճանի մէջ, ուր կիրքը ներգործում է սաստկութեամբ, գտանվում է նա մի կատարեալ ծառայութեան մէջ: Այնուհետև բանականութիւնը չէ պատերազմում ընդդէմ Արքին, այլ սա իշխում է որպէս բռնակալ և նա հնազանդում է որպէս ծառայ: Առ փոքր փոքր միայն կարող է մի կիրք ձեռք ձգել այսպիսի իշխանութեան գաւազան. այդ պատճառով ասած են principis obsta, այսինքն ջրի ձանապարհը վսակիր նոյն խակ աղբիւրի մէջ: Ոչ թէ Ախտի շարժողութիւնը, այլ կրքի իշխանութիւնը անարգում է մի բանաւոր էակ: — Մէք առաջարկում ենք մեր գերմանագէտ Հայելին ընթերցասիրելու հետևեալ շատ գեղեցիկ և քաջակ գրուածքը թէ ինչպէս պիտի լինէր ամուսնու ընտրութիւնը. Wallenburg, die Gattin, Mutter und Hausfrau. 1826. 2 հատոր. և նորա Brautgeschenk für meine Julie. 1826. Նոյնպէս Haab's Lehr- und Lesebuch für die weibliche Jugend, 1826. երկր. տպագ.:

ՅՕԳՈՒՄԵՐ 4.

ՎԵՐՋԱՐԱՆ.

Եթէ սղամարդը որ կամէր ամուսնանալ, ինքը իւր մէջ վճռել է խնդիրը, եթէ նա ջանադիր է օրէ օր աւելի աճել և զօրանալ հոգով, ազնուացնել իւր սիրտը և կատարել բոլոր քրիստոնէական առաքինութիւնքը, եթէ նա օրէ օր աւաւել ամրապնդումէ իւր սրտի մէջ կրօնական հաւատը, պահպանումէ նորա մէջ սէրը դէպ ի մարդկութիւն. այնուհետև կարող է նա վարել մի բաղդաւոր ամուսնական կեանք: Պատճառ, կրօնով միայն բացվումէ նորա մէջ գերագոյն ծաղիկը զաղափարական կեանքի, դերագոյն ծաղիկը ամենայն զգացողութեան, նոյն և զգացողութեան մաքուր, աստուածային սիրոյ: Արկրաւորի մէջ կաշկանդութեամբ, որ մարդկային ազգը իւր աստուածեղէն բնութեան զօրութեամբ կարօտաւ դին աշխատումէ պատառել, կարելի եղաւ կրօնի կերպարանութիւնը որ արդարև երևումէր ինչ ինչ, Աստուածութեանը անվայել, մտածութեամբք: Մեղմ, կենսաւատ արեղակը քրիստոնական ուսման ծագեցաւ: Նորա մէջ դրած է ամենավայել դաւադարը Աստուծոյ և մարդուս դէպ ի նա առնչութեան մասին: Հաշտութիւն ապաշխարողին, թողութիւն վշտացնողին, ներողամտութիւն դէպ ի տկարքը, սէր և խաղաղութիւն ամենեւցուն, — որպիսի փառաւոր ուսմունք, որպիսի հոյակապ մտածութիւնք, որպիսի երանացուցիչ զգացողութիւնք: Արդեօք, սիրելի ընթերցող, պէտք չէ՞ մեզ ջանադիր լինել այդ խրատքը օրէ օր աւելի խոր ընդունել և հաստատել մեր մէջ, և գործով այնպէս լցոնցանել, որ մեք իրաւացի արժանի լինէինք ասուելու քրիստոնէայք. մի՞թէ ապրելով մեր ընկերների հետ այդ սկզբունքով, կարող չէինք բաղդաւոր լինել: Աւ մի՞թէ մեր պարտականութիւնը չէ՞, մանաւանդ մեր ամուսնու և ամենեցուն հետ որ ամենասիրելիքն են մեզ, այնպէս վարուիլ, ինչպէս պահանջումէ Վրիստոսի ուսումը:

Եթէ մեք Վրիստոսի աստուածեղէն, բարոյական ուսմունքն քին աշակերտուած ենք, եթէ մեք մտածել ենք մարդկութեան ամենակարևոր պիտոյքի վերայ, եթէ մեք զիտէինք թէ ինչ կամինք, եթէ մեք մեր ներքինքը փորձել ու գտել էինք, որ մեք կարող ու

արժանի ենք վայելելու ամուսնութեան բաղդաւորութիւնը, այնուհետեւ ժամանակ էր որոնել այն աղջիկը, որի համար բարեկտօս է մեր սիրտը առաջին տեսութեան բոլորէին, առաջին մտաբերութեան միջոցին: Այնուհետեւ իբրեւ էն+դաշն աղամարդին քրոջեւ-բարոյական յարկո-նքնէն այն կնամարդի որ սերը ցոյցանաւէր նորան որպէս իբրեւ զայն, համարէն: —

Վաղցրասրտութիւնն և հեղհոյսութիւնն են առաջին և ամենապարտական յարկո-նքնէն գեղեցիկ օճաքն «բոյի, որոնց պէտք էր աղամարդին ամենից յառաջ ուշադիր լինել: Այս յատկութիւնքս են և աւելի սաստիկ և տեղապէս գրաւել, քան թէ արտաքին գեղեցկութիւնը, այս պատճառով ևս ասած են. «Ինչ որ մինի համար բու է, միւսի համար սոխակ է.» Եւ բաղդաւորութիւն էր այս. պատճառ, այն բոլոր կնամարդերը որոնց կերպարանքը անհոգ է արել բնութիւնը, պիտի անամուսին մնային: Վաղցրասրտութիւն և հեղհոյսութիւն մի անչափ մեծ դանձ են քնքուշ սնուի համար: — Բայց մեր այսօրեան դաստիարակութիւնը կանացի սնուի, ուղղած է առաւել դէպ ի կրթութիւն մտքի, քան թէ դէպ ի աղնուագործութիւն սրտի: Գիտութիւն և ճարտարութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, ֆրանսիական, անգլիական լեզուք, բնաբանութիւն, արաւածապատում ուսումնի, մուզիկա, նկարչութիւն, կարճաւումն և այլն, շատ զբաղեցնում են եւրոպական աղջկանքը, բայց սակաւաթիւ են միայն կրօնութեան նուիրած ժամերը. այլ անարարութեան ուսումը անփոյթ է թողնում: ¹⁾ Այլ և պիտոյ էր ասել Սենեքայի հետ, Non vitae, sed scholae discimus, այսինքն, ոչ թէ կիանքի, այլ դպրոցի համար ենք ուսանում: Ոչ թէ ուսումնական պիտի լինէր

¹⁾ Հայոց ազնիւ աղջիկների մասին ինչ ասենք, չգիտենք: Եթէ եւրոպական աղջիկները ուսանում են աւելի գիտութիւն, ճարտարութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, ֆրանսիաբէն ու անգլիաբէն, մուզիկա, նկարչութիւն և այլն և այլն, մեր Հայոց աղջիկները ոչինչ ուսանում չեն և ողորմելիքը կարող ևս չեն ուսանել, ըստ որում չկան աղջիկների դպրոցք: Եւ ինչ որ մեր հայ աղջիկը, եթէ չկամեր մնալ ամենին տղետ, մի առաջին պանսիօնում ուսանում, չունի նախ և յառաջ ոչինչ ազգային խորհուրդ — բայց Հայոց աղջիկը պարտ էր մի օր դառնալ մայր և ամուսին հայ զաւակի և հայ տղամարդի — երկրորդ, ամենին փնասակար է ամուսնական բաղդաւորութեան. պատճառ, բաց ի զարգասիրութենից, վայելչասիրութենից, դատարկամտութենից, այդպիսի աղջիկը ըստ փոքր ըստ բան տուն էր բերում պանսիօնից: Հայեր, խնդրեմ ներէք ինձ, որ ես չեմ ընծայում ձեզ այն արժանաւորութիւնքը որ դուք չունեք. պիտոյ էր ինձ միայն ասել և արհամարհել ձեզ, եթէ կամի խարեական մեղր օծանել ձեր շրթունքին, բայց ես սիրումեմ, պատվումեմ Ձեզ: Եւ Ձեր ցաւը իմ ցաւն է:

կնամարդը, այլ յաջողակ, ինչ որ նա ուսել էր և գիտէր, դորան պիտի գործ դնել իմանար, և ինչ որ նա ուսանումէ, պիտի օգտակար, պիտառական լինէր կեանքի համար, չէ պիտոյ լինէր մի մեռեալ գիտութիւն, որ ոչինչ օգուտ չունի, որով մեք շատ անգամ պարծենումենք միայն, որի վերայ հպարտանումենք և որին մեծ կշիռ ենք տալիս մեր ունայնասիրութեան վերայ: Postquam docti prodierunt, boni desunt, ասումէ Սենեքան. այսինքն երբ որ մարդիկ դարձել էին ուսումնական, դադարումեն լինել բարի. իրաւ է ասել Սենեքան: Դնչքան աւելի ուսումնական ենք դառնում, այնքան ևս յետ ենք թողում մեր սիրտը: Արդարև, ուշադրութեան արժանի է այս յատկութիւնը մեր հոգեղէն գոյութեան, որ սիրտ ու գլուխ շատ անգամ երեւումեն միմեանց հետ երկպառակված, որ շատ անգամ հասկացողութիւնը ճշշումէ սրտի ձգտողութիւնքը, թէև դոքա լինէին շատ ու շատ ազնիւ, և սիրտը և մաքուր մարդկային զգացողութիւնքը շատ անգամ դատապարտումեն այն բանը, ինչ որ վճռել են սառն իմացականութիւնը և խոհեմութիւնը: — Այս պատճառով մեր առաջին և նախապատիւ հոգատարութիւնը պիտի դէպ ի այն կողմ ուղղած լինի, որ մեք սիրտ ու գլուխ միմեանց հետ հաշտեցնենք և հաւասար հոգատարութեամբ աշխատենք թէ ազնուացնել մեր սիրտը և թէ կրթել մեր միտքը: Այս երեւութեան երկպառակութիւնը հետեանք է մի թիւր մանկական կրթութեան, որով պակասաւոր է մեր ժամանակը, և ցաւելի է ասել, շատ ու շատ: Ճշմարտապէս կրթեալ մարդը, որի կրթութիւնը զուգապատշաճ է մաքուր մարդկային կեանքի բնութեանը, ծանօթ չէ այս երկպառակութեանը: Ուրեմն պիտոյ էր մեզ, ամուսին ընտրելու ժամանակին, ուշադիր լինել հետեւեալ բաներիս:

ա. Ընդդէմ մի ազնիւ, որ բարի և հեղե սրտով, որ ցատկեց, օգնական, հաճոյարար, տեղադրող, մի խօսով, մարդասէր է: Ամանկորութիւն, դիմադարձութիւն, անզգամութիւն, կռուասիրութիւն, հակառակախօսութիւն այնպիսի բաներ են որ կնամարդը չեն շինում ոչինչ բաղդաւոր ամուսին: Թող մի այդպիսի կնամարդ ունեցով կրթութիւն և նուրբ բարք, մի կարճ միջոց, որպէս ընկերակից հաճոյանայ տղամարդին, մանաւանդ եթէ կարող էր մի փոքր զսպել իւր անձը, բայց որպէս ամուսին և ամենօրեայ կեանքի մէջ կարող չէր բաղդաւորել իւր տղամարդը: Ոչինչ բան այնպէս տգեղացնում չէ մի կին մարդ, որպէս նախնայի և նախնադուրիւնը, մանաւանդ եթէ

ստ մեծ արծաթով և շահասիրութեան պատճառով էր, որովհետեւ զորանով փախչումէ գեղեցիկ կանայքի վայելութիւնը և երեսը հեշտ ստանումէ խորշումութիւն:

Գ. Բնորբի այնպէս աղջիկ, որ ունի մի գինու, երկնաշաւ սիրտ դէպ է ինքն: Մի այդպիսի կնամարդ խնդրելու էր իւր բաղդաւորութիւնը իւր բարձր կոչման պարտականութիւնքը կատարելով, այսինքն որպէս ամուսին և մայր: Աորա ամենագեղեցիկ զարդը լինելու է առաքինութիւնը: Մի այդպիսի ամուսին ամենից վերադաս կ'առնէ հաւատարմութիւնը, արդարութիւնը, անխորհրդակցութիւնը:

Գ. Բնորբի գէլ մի հարս, որ ճշմարիտ սերով էր սրտի մէջ սիրումէ գէլ և որք հետ մեքան էս դու, յաւաք Բն աշխարհը որ է էէ գեղեցիկ-լինել ունէր այդ մասին: Բայց դու մի խոստովանիր քո սէրը, մի բանար քո սիրտը նորա առաջի, մինչև հաւաստի չէիր, թէ դու որպէս ամուսնակից կարող ես բաղդաւոր ապրել նորա հետ: Այս բանի մէջ հաւատացիր աւելի քո ուղիղ զգայութեանը դէպ ի ճշմարիտը, բարին և գեղեցիկը, քո սրտին աւելի, քան թէ քո անբանամտութիւնը: Քո սիրտը և քո ամենադիւր զգայութիւնքը և ճշտողութիւնքը պիտոյ է ասն քեզ ամենայն բան: Վաւ պարտ ես նոցա հաւատալ, և հաւատ ունենալ դէպ ի գերագոյն, ամենադիւր սէրը, որպէս դէպ ի աստուածութիւնը: Բայց և մի ամուսնանար, մինչև չգիտես հաւաստի, ինչով պիտի պահպանես դու կին ու ամուսին: Ինչքան աւելի բարձր է քո աստիճանը քո քաղաքակիցների հասարակութեան մէջ, այնքան ևս ծանրակշիւ է այս կանոնը: պատճառ, այնքան ևս աւելի արժէ կեանքը, եթէ կամէիր լցուցանել պատշաճը: Վերին կարգերից պատուական մարդիկ շատ, այդ պատճառով չեն ամուսնանում երբէք, որովհետեւ մի աղքատ աղջիկ որ սիրումէին նոքա, չկամէին դժուարութեան մէջ ձգել, բայց մի հարուստ աղջկայ հետ առանց սիրոյ ամուսնանալ չկամէին աղքատութեան պատճառով:

Գ. Աշխարհը հեռախօս է և հարսի բնադրութիւնը և սիրտը ուրեմն մօտեցիր նորան, որ արձակ ու համարձակ ցուցանես նորան քո պատկառութիւնքը որպէս մարդ, որ և այդպէս ներողամիտ դառնաւ դէպ ի նորա պակասութիւնքը: Այս բան ամրացնումէ սէրը: Բայց դու խնայիր կանայքի զգայութիւնը, և մտածիր, որ կնամարդի մարմնակազմութիւնը, նորա հոգին, կարճ ասեմ, նորա բնուրդը կազմակերպութիւնը մերայինից ամենեւին զանազան է: Մի

պահանջիր, որ կնամարդը նոյնպէս մտածէր, եղբակացներ և դատէր որպէս դու, որովհետեւ նա մարմնապէս և հոգեպէս ապրումէ այնպիսի կեանքով, որ շատ բանով խոտորվումէ մեր կեանքից:

Ե. Ամուսին ընտրելու ժամանակին ուշադիր եղիր նորա ծնողների, ազգականների և հոգաբարձուների բնաւորութեանը և մտածողութեան եղանակին: Աթէ այդ հասակաւորները հաւանելի են քեզ, ապա հաւանելի կը լինի քեզ և աղջկէր: Խնձորը հեռի իւր ծառից վայր չէ ընկնում, և բացառութիւնքը, ուր մի աղջիկ կանացի սիրտ դուրս է ծլում վատ վարողութեան և դատարարակութեան տակ, չեն պատահում յաճախ:

Զ. Ընտրելի քեզ մի ամուսին որ խելքով և տեղեկութեամբ զերազանց չէ քեզանից, բայց այդ քաղցրութեամբ սրտի, հեղափոխութեամբ, քնքշութեամբ բնաւորութեան և կրօնասիրութեամբ: Փորձը ամեն օր հաստատումէ, որ աւելի լաւ էր, որ կ'ինը իմացականութեամբ և քանքարներով պակաս լինի տղամարդից, քան թէ զերազանց նորանից. և շատ ուշիկ ասումէ մի մատենադիր: Աւելի բարեկարգ է մի տան տնտեսութիւն, ուր կառավարումէր մի տղամարդ միջակ իմացականութեամբ, քան թէ մի զիտուն կին: Ալինչ բան մի պատանի աղջկայ, թող լինի նա շատ ու շատ զեղեցիկ, չէ այնքան ֆնասակար տղամարդերի աչքում, որքան մոլութիւնը սրբամտութեամբ և երգիծաբանութեամբ պանծալու և այդպէս դատապարտելու միւսերի պակասութիւնքը: Արդէն այս և այն գեղեցիկ աղջկէր այդ պատճառով նստած է մնացել:

Է. Ընտրելի քեզ մի ամուսին որ հոգով և մարմնով աւելի է: Ալինչ բան աւելի խառնակում չէ երջանկութիւնը, քան թէ հիւանդութիւնը. և միայն մի առաքինի և առողջ կին կարելի է ասել ամենայն կերպով զեղեցիկ: Մի միշտ տկար և հիւանդոտ կնոջ հետ ապրել բաղդաւոր, դորա համար պէտք է մի ամուր հոգի և մի քնքուշ սիրտ տղամարդի կողմից: Պիղքեղական արատաւորութիւնքը յառաջացնումեն շատ անգամ բարոյականքը: Տհաճութիւն, տաղաւորութիւն, քրթմնջոտ բաղք, այն երկաթի գողականձորը լուծեան, որ կուռի խնձորի հետ մի և նոյն ձիւղի վերայ աճումէ — ինչպէս ասումէ այլաբանաբար Ժան Պատու գերմանացին, պատահումէ այս տեղ նոյնքան հեշտ, ինչքան փոքր է մի այդպիսի կնոջ կրթութիւնը առհասարակ:

Ը. Ընտրելի քեզ ամուսին մի պատանի աղջիկ, որ անմեղ և

անարատ էր որպէս մի մանուկ, որ անկեղծ և անպղտոր էր, որ դեռ ևս սակաւ ծանօթ էր աշխարհին և նորա պակասութեններին, որ իւր թուրք աշխարհը որոնումէր քո մէջ և իւր անձը այդ փոքր աշխարհի մէջ, քո մօտ և քո տան մէջ, սպառաշունք որպէս ամուսին և մայր զգումէր երջանիկ: Մի այդպիսի պատուական կին, է մի ճշմարիտ հսկողական, որի մէջ այնպէս, որպէս մի երեխայի, մի ծծկեր մանուկի մէջ մայրական լանջքի վերայ, դեռ ևս այնքան մեծ է աստուածեղէնի լիութիւնը: Մի այդպիսի ամուսին կը բաղդաւորէ քեզ, և դու հոգաբարձու կը լինիս նորան, կամաց կամաց, իմաստութեամբ խնայելով նորա քնքուշ զգայութեան, ծանօթացնել աշխարհի պակասութենների հետ, առանց խանգարելու նորա հաւատը դէպ ի բարին և դէպ ի մարդկութիւնը: Գու և լինիս նորա ուսուցիչը և վարժապետը և մարդկային կրթութեան գործը աւելի կատարեալ կը կացուցանես նորա կրթութեան մէջ, ինչպէս նա անգիտութեամբ ձեռնառու կը լինի քո ճշմարիտ կրթութեանը: Գու վերահասու կ'առնես նորան, որ ամենայն ճշմարիտ բաղդաւորութիւն դրած է մեր սրտի մէջ, որ կեանքի զգալի ուրախութիւնքը չեն ճշմարտապէս բաղդաւորիչ, որ ամենայն զգալի հեշտութիւն ծնանումէ տաղտկութիւն, որ ոչինչ այնքան հեշտ ներգործում չէ զգուանք և վատտակածութիւն կեանքի մէջ և նոյն իսկ կեանքից, որպէս բազմապատկութիւնը պիտոյցների և հակամիտութիւնը դէպ ի աղմկալից ուրախութիւնքը կեանքի:

Թ. Բնորէր թե՛ Բնորէր Բնորէր, և այդ պատճառով ուսումնասիրիր գեղեցկութիւնը ընդհանրապէս, ինչպէս կանացի գեղեցկութիւնը մասնաւորապէս: Բայց փորձիր այդ տեղ ամենայն բան ճշտութեամբ և ընտրելով ճաշակիղ համեմատ: Բայց մտածիր, որ մի գեղեցիկ մարմնի մէջ ոչ միշտ բնակումէ մի գեղեցիկ հոգի, որ սիրուն, աղի դէմքով աղջիկներ շատ, յաճախ թիթեւամիտ, փոփոխական, խտտասիրտ, հրամայասէր և կամակոր, յաճախ անգութ և անսիրտ են, ինչպէս ուսուցանումէ փորձը: Գեղեցկութեան վերայ մանրամասնաբար կը խօսենք այս ճառի մի այլ տեղում:

Ժ. Բնորէր թե՛ Բնորէր, որ հարազատ կանայք բնաւորութեան ինքնապէս մասնով կրօնի էր վերայ, և այս խորհրդով ուսումնասիրիր կնամարդի բնապատմութիւնը և փորձիր նոյնպէս այն բանը որ շատ զրաւիչ էր քեզ: — Մի ուղիղ տեղեկութիւն կնոջ Ֆիլիքեական և հոգեղէն բնութեան, այնուհետեւ կ'ապահովէ քեզ անարդարութեան:

Թենից կամ Թիւր ընթացքից, սխալ դատողութենից և մոլորութեանից կանացի սեռի մասին, և դու ևս քո ամուսնուն փոքր տեղիք կը տայիր անդոհունակ լինելու քեզանից:

Ի. Բնորէր զի ամուսնին, որ քո հետ, արեւելի խառնուածի մասին, ուր ամենին հասարակ է, բայց և ուր ամենին երեւոյ չեղ: Հատ սրամտութեամբ ասումէ գիտնական տիկին Պր Ստաշէ - Հօլստէյնը իւր «Պորիննայի» մէջ, Հատ. 3. երես 82. այս մասին. «L'on est si souvent lassé de soi-même, qu'on ne peut être séduit par ce qui nous ressemble: il faut de l'harmonie dans les sentimens et de l'opposition dans les caractères pour que l'amour naisse tout à la fois de la sympathie et de la diversité»:

Եւ այս նիւթի վերայ կը խօսենք յետոյ աւելի ընդարձակ: Պարծեմ, բարեմիտ ընթերցող, ես յիշեցի այս տեղ այն դիտարկումը խնդիրները, որոնց պիտոյ էր ուշադիր լինել ամուսնու ընթացքում և տրութեան մէջ. յոյս ունիմ որ դու ևս համաձայնիր ինձ: Քչմարիտ է, գիտութիւնը և այն կրթութիւն ասած բանը մի կին առ խորթին են կացուցանում, մանաւանդ հասարակութեան մէջ, ուր դոքա երևում են, բայց իմ կարծիքով, մեք շատ անգամ չափազանց կշիռ ենք տալիս այդ գիտութեններին, այդ կրթութեանը. դոքա շատ հեշտ թողում են սիրտը պաղ, աստուածեղէնը հասկացողութեամբ ու խոհանութեամբ չէ միշտ զօրանում կանացի սեռի մէջ. մեք ունենալով մի խելացի, բարի, հեղ և տնարարութեան տեղեակ ամուսին, աւելի երջանիկ կը լինէինք քան մի խորագէտ, ուսումնական, բարձր կրթած կնոջ հետ: Եւ հասարակ պիտոյ է ասել, թէ մեր ժամանակի կանացի կրթութիւնը — ի հարկէ մեր խօսքը այն աղբերի վերայ է, որոնց մէջ կայ կանացի կրթութիւն, և ոչ Հայերի վերայ, որ ամենայն բանից զուրկ են իւրեանց անմիա անհողութեամբ — մեր ժամանակի կանացի կրթութիւնը շատ անգամ մի տարապայման կրթութիւն է. մեր դաստիարակութիւնը ամենայն բան հայեցողականութիւն չէ, ի հասկացողութիւնը. երկմտութիւն և անհաւատութիւն ծլում է այնուհետեւ մանուկ սրտերի մէջ, պատուասիրութիւն և մեծամտութիւն անօգուտ տեղեկութեամբ, բարձրացնում են իւրեանց գլուխը. կնամարդը դուրս է խլում իւր ճշմարիտ անպարէզից, նա չափից դուրս վերադասէ համարում իւր անձը, աւելում է ամենայն տեսակ պահանջողութիւնը, ճշմարիտ, երկիւղած հաւատը հին ժամանակների արկիւկանանց, նոցա առաքինութիւնքը և տնարարութիւնը պակաս են

այժմեան կնոջը, և մեր վարումները մի անբաղդ ամուսնական կեանք։ Բայց դեռ տրանսով չկամէինք ասել, թէ մեք տղամարդկուս կալով էինք կին առնուլ մեղ ամեն մի սիրուն աղջիկ որ հաւանելի էր մեզ։ ոչ, աղնիւ ընթերցող մի մեծ տարբերութիւն թէ կեանքի պայմանների և թէ կրթութեան մասին, չունի երբեք լաւ հետեւանք։ Աւելի իմանք մարդիկ ամուսնանումեն իւրեանց սպասաւոր պղտնի։ Հետ, կամ թէ ոմանք վաճառականք իւրեանց կինը բերումեն անառակութեան տուններից — դա ցուցանումէ ոչ միայն անձաշարութիւն և վատթարութիւն, այլև մի մեծ անմտութիւն։ Ըստ որում այդպիսի ամուսնութենների մէջ լինումեն կոշտ և խուշոր հանդիպումներ միմեանց, որ անարատճառ պիտի խռովէին ամուսնական խաղաղութիւնը և կեանքի ուրախութիւնը երկու կողմից իսկ։ մանաւանդ որ մեք սպրումներ քաղաքակիցների հասարակութեան մէջ և ոչ իբրև միայնակեացք սարերումը։

ՅՕՂՈՒՆԾ. 5.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ ԱՆԲԱՂԴ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԵՍԻՆ.

Ի՞նչ է բաղդաւորութիւնը և ի՞նչ է անբաղդութիւնը։ Աշխուքն ևս շատ առնչական և անձնական դրութիւնք են։ Ի՞նչ որ մինին բաղդաւորութիւն է, միւսի համար անբաղդութիւն է, և անդրադարձաբար։ — Այժմ այս բանս վերաբերենք դէպ ի ամուսնական կեանքը, ասկա ոչինչ բան աւելի բնական չէ, քան թէ այս։ Անբաղդ կամ բաղդաւոր ամուսնութիւնը որի մէջ սպրումներ, միտ դնելով նորա պատճառին, յառաջանումէ թէ մեղանից և թէ մեր ամուսնակից կնոջից։ Գուր կամիս գիտել այն պատճառքը որ ձեռնտու են մի անբաղդ ամուսնութեան, և այդ մասին, աղնիւ ընթերցող, ունինք արդարև շատ բան պատմելու քեզ։ Արդէն, 4 յօդուածից դու տեսած կը լինիս, թէ ի՞նչ պահանջելի էր տղամարդից, որ կամէր մտանել ամուսնութեան մէջ, և թէ ի՞նչ բաների վերայ դարձուցինք նորա ուշադրութիւնը։ Ինչքան աւելի տղամարդը անտես է առնում այդ բաները, ինչքան աւելի ստորին էին նորա շարժառիթքը. զոր օրինակ հարսնացուի հարստութիւնը, նորա ծնողների աստիճանը և կարգը, ինչքան փոքր նա ճանաչումէ ինքն իւր անձը, ինչքան աւելի տիրումեն նորան կիրք, փոփոխամտութիւն,

անկարգ ձգտողութիւնք, փխտեր, կարճ ասեմ, ամենայն տեսակ տկարութիւնք հոգու, այնքան փոքր ճշմարիտ բաղդաւորութիւն կեանքի մէջ առհասարակ, ուրեմն և ամուսնութեան մէջ վայելելու է նա. պատճառ, ամուսնական կեանքը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի լրացուցիչ մասը մարդկային կեանքի: — Այլ որ իբրև կենսաւոր էակ, չէ ճանաչում կեանքը փոքր ի շատէ, թէ հոգեկանը և թէ ֆիզիքականը, ով որ աշխատութեան արժանի չէ համարում ուսանիլ ճանաչել մարդս, կեանքը իւր և միւսերի մէջ նկատելու և զննելու, ով որ դեռ ևս տարակոյս ունի այն սրբազանի և աստուածեղէնի վերայ, որ դրած է մարդկային կեանքի մէջ — մի այդպիսի մարդ արժանի չէ, որ նա կապակցվի մի այլ կենսաւոր էակի հետ, ամենամերձաբար միաւորելով նորա հետ բոլոր կենսական կարողութիւնքը, մի նոր կեանք ստեղծագործելու համար: Մի ստոյգ իրողութիւն է, որ մարդերի առաւել մեծ մասը իւրեանց տհաճութեան պատճառը որոնումեն աւելի միւսերի քան թէ իւրեանց մէջ, աւելի առարկայի քան թէ ենթակայի մէջ (այսինքն աւելի իւրեանցից դուրս քան թէ իւրեանց մէջ) որ այդ երկուքը չեն որոշում միմեանց, որպէս պատշաճ էր: Այս սխալանքը, այս պակասութիւնը ուղիղ գիտութեան, է մի գլխաւոր պատճառ այն բանի, ինչ որ մեք ասումենք տհաճութիւն, և անբաղդութիւն ամուսնութեան մէջ: Վնասցի սեռը առհասարակ աւելի թոյլ է, քան թէ այրականը. նորա մէջ առաւելապէս ներգործումեն փխտերը քան թէ հասկացողութիւնը: Այս պատճառով կնամարդիկը շատ յաճախ ընկնումեն այն սխալանքի մէջ, որ առարկան ու ենթական չեն որոշում պատշաճապէս, որ նոքա այն բանը որ դրած է նոքա մէջ, որոնումեն արտաքին աշխարհում, որ նոքա շատ անգամ իւրեանց տրտմութեան, իւրեանց տհաճութեան, իւրեանց վշտի պատճառը, ընծայումեն ոչ թէ իւրեանց, այլ միւս մարդերին, իւրեանց ջրծակայքին, իւրեանց ամուսնին և այլն: — Այս բանիս պիտոյ էր մեզ տղամարդերիս աւելի ուշադիր լինել, և այս պատճառով հաւասարին հաւասարով չփոխարինել, այլ ջանադիր լինել, սիրով և անկեղծութեամբ, բանաւոր պատճառներով ցուցանել, որ նա սխալուել էր: — Մեք մարդիկս, որպէս անկատար հոգեղէն էակներ, շատ կամ փոքր ամենեքեանքս ենթարկված ենք սխալանքի, մեք հեշտ խաբվումենք, մեք շատ անգամ կանխամուտ կարծիքով մոլորուած, սկսանումենք դործը, մեր ինքնասիրու-

Թիւնը կաշառումէ մեզ, մեր պատուաւիրութենից չկամինք հրաժարուիլ, մեր տկարութիւնքը կամինք ծածկել, մեր արած սխալանքը չխոստովանել, մեք չկամինք աշխատել ուղղել մեզ. — այս բանա թող մտաբերենք մեք մարդիկս — այնուհետեւ չէ՛ ծնանելու մի տկարութենից միւս տկարութիւն, մի սխալանքից մի այլ սխալանք, մի խոտորանից միւս խոտորումը: — Շատ ուղիղ է ասում Շիրլերը իւր «Սեմիական հարնը» գրութեամբ մէջ. «Չարագործութեան անէծքը այն է, որ նա կարող է միայն ծնուցանել չար բան:

Հաւատացի՛ր ինձ, սիրելի ընթերցող, այս և այն անսխալութեամբ, որ հազարաւոր և դարձեալ հազարաւոր ամուսնակիցք ամուսնական կեանքի մէջ տեսած են և դեռ ևս տեսանումեն, կարող էին յետ մնալ, եթէ նոքա աւելի բարեղք վերահասու լինէին մեր հոգու և սրտի առանձնութեններին, եթէ նոքա գոնեայ փոքր ի շատէ ուսած լինէին հոգեբանութիւն, այն գիտութիւնը, որ ասվումէ հոգեպատում մարդաբանութիւն: Եթէ քո այժմեան կամ թէ ապագայ ամուսինը միանգամ բորբոքվելու էր ախտով — կանանց պատահումէ այդ բանը չնչին պատճառներով — և դու խառն էիր այդ բանի մէջ, ապա խրատ եմ տալիս քեզ, միջամուխ չլինել, այլ խաղաղութեամբ նկատել քո ամուսնու սրտի յուզմունքը, բայց յետոյ հոգեբանական քննողութիւնք և վախճանաբանական հետազոտութիւնք առնել ի վերայ բնութեան, ի վերայ պատճառների, հեռեանքի և ներգործութենների որ ունին կիրքը, սրտի շարժողութիւնքը, ձգտողութիւնքը, դրդողութիւնքը և ախտերը: Այս բանա բարձրացնումէ մեզ հասարակ հոգիների կարգից, տալիս է մեզ յարգանք և ամրապնդումէ մեզ ժուժկաւ լութեան մէջ: Մի այդպիսի ընթացք տալիս է մեզ մեծութիւն, հաստատումէ ճշմարտութիւնը այն զեղեցիկ խօսքի, թէ ազատ տղամարդը և ծառայութեան կապանքի մէջ մնումէ ազատ:

Եթէ հարցանենք մեզ, ով ստուգութեամբ աւելի յաճախ պատճառ էր տալիս ամուսնական խաղաղութիւնը խռովելու, արդեօք տղամարդը, թէ կինը: Այնուհետեւ պիտոյ էր ինձ ի պատիւ կանանց և յամօթ մեր այրական սեռին պատասխանել. չարանքներն են ինչ որ անհարգելի են դրանց հանդէպ:

Մի ճշմարիտ առաջարկութիւն է, որ ամենայն բան, ինչ որ յառաջադէմ է կացուցանում մարմնի և հոգու առողջութիւնը և

հաստատումէ երկրաւոր բարօրութիւնը, բերումէ նոյնպէս բաղ-
դաւորութիւն ամուսնական կեանքի մէջ: Այս պատճառով ամե-
նայն պատանի ամուսնաւոր տղամարդի, հեռի մնալու մի անբաղդ
ամուսնութենից, տալիս ենք այսպիսի կանոններ.

1) Պահելի դուռը և կանոն միայն էանի մէջ: Եղիւր դուռ ձիւղ
և կարգասէր. քո կոչման մէջ որպէս մարդ և տէրութեան քաղա-
քացի, որպէս ամուսնակից և հայր: Ապրիւր, ինչքան կարելի էր,
նայելով ժամացուցին. կեր և խմիր, աշխատիր և հանգստացիր
ուղիղ ժամանակին: Այս պահանքներու է քո մարմինը և դո՛ւս
հետ միասին քո հոգին: — Երկու մեծ արատք, որոնց մեք իբրև
պատանիք արդէն շատ անգամ ծանօթ ենք, բայց որոնց վերայ յա-
ւիտեան պիտոյ էր մեզ ամաչել, յաճախ ծնանումեն արդէն ան-
կարգութենից միայն, Արքեպիսկոպոս և Բեռնարդինոս արատը: Այ-
այն կնամարդին, որ ստացել է իւր ամուսնակից մի արբեցող
կամ խաղացող տղամարդ. և ցաւակցութիւն մեր կողմից այն ան-
բաղդ տկարին որ դարձել է իւր կրքի ծառայ: Արբեցութեան ա-
հարկու հետեւանք յայտնի են: Չափազանց կիրառութիւնը թրմ-
րեցուցիչ ըմպելիների որ արբեցողը ամեն օր ընդունումէ իւր մէջ,
ոչ թէ միայն կողոպտումէ նորանից մարմնաւոր զօրութիւնը, այլև
նորա հոգեղէն կարողութիւնքը: Այն հանապազօրեայ գրգռմամբ
ուղեղի և ջղերի ֆնտաւումէ խելքը և յիշողութիւնը, գրգռմամբ
մարսողական դործարանների ծնանումէ անախորժակութիւն և
այնպիսի տկարութիւն ստամոքի, որ նա կարող չէր մարսել սննդա-
կան կերակուրները. — այսպէս, արբեցութիւնը յառաջացնումէ մի
շատ թշուառ կեանք, ահաճութիւն, տխրութիւն, ծուլութիւն,
տաղտկութիւն, և այնուհետև ողորմելի ամուսինը պարտ է շատ
ու շատ համբերել: — Ինչ հնարների պիտի նա ձեռք պարզէ, իւր
ամուսնակիցը յետ բերելու այս արատից դէպ ի մի աւելի բարեւոք
կեցութեան կարգ: Բռնութիւնը օգնելու չէ ոչինչ. դա անգործ է
մնում տղամարդներին վերայ, — միշտ և հանապազ դանդատելով
և խրատներ տալով, շատ անգամ կարելի չէ նոյնպէս գործ յառաջ
տանել: Ինչքան որ այդ դանդատնակը և խրատաբանութիւնքը կր-
կնվումէին, այնքան ևս թուլանումէ դոցա աղբեցութիւնը ամուս-
նակցի վերայ, առ ստիպտ ստկաւ դառնումեն սովորական, ողբալի
տաղերը, ապացուցութիւնքը, այո և յանդիմանութիւնքը, ինչ-
պէս մի ջրվէժի կարկաշահոսանք: — Մի խոհեմ ամուսին պարտ է

գիտել, թէ ի՞նչ է արբեցողութիւնը, ի՞նչ է դորա էութիւնը և միտ
 գնելով դորան գործ դնել իւր հնարները: Արբեցողութիւնը է ոչ
 թէ միայն մի բարոյական արատ, այլև մի հիւանդութիւն մարմնի,
 որով անբաղդ, ցաւելի արբեցողը ամենայն օր կարօտ է այդ արուես-
 տական զրգռողութեանը, որ իւր առ սակաւ սակաւ անգրգիռ
 դարձած մարմնին տայ այն տրամադրութիւնը, որին սովոր է նա
 թմրեցուցիչ ըմպելիներով: — Ամուսինը պարտ է իւր արբեցող ա-
 մուսնակցից չզրկել իւր սէրը և յարգանքը, որ նա պարտական էր
 նորան, նա պարտ է ցաւակից լինել նորա տկարութեանը, նա պարտ
 է գիտել, որ իւր ամուսնակցը, որպէս ամենայն արբեցող, ունի
 իւր կեանքի մէջ բաւական շատ բոպէք, ուր յանդիմանումէ ինքն
 իւրեան, և զգումէ խղճի խայթիւր իւր անբարոյական վարքի վե-
 րայ, ուր նա յղանումէր իւր մէջ շատ պատուական զիտաւորու-
 թիւնք, բայց ավատ, նորա հիւանդ մարմնի և հոգու անբնական
 պիտոյքը կործանումէն դորանց նոյն իսկ ծլի մէջ: — Մի առ սա-
 կաւ սակաւ հրաժարումը արբեցութեանց համարումէն ամենից
 լաւ, և կամէին, որ արբեցողը օր աւուր աւելի փոքր դիւնի կամ ա-
 րաղ խմէ. — բայց այս ոչ միշտ լինումէ, պտղաբեր, եթէ ճշդու-
 թեամբ չէ պահանջում կանոնը: Ամենալաւ ճանապարհն է, որ
 մարդս արտի մտքով խոստովանելով իւր արատի վնասակարու-
 թիւնը, միանգամ ամենեւին հրաժարուի արբեցութեանց, և դորա
 փոխարէն տայ մարմնին մի այլ տեսակ խմելիք: Մի խոհմ ա-
 մուսին կարող էր այս տեղ շատ բան յառաջացնել: Թող նա աշ-
 խատէ կրկնապատիկ հոգաբարձութեամբ և սիրով և քաղցր խօ-
 սակցութեամբ յետ պահել իւր ամուսնակցը արբեցութեան ժա-
 մերից և արբեցող ընկերներից, և դորա փոխանակ, քանի անգամ
 օրը, երբ որ զարթնելու էր նորա մէջ բոպէական կայրիքը արբե-
 ցութեան, մեծարել նորան թանձր զահլէով, շօխադով, պատ-
 ուական գարեջրով. այսպէս սովորումէ մարմինը այլ պիտոյքի, և
 անցած օրերի պիտոյքը, առ փոքր փոքր աւելի թուլանալու է և
 վերջապէս կը չքանայ ի սպառ: Արբ որ կը նկատէր ամուսինը, որ
 արբեցութեան կարիքը արդէն նուազել է իւր տղամարդի մէջ, եթէ
 համարումէր սորան բաւական զօրոցած հոգով, այնուհետեւ ժա-
 մանակ էր, յայտնելու նորան իւր ընթացքի բարի զիտաւորու-
 թիւնը և խորհուրդը և քնքուշ սիրով խօսել նորա հետ մի ծան-
 րաբարոյ խօսք: Եւ աստ անգամ, շուտով հասանելու նպատակին և

տկարացած մարտական գործարարները զօրացնելու համար, հարկաւոր են և այլ հնարներ, որ պիտի սահմանէ բժիշկը: Դոցա կարգումն է մանաւանդ անողական գործադրութիւնը հանքական թիթվութիւններէ: Եւ զո՞ւրեքն զորոքդ զայս միտար, զրազմա խոստովային Խաղախրութիւնը է միայնաւ, գունդէ անէի ահարկու, քան թէ արբեցութիւնը: Մարդու բոլոր պատուական ձգտողութիւնքը դէպ ի բարոյականութիւն կործանւում են, բարեկեցութիւնը քայքայվում է, ամենայն գործականութեան շարժում թիթվում է, գերդաստանը գլորվում է հիւանդութեան և թշուառութեան մէջ: Խաղաղողը ինքը աւերում է իւր ստորութիւնը. այն երկար և ճիշդ ձգտողութիւնը և ակնկալութիւնը (բոլոր ձգտողութեան ջիգը) որով յա սպասում է խաղի վերջին, և խաղալը բոլոր դիշերը, անբնականաբար գրգռում է նորա ջիգերը, քայքայում է նորանց, ակաստացնում է հոգի և մարմին, շինում է դանդաղ, ծոյլ քրթմնջատ, տաղտկացող. այդպիսի կիսներ այո շատ անգամ, ինչպէս ուսուցանում է փորձը, սանտում է դէպ ի յախշտակութիւն և գողութիւն: Եւ յայտնի է, իարեւի չէ առանց խորին ցնակցութեան նկարագրել մի այդպիսի տղամարդի ամուսնութիւնը, և յերաւի, որ զմարդու սրտը լցունելու չէր տրամութեամբ, անասնելով մի աղքատ կին որ իւր ձեռքի աշխատանքով վաստակում էր մի քանի չնչին արծաթ, իւր մանուկներին հասուցանելու ամենահարկաւոր պիտոյքը, բայց թեթեամիտ տղամարդը իւր գոյքի ամենամեծ մասը չիւրառաջին երեւել գոյքը խաղի մէջ տանել տուած լինելով, վերջին փոխ առած մանէթը դնում է թիթի վերայ: Առածը անգամ մի այդպիսի ամուսնու սարսափելի դրութիւն և մի այդպիսի անբնական ամուսնակցի թեթեամիտութիւն, վրդովում է ամենայն մարդու սիրտ: Մի ճշմարիտ խօսք և մի բնական օրէնք է, որ փոքրից միայն յառաջանում է մեծը թէ բարի և թէ չար բանի մէջ ուրեմն թող լինուի փոքր արծաթով չխաղանք, թող երբեք չխաղանք այն խաղը որ Լեռնուպիք ասում են վիճակախաղութիւն (jeu de hasard, իսկ азартная игра), թող այն մի քանի մանէթով որ մեր երբեմն դնում ենք խաղի վերայ, մի օգտակար գործ կատարենք, մի բարի բան յառաջացնենք, մի ճշմարիտ կարօտութեան մէջ կողմի օգնական լինենք, մի բարի իրկիւղած մարդ, որ բոլոր տարին ստիպուած է աշխատել մի քանի անոնեակ մանէթով, թեթեամիտներ իւր հոգսերից թող մեր արծաթի լուծիւնը գործ դնենք օգտակար կերպով,

մեր ընկերներն ընդդառնութեան և ուրախութեան համար: — Իսկ մեր յետ դառնանք դէպ ի մեր խօսքի կարգը: Մեր վերեւում յիշեցինք կարգաւորութիւնը որպէս առաջին հոգի յառաջադէմ կացութեանը առողջութիւնը և մի բարդաւոր ամուսնական կեանք: Այլ որ հետեւում է նորան, միշտ ապահով կը մնար խաղաղօրէն կամ արեւցող դառնալու վտանգից: պատճառ, նա պահելու էր կարգ և իւր արծաթի քսակի և իւր զինու շտեմարանի մէջ: Նա ուղիղ Ժամանակին կը հանգստանայ քնելու և առաջոտուն վեր կը կենայ դարձեալ:

Երեսուցի մի մեծ բարդաւորութիւն է երկխանքի համար, թէ նորա կանուխ ուսմանուն կարգ և կանոն, թէ և ծնողքը մի փոքր նեղակիտ դասնակէն այդ գործի մէջ: Պատճառ, թէ մտածումներ, թէ անկարգութիւնը իւր բոլոր չար հետեւանքով խանգարում է առողջութիւնը, խաղաղութիւնը, կեանքի և մարմանը ամուսնութեան բարդաւորութիւնը, ինչպէս ճշմարիտ էր այն առածը: «Ժանկ ասկառ և ծեր քոյր քոյր» այս յիշատի աւելի բաւ էր մեզ լինել կարգաւոր մի փոքր նեղակիտութեամբ, քան թէ լինել ամենեւին անկարգ: Եւ առ ամուսնական անբարդութիւն հեռի կը պահուէր դորանով: — Մեր յառաջ կը գնում մեր կանոնների մէջ վասն ամուսնակիցների, որ օգտակար էին նոյնպէս իւրաքանչիւր մարդու:

2) Երեսուցի մեծ և վերահաս լինել ճշմարտութեանը աշխարհի մէջ: Այլ որ ջանադիր է ամենայն բան աշխարհի վերայ ճշգրտէս ապահովել ու որոշել, ով որ խնդրում է ճշմարտութիւնը ամենայն բանի մէջ և առում է սուտը, ով որ իւր գործերի մէջ, որ պարտ էր մեզ դասել անկողմնաւորութեամբ, մտածում է միշտ որպէս մարդ և չէ որ բանում իւր բուն մարդկեղէն բնութիւնը որ ամուսնացնել է, մի այլալիմի մարդ անհանգստանալու կամ հիւանդանալու չէր ոչ հարաւորութեամբ ոչ սուտ պատուանկութեամբ, ոչ միայն ինքնաշարժութեամբ, ոչ կեղծաւոր ամսթով, ոչ որ և իրի միւս ատումը կամ ակարութեամբ հոգու: Եւ իրերի համակարգութիւնը նորա մէջ խառնակուելու չէ, որով սովորաբար հեշտ պատահում է կաթուած և սպանութիւն: Անգիտ և խաղաղութիւն, բանականութիւն և կենսական բարդաւորութիւն, ուրիշ և բարդաւորութիւն ամուսնութեան մէջ կը լինի նորա բաժինը: Այս թէ իւր և թէ միւսերի ակարութեան մէջ մտաբերելու է Տերնախոս հոգու:

մէացու խօսքը: homo sum, nihil humani a me alienum puto, և համաշխարհական պատմութիւնը կ'ուսուցանէ նորան, թէ ճշմարտապէս բարին, ձեռք և գեղեցիկը, մեծարանքի արժանին ոչ միշտ հաստատուած է ծէսի, նոր սովորութեան և պայմանական կարգերի վերայ, որ տեսնուածք մեր շրջակայքում, այլ պարտ է բնակել մեր սրտի մէջ: — Ով որ միշտ ջանադիր է քննել և իմանալ ճշմարտութիւնը, նա ունենալու է նոյնպէս մի ուղիղ գաղափար ամուսնական բաղդաւորութեան մասին: Անտարակոյս, չափ ամուսնութիւններ այն պատճառով միայն անբաղդ են, որ այր ու կին ամուսնանալուց յառաջ կարծումէին գտանել ամուսնութեան մէջ մի երեւութական բարութիւն որ չկայ նորա մէջ: Տգիտութիւնը յառաջանցնում է մոլորութիւն, մոլորութիւնը խաբէութիւն, և իմացութիւնը թէ խաբուած էինք, ախորժելի չէ: — Որովհետեւ մարդկային ազգը մի այնպիսի զարմանալի ազգ է, որ միշտ կամենում է ախորժելին, երբէք չկամի անախորժը, թէպէտ և սա ունի իւր մեծ օգուտը և անանց սորան այո՛ չքանալու էր առաջինը, ապա ոչինչ այլ հնար չկայ, եթէ ոչ, մեր հարսնացուն եկեղեցի տանելուց յառաջ, մի ուղիղ գաղափար ամուսնական կեանքի և բաղդաւորութեան մասին գոյացնել մեր մէջ: Գորանով կարելի է աւելի հիշողութեանս այս և այն վատաբաղդութենից, որ անպատճառ պիտի հասանէր մեզ ամուսնութեան մէջ: Բայց ի՛նչպէս կարող ենք մի ուղիղ գաղափար ամուսնական կեանքի մասին ձևացնել, ի՛նչպէս կարող ենք ուղիղ դատել դորան, մինչև այդ մասին փորձեր արած չէինք: Ուսիր արուեստը իւրացուցանելու քեզ օտարի փորձերը և այնպէս դործ դնելու նորանց, որպէս թէ դու ինքդ արել էիր այդ փորձերը: Օ՜ննիր ամուսնական կեանքը նորա մանրամանն որպիսութիւնների մէջ, ստացիր աշխարհագիտութիւն և մարդագիտութիւն, ուսումնասիրիր մարդերի բնավորութիւնը, մտածելու և զննակը, նոցա առաքինութիւնքը, նոցա տկարութիւնքը, նոցա յիմարութիւնքը, մի խօսքով ուսումնասիրիր կեանքը, այնուհետև կարող էր ուղիղ դատել և ամուսնական կեանքը: — Մարդկային կեանքը լծորդ (կապակից) է տառապանքի հետ, ուրեմն և ամուսնական կեանքը որպէս նորա լրացուցիչ մասը, — այս տառապանքը, ինչպէս ամենեւին ուղիղ ասում է Պղատոնը, չեն վերանում հարստութեամբ, այլ փոխլուծեն միայն. նոքա յառաջադէմ է կացուցանում մեր աշխատասիրութիւնը, հաստատութիւնը և մեր

վատահուլթիւնը, ուրեմն կեանքի հետ համահիւսած են: Մի բանական մարդ չէ՝ չափից դուրս տրամելու այնպիսի բաների վերայ որ կարելի չէ փոխել. նա մտածումէ միշտ, որ Վասնասնամութիւնը դաստիարակումէ մեզ ցաւով ու աշխատութեամբ, ամենայն տեսակ անսխորժութեամբ, և թէ այս բոլոր բաները կրթումն և վարժումն մեր առաւել աղնիւ զօրութիւնքը. մեր վատահուլթիւնը, մեր հոգու մեծութիւնը, մեր ազատամտութիւնը բոլոր երկրաւոր և ստորաքարշ բաներից, և արդարեւ միշտ ճշմարիտ մնալու է Գեօթէ բանաստեղծի խօսքը.

«Ով իւր հացը արտասուքով կերել չէ,
 2եգ, երկնային ո՛վ զօրութիւնք, ծանօթ չէ:»

Ով որ կարծումէ թէ ամուսնական կեանքը առանց դժուարութենների, առանց անսխորժութենների, քաղցրութեան և ուրախութեան մէջ հոսումէր անդադար, նա տխմար է, մի մարդ, որ տեղեակ չէ երկրաւոր անկատար կեանքին, որ և արժանի է իւր ամենագեղեցիկ յոյսերը ունայնացած տեսանելու, ըստ որում նա աշխատութիւն յանձն չէր առել ուսումնասիրելու մարդկային կեանքը: Ինչպէս հարկաւոր է մեզ, ամուսնանալուց յառաջ ծանօթանալ կանացի սեռին բնապատմաբար և հոգեբանաբար: Եւ այս տեղ ունէինք մեք որոնելու ոչինչ կատարեալ, ոչինչ լրացած բան. պատճառ մի այդպիսի բան կարելի է միայն գտանել գաղափարական պատկերի, բայց ոչ բնութեան մէջ: Ինչպէս որ մարդս առ հասարակ, այնպէս և կանացի մարդը մասնաւորապէս, իւր ծննդեան օրից մինչև մահը կենթարկուած է մի մշտնջենաւոր փոփոխութեան, նոյնպէս կարելի չէ մտածել, որ հետաւոր լինէր մի տարեւափ դադար անգամ: Երկրաւոր մարդս է աւելի մի սկզբնաւորած, կերպարանաւոր, քան թէ կազմ, պատրաստ և լրացած էակ: Եւ ատերը նորա ամենագեղեցիկ աջողակութեններից կարգուած են ոչ թէ այս, այլ մի աւելի վերին, աւել լաւ աշխարհի համար: — Ոչինչ բան այնպէս շուտով չքանում չէ, ինչպէս մի կնամարդի արտաքին գեղեցկութիւնը. որովհետև նա իբրեւ մի եզրական բան, անցաւոր է, ապա ոչինչ բան նորա մէջ անփոփոխելի չէ, բայց ի ներքին գեղեցկութենից, այսինքն առաքնութիւն և հոգու բոլոր գեղեցիկ յատկութիւնքը, որովհետև դոքա պատկանում են թէ երկրին, այլ երկնքին: Ուրեմն եթէ մեր ամուսինները

պիտոյ է զարդարուէին անիտիոսներն զեղեցկութեամբ, եթէ պիտոյ է որ նորա խորին ծերութեան մէջ մնային զեղեցիկ, այդ բանը գտանվում է բոլորովին մեր կարողութեան տակ, եթէ մեր մեր յատուկ օրինակով և բարի խրատներով օր առօր աւելի օգնական ենք գտանվում նոյա հոգու աղնուագործութեանը և նոյա բարոյական կատարելագործութեանը. այս բանս կարող ենք նորանով մանաւանդ, որ ճիշդ կը պահպանենք այն բոլոր կանոնները առողջութեան, որ խիղջ կը լինին մեր խօսակցութեան նիւթ:

3) Պարտէր հասարակութեանը և արդարութեանը քաղաքին ձեռք բերեալ և դերութեան բազմազան: Ով որ իւր պարտականութիւնը զէպ ի Աստուած և մարդ լոյսեղանումէ, նորա սիրտը հանգիստ է, — ով որ դորանց կատարում է, ով որ ներումէ իւրեան յանցաւորութիւնը զէպ ի ամենայն իրաւունք, զէպ ի հրամայածը և արգելածը, նա ընկնումէ անհանգստութեան և ահաւորի մէջ, որով, ինչ ինչ հանգամանքի մէջ, կարող է հասանել նորան տենդ, կծկանք ջիւղերի, կաթուած, այդ և երեւութական մահ: Այն չար խիղճը, այն ագիւ խնայութիւնը, թէ մեր պարտաւոր էինք, այն մտածութիւնը և երկիւղը ամօթուց և պատժից, այն բոլորս յառաջացումէ վնասակար ազդեցութիւն ուղեղի և ջիւղերի համակարգութեան վերայ, և այդ պատճառով կարող է առիթ տալ ոչ միայն յիշեալ հիւանդութեաններին, այլև տկարամտութեան և անբժշկելի հոգեկան հիւանդութեան:

4) Խօսիչ ժողովուրդ: Խաբեւան լոյսեղանումէ մի թշուառ պաշտօն, որ վնասումէ նորա հոգուն և մարմնին: պատճառ, այս վնասը ունի կեղծաւորութիւնը: Պահպանելով ճշմարտութիւն մեր խօսքի մէջ, զգում ենք նոյնպիսի հաճութիւն, ինչպէս մի հանդերձի մէջ, որ յարմար է մեզ: Սուտը մի հանդերձ է, որ չէ պատշաճում մեզ, որ ամենայն տեղ սեղմում և ճշտում մեզ: Այն նոյն խի կատարիւրէն ստատիստիկութիւնը որ անվստահ է միւսներին, կարող են վնասել առողջութեանը, եթէ խիղջ չուղղէինք նորանց: Ստատիս մարդիկը շատ անգամ հիւանդանում են, որովհետեւ իւրեանց ջիւղերը չափից դուրս գրգռում են և պրպէս իւրեանց արիւնը խռովութեան մէջ են ձգում: Իսկ ինչ որ պիտոյ էր անել մեծ ստատիստների մասին, նոյա մնումէ այն թշուառ վիճակը, վերջում հիւանդանալու հոգեպէս, այդ խելագարուելու անգամ, ինչպէս այդպիսի օրինակներ շատ անհաճ են խելագարներին տնկում:

Դորքա մոյորվումեն ցնորական պատկերների լարիրինթոսի մէջ, հաւատումեն իւրեանց սուտերին և վարումեն մի շատ ու շատ տրտում կեանք:

Մի ճշմարիտ հիմնական կանոն է և մնումէ, որ մէք մարդիկս մեր բաղդաւորութիւնը և մեր անբաղդութիւնը ունինք մեր ձեռքում, որ մեք մի ուղիղ զիտութեամբ աշխարհի և մարդերի, անկողմնաւոր, անախտական դատողութեամբ մեր յատուկ անձնի, ձգտողութեամբ դէպ ի բարոյական կատարելագործութիւն, պարզութեամբ կեանքի մէջ, պատշաճաւոր գործադրութեամբ մեր մարմնի և հոգու, վստահութեամբ և տոկունութեամբ վտանգների մէջ, տարողութեամբ և համբերութեամբ անախորժութեանների մէջ, կարող ենք ամենապաւ կերպով հիմնաւորել մեզ կեանքի ճշմարիտ բաղդաւորութիւնը և տեղական կացուցանել նորան: — Մեր բարձր բաղաքագործած կեանքի բոլոր պտոյտ պտոյտ որպիսութիւնքը, մեր օրական պիտոյքի բազմապատկութիւնը, նորասիրութիւնը, պատուամոլութիւնը, հակամիտութիւնը դէպ ի ամենայն տեսակ զգայի ուրախութիւնը, ղեղնութիւնը և շուայտութիւնը կերակրի մէջ և այն անհամար տխմարութիւնքը որ դուրս է վիժել մեր դարը և բարքերի ապականութիւնը և մի կեանք որ բնական պէտքը շինել է անբնական պէտք — այս բաներս շատ ու շատ պատճառ են տալիս մեր ժամանակի անբաղդ ամուսնութեաններին, և այդ պատճառով կրկին պարտականութիւն կայ տղամարդի վերայ ներգործել ընդդէմ զոգա, ինչքան կարելի էր, և ընդդիմանայ այն բարոյող տանող հեղեղին, յառաջ քան թէ նա մեզ խելով կը տանէր իւր հետ: Երգարեւ աւելի լաւ է, այս տեղ վարել մի պարկեշտ առանձնական կեանք և դնայ իւր յատուկ ճանապարհը, անփոյթ առնելով կանխամուտ կարծիքներով մոյորումած հասարակութեան դատողութիւնքը, քան թէ ընթացակից լինել նորան ժամանակի զգայի արբեցութեան մէջ և զոհ բերել ամուսնական բաղդաւորութիւնը, հոգու խաղաղութիւնը, բարի անունը, արդարութիւնը և հաւատարմութիւնը: — Փորձեցէք ամենայն բան և ընտրեցէք լաւը, մտածեցէք ձեր գործի հեռեանքը, և այդպէս տնօրինեցէք ձեր կեանքը, ձեր գործելու եղանակը: այնուհետեւ դուք, իմ բարեկամք, ձեր բաղդաւորութիւնը կեանքի մէջ և ձեր ճշմարիտ ամուսնական երջանկութիւնը չէք կորուսանելու թեթեւամտութեամբ:

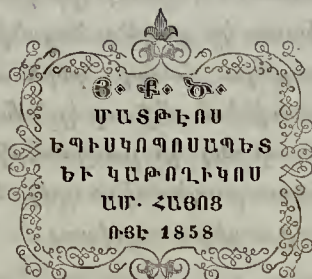
Այս կարող էի քեզ, իմ բարեկամ, երկար ու ձիգ բաներ պատմել այնքան շատ, անբաղդ ամուսնութիւնների վերայ, որ ըստ մեծի մասին յառաջանումեն մեր ժամանակի տիմարութենից և բարբերի տպականութենից: Բայց թող այս տեղ մէջ բերենք այն ճշմարտութիւնը, որ զօրաւոր հոգին պարտ չէ իւր ժամանակի սահմանի մէջ կապած մնալ, այլ պարտ է իւր անձը վեր բարձրացնել գորտ վերայ, որ ազատուէր այն վրէժխնդիր Նէմիդիսի ձեռքից, որի տակ ընկնելու էր նա, եթէ ապրումէր այդ կապանքի մէջ. այդպէս կը վայելէր նա կեանքի, նոյն և ամուսնութեան բաղդաւորութիւնը, որին մարդս, միտ դնելով նորա պատուական բնութեանը, ըստ Աստուծոյ տնտեսութեան, պիտոյ է մասնակից լինի:

Ճշմարիտ ամուսնական բաղդաւորութիւնը հիմնաւորվում է ոչ թէ մեծ ընկերական ժողովներով, այլ միայն առտնին կեցութեամբ: Իւր տան մէջ և իւր ամուսնակցի մօտ պիտոյ է տղամարդը որոնէ ամուսնական կեանքի բաղդաւորութիւնը: Նորա ամուսինը, նորա ընտանիքը, նորա զաւակները պիտոյ է լինին նորա համար ամենայն բան, նոքա պիտոյ է միշտ բաւական լինին նորան. երբէք պարտ չէ տղամարդը տաղտկանալ նոցա ընկերութեան մէջ, երբէք չզգալ կարօտութիւն, իւր զօսանքի համար թողուլ տունը, ամուսինը և զաւակները: — Ուրեմն, սիրելի ընթերցողք, թող այս գեղեցիկ սէրը առտնին երջանկութեան, այս սէրը ամուսնական կեանքի խաղաղ ուրախութենների, որ ամուսնակիցներին զերգաստանի մէջ պատրաստումեն առաւել երանական ժամերը, այս սէրը որ բոլոր ճշմարիտ բանաստեղծները նկարագրել են այնպէս գեղեցիկ խօսքերով — միշտ պահպանենք մեր սրտի մէջ. թող մեր ամուսինը միշտ հերիք լինի մեզ. մէք կեանքի ամենագեղեցիկ ժամերը, որ նուիրած էին մեր հանգստութեանը ցերեկի ծանր գործերից, կանցուցանենք նորա մօտակայքում: մէք, երբ որ մեր պաշտօնը տանից դուրս էր տարել մեզ, օրական գործը լցուցանելուց յետոյ, կը շտապենք դէպ ի նորա պիւրը, բայց ոչ դէպ ի արեցութեան և խաղի տունները, դէպ ի կլոբները, զինեստունքը և համեմատունքը, ինչպէս սովորութիւն է մեր ժամանակում: մէք կը գտանենք մեր ուրախութիւնը մեր ամուսնու, մեր զաւակների սիրայից փայփայանքի մէջ. մէք ջանադիր կը լինինք մեր սիրոյ քաղցր առհաստաշեաների մարմնաւոր և իմացական կրթութեանը հոգատար լինել ամենայն խնամարկութեամբ, մէք չենք թողնելու

մարդկութեան կրթութիւնը կուպիտ ծառաների կամքին երեխա-
յական սենեակների մէջ. մեր օթեւանի սենեակը պիտի լինի և մեր
երեխաների սենեակը, մեր որպէս դաստիարակիչք կ'ուսումնասի-
րենք եւրոպական իմաստուն հեղինակների գրուածքը դաստիարա-
կութեան վերայ և խրատ կը քաղենք նոցանից մեր դաստիարա-
կութեան ոճը կարգադրելու համար. կարճ ասեմ, մեր կ'ապրենք
մի բազմաւոր ամուսնութեան մէջ, որ կը նմանի մի գեղեցիկ գար-
նանային առաւօտու, որ մեզ կը լցուցանէ մի երանութեամբ որի
մասին ոչ Ապիլէսի ճարտարապետական գրիչը և ոչ Որփէոսի քնարը
կարող էր մեզ տալ մի ուղիղ գաղափար:

(Շարունակութիւնը յետոյ.)

Ս. ՆԱԴԵՐԵԱՆԵ՛:

Մատթեոս ծառայ Քրիստոսի և անհա-
սանելի կամօքն Աստուծոյ Եպիսկոպո-
սապետ և Կաթողիկոս ամենայն Հայոց,
Ծայրագոյն Պատրիարք համազգական նախա-
մեծարԵթողԵրարատեանԵռաքելականՄայր
Եկեղեցւոյ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ Է. Բ. ՄԻՆԾՆԻ:
Հարազատ որդւոց Եռաքելական Եկեղեցւոյ, շողկապելոց ի մի
սէր և խաղաղութիւն հոգեկան, քրիստոնէական ջերմեռանդու-
թեամբ, բոլոր բարեկաշտօն հասարակութեան տիրախնամ քա-
ղաքին Տփլիսոյ Աստուածային սէր և խաղաղութիւն հայցեմք
հանդերձ Հայրապետական բազմապատիկ օրհնութեամբ և ող-
ջունիւ:

Ի 25 թւոյ Մայիսի ամսեանն զարձակեալն ի Զէնջ զինդրա-
զիր ընկալաք յ7 այս Յունիսի ընդ ձեռն Գերագին Գատաղամա-
ւորաց, ընտրելոյ յերեսփոխանաց ամենասիրելի ազգիս Մերոյ,
բնակելոյ յԱստուածապահ քաղաքիդ, Կօլլեժսկիյ Սովետնիկ պա-
րօն Կարապետի Վասակեանց, Նաղվօրնիյ Սովետնիկ Պարօն
Յովհաննիսի Վայթմազեանց, Նաղվօրնիյ Սովետնիկ Պարօն Գրի-
գորի Իգմիրեանց, Էտապս Կապիտան Պարօն Միքայէլի Միան-
սարեանց, Տոհմական Պատուաւոր քաղաքացի Պարօն Եւեոյի
Ավետիսեանց և Տփլիսոս քաղաքացի Պարօն Յովհաննիսի Ալեքե-
կեանց:

Յընթեռնուլն որոյ, նորորինակ անպատմելի խնդութեամբ լցան սիրտք մեր և հոգի ընդ այդպիսի ազգային համակամ, միա- սիրտ և միահոգի շաղկապ ի բարոյական զարգացումն ազգային յառաջարկմութեան, առ որ փոյթեռանդն ջանիւք հոգ կաշնուք զապագայ օգտէ Հայազն մանկանց ի պարճանս լըութեան ազգի և եկեղեցւոյ:

Յօղուածք առաջարկեալք ի Ձէնջ պարունակին ի յետա- գայս. Նախ, Արդիւնք թիֆլիզոյ Հայոց Ազգային Հոգեւոր (Ներ- սիսեան) Վարդցի, որք մտանեն ի նմա մինչև յայժմ, կամ որք մտա- նելոց են յայսմ հետէ ի կայլց, ի դրամազլիոց, յընծայաբերու- թեանց, ի կտակաց և յայլոց աղբերաց, պարտին մնալ մշտապէս անձեռնմխելի սեպհականութիւն նորին և ի գործ զնիլ ի պայճա- ռութիւն և ի յառաջադիմութիւն կրթութեանց մանկանց Հայոց:

Ներկորդ, Ըջման թիֆլիզոյ Հայոց Ազգային Հոգեւոր Վարդցի, վերաբերութեամբ թուոյ ուսանողաց և աւանդեալ ա- ռարկայլց, պարտի ընդարձակիլ ըստ չափու եկամտից նորին:

Ներկորդ, Ամենայն մանկունք Հայոց, որք մտանեն ի թիֆ- լիզոյ Հայոց Ազգային Հոգեւոր Վարդցն, ունին ստանալ ի նմա զուսումն ձրիաբար, իսկ անտէրունջ որքք Հայոց, առաւելապէս յեկեղեցականաց, պարտին ընդ նմին և սնանիլ ի նոյն իսկ ուսումն նարանի ծախուք նորին, և այնոցունց ի նոցանէ, որք աւարտեալ զընթացս ուսման բարեբարոյութեամբ և գերազանց ընդունակու- թեամբ, ցանկանայցեն կատարելագործիլ ի բարձրագոյն ուսումն նարանս, տուեալ լինին առ այն օժանդակութիւնք ի դումարաց Վարդցին ըստ չափու կարելութեան:

Չորրորդ, Ի թուոյ ուսանողաց թիֆլիզոյ Հայոց Ազգային Հոգեւոր Վարդցի, կարեն մտանել ի հոգեւոր կոչումն միայն այնո- քիկ, որք ըստ բնութեան իւրեանց և ներքին կոչման կտրող են լինիլ արժանի սպասաւորք Աստուածային սեղանոյ, և որք յայտ- նեացեն առ այն զօժարակամ ցանկութիւն իւրեանց, առանց իրիք ստիպմանց և համոզմանց:

Հինգերորդ, թիֆլիզոյ Հայոց Ազգային Հոգեւոր Վարդցն պարտի լինիլ միշտ ի լեակատար կախման Ծայրագոյն Պատրիարք- զին ամենայն Հայոց, Վառաժարիչն թիֆլիզոյ Հայոց Վ. Խճակիդ պարտի մնալ միշտ, ըստ կոչման իւրում, առաջին հոգատար և նախագահ Խորհրդարանին Վառաժարութեան Վարդցին, իսկ

այլ անդամք այնր Խորհրդարանի պարտին ընտրիլ ի ձեռն հասարակութեան քաղաքիս, ըստ յայտնի արժանաւորութեանց իւրեանց, առանց զանազանելոյ զեկեղեցականս և զաշխարհականս, և հաստատիլ ի ծայրագոյն Վաթողիկոսէն ամենայն Հայոց:

Սակայն ի նկատելն մեր զայսոսիկ հնգեւսին նախադիծս, որք ունին լինիլ հիմունք Վարդադրութեան՝ Ներսիսեան Ազգային Հոգեւոր Գալրոցիդ, արժան դատեցաք յաւելուլ ի վերոյ զբառս, առ առաջին յօդուածսն «Ներսիսեան» ի հոգեկան պարծանս երջանկայիշատակ սկզբնապատճառ հիմնադրի նորին:

Եւ Երրորդն ի վերջ յօդուածոյն յաւելուլ, «Նախնիթաց գիտութեամբ Վեհափառ Վաթողիկոսի ամենայն Հայոց և Սինոդի Սրբոյ Լծմիածնի:»

Եւ առ Հինգերորդն յաւելուլ, «Գալրոցն պարտի լինիլ միշտ ի լիակատար կախման Ծայրագոյն Պատրիարք Վաթողիկոսի ամենայն Հայոց, և Սինոդի Սրբոյ Լծմիածնի:» Իսկ թիւք հոգաբարձուաց կամ անդամոց Խորհրդարանի լիցին նախադահուութեամբ Վիճակաւորին յերկոտասան անձանց, և փոխանակ «Առաւմարիչ» բառին «Վիճակաւոր Արքեպիսկոպոս տեղւոյն:»

Եւ այսպէս հաւանական գտեալ զայնոսիկ նախադիծսն և հաստատեալ զայնս, յանձնեմք Ձեզ, ընդարձակեալ ի վերայ Բակզեան Զինանցն զԼեզհանուր Անտոն Ներսիսեան Հոգեւոր Ազգային Ուսումնարանիդ բացայայտ և լիովն հանդամանօք ըստ պատշաճին, ըստ ներքին և արտաքին մասանց նորին, և ապա առ նաչառութեամբ ընտրեալ ի միջոյ հասարակութեանդ վնշանակեալ թիւ հոգաբարձուաց, զարս, վկայեալս հարսզատութեամբ և ջերմեռանդ ազգասիրական գործովք և անուամբ բարութեան, զոյդ ընդ Անտոնադրութեանն առաքեսջիք ի վերանկատողութիւն և ի հաստատութիւն Մեր և Սինոդի Սրբոյ Լծմիածնի:

Հաւաստի է, զի փորձն ընթացից ուսման, և ճիգն արդարաւստակ աշխատանաց Ձերոց յայդ Աստուածահաճոյ և ընդհանրաշահ գործ ապացուցին զարդիւնս և զարգոսիս բարութեան ազգին: Թող ծաղկեսցին, փթթեսցին մանկունք Ձեր բարգաւաճ սրտիօք լուսաւորութեան և փառաց և անուն պատճառիցն բարութեան մնացէ անջինջ յօրհնաբանեալ շրթունս և ի հոգիս նոցա և ապագայ սերնդոց նոցա ի դարս յաւիտենից:

Իսկ մեզ մնայ զինի յուշ ածելոյ Արեւելացոյ և հարազատից Ուղղափառ Սուրբ Եկեղեցւոյ մերոյ զառաքելական զորդորական կանն զբան, թէ «Այսուհետեւ եղբարք, ողջ լերուք, հաստատուն կացէք, մխիթարեցարուք, միաբան լերուք, խաղաղութիւն արարէք, և Աստուած սիրոյ և խաղաղութեան եղիցի ընդ ձեզ: «Աչրկր». Կորնթ". Ժգ գլ". 11 համար:» Խնդրել ի Հոգւոյն Սրբոյ իւրով անսահման ողորմութեամբ, քաղցրութեամբ ակնարկել յայս՝ Երսիսեան դարաստան լուսաւորչատունկ, պահելով ի ներքոյ խնամոց Ամենազոր Աջոյ իւրոյ, և Ձեզ վաստակաւորացոյ յայդ Աստուածահաճոյ ձեռնարկս օժանդակեսցէ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ և վարձատրեսցէ զՁեզ զամենեսեանսդ աստ և ի հանդերձելումն: Ամէն:

ՄԱՏԹԻՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:

Համար 327, յ9 Յունիսի 1861

Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇԻՆ:

~~~~~

ԱՐԳՈՑ ԶՐԱՅԱՐԱԿՈՂ ԶԻՒՍԻՍԱՓԱՅԸ ՕՐԱԳՐԻ,

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՑ ՆԱԶԱՐԵԱՆՅ:

Այլ չապէս վերին նախախնամութեան ղթութեամբ, առ փոքր փոքր փարատվում են մեր դժբախտ ազգի երկնականարից մառախլապատ ամպերը և ծագումէ նորա համար մի լայնածաւալ և ուրախարար լոյս: Ազգը սթափուելով իւր թմբութենից, յառաջ շարժած ոտք է կոխում լուսաւոր շաղի վերայ, անձնուրաց և աջալուրջ հայրենասէր հերոսների առաջնորդութեամբ, և յոյս կայ, որ կը հասանէ այն տեղ, ուր վաղուց հաստատել է քաջակիրթ Աւրուսյային իւր հսկայաքայլ ոտքերը:

Ուստի կարծեմ ամենայն Հայ, որի երակներում դեռ ևս սառած չէ հայկական արիւնը, և որի սրտում կայ հայրենասիրութեան կաթիլ, մի անսովոր խնդութեամբ պարտ է խնդալ տեսանելով իւր ազգի յառաջադիմութիւնը, միանդամայն և պարարել իւր հոգին ազադայի յուսովը:

Այն որոյ և ես կամենալով իմ անպատում խնդութեանը տալ մի յայտարար նշան, թող այսօր երգով կանխեմ իմ ամենասիրելի ազգի առաջը, շնորհաւորեմ նորա կեանքի առաւօտու արշաղոյսը և յայտնեմ նորան իմ սրտի խանդակաթ զգացմունքը. և որպէս զի լսելի կացուցանվի իմ ձայնը նորան, համարձակվում եմ դիմել դէպ ի Ձերդ յարդութիւն, ամենախոնարհ խնդրանքով:

Բարեհաճեցէք, արգոյ Հրատարակող, տեղի տալ այս իմ շնորհաւորութեան բանիս, սոյն նամակիս հետ միասին, ձեր ազգասէր և հոգեկեց օրագրի մէջ: Թող լսէ և ընդունէ իմ ազգը իւր

որդու կաթողին շնորհաւորութիւնը, և, դորա փոխարէն, օրհնէ իմ մեղքը բանաստեղծական աստարիսի մէջ, թող իմանայ թէ ես կամք չունիմ ժառանգել ոչ բանաստեղծի պատուանուն և ոչ հայկական մեղքի պարծանք. շատ է ինձ, եթէ կարողանամ իմ փառաքի աշխատանքով, հանդիսանալ իմ համազգիների մէջ, իբրեւ եկեղեցու և ազգի աշխատասէր և հարազատ որդի:

Մեծաբոլ սարուն, ընդունեցէք ջերմեռանդն և խորին յարգութիւնը այն երիտասարդի, որ պատիւ է համարում իւրեան կոչվել Ձերդ պատուականութեան

միշտ խոնարհ ծառայ,

Աբրահամ Գալուստեան

Նաղարեանց:

8 ին. Յուլիսի 1861 թ.

ՀԱՇՏԱՐԻՆ:

ԱՐՁԱՆՈՅ ՏՆՅՈՅ:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

ՆՈՒԵՐ.

Շնորհաւոր լինի քո նոր արշալոյս,
Ո՛վ ազգ հպկաղեան, քաղցր հայրենիք:
Կը փախչի խաւարդ, չկայ տարակոյս.
Եւ քեզ կը ծաղկին օրեր երջանիկ:

Անքէ ձգիր քո եղբրքի վերայ:
Տես ի՞նչ գեղեցիկ արուսեակ է վառ.
Ա՛խ. ծիծաղազարդ պատկերը նորա
խոստանումէ քեզ մի օր պարզ, պայծառ:

Քո սեւ սեւ օրեր, միշտ դառնաճաշակ
Քո վերայ բերին սառն թմբրութիւն.
Երբ շատ խմելի ցաւերի բաժակ,
Քեզ տիրապետեց խոր քնափութիւն:

Ննջեցիր անհոգ . . . չմնացար երրէք,
Թէ գլխիդ վերայ ալիք են հոսում:
Չմնացար, պէտք է լինիս նաւարեկ,
Մարդկային ազգի ովկիանոսում:

Իպցք քո ժիր պաշտպանք, տեսան քաջապէս,
Թէ քեզ հասնումեն դառն փորձանքներ.
Խթեցին կողքդ, որ քունդ թափես,
Ջարթնուս ու հոգաս փրկութեան գործեր:

Լմենայն լեզուից փառք Երկնաւորին,
Որ կանչողներիդ ձայնը լսեցիր.

Ջարթեցար մեղմով քո քնից խորին.

Տեղից վեր կացար, աչքդ բացեցիր . . . :

Կամքդ կատարեալ, զգացմունքդ վառուած,

Չգիտեմ ինչո՞ւ քայլերդ դանդաղ:

Ոտքիդ խոցերը դեռ չե՞ն բժշկուած,

Թէ դեռ ծուլութեամբ մնումես շաղխ:

Ո՞ր կաց, քաջացիր, քո մէջքը պնդիր,

Քեզ դէպ ի յառաջ տանելու համար.

Նորոգիր դու քեզ, ո՞վ ազգ իմ ընտիր,

Ներկայ օրերի պահանջման յարմար:

Ճգնիր զիտութեան փրկաւէտ լուսով,

Քաջ Եւրոպացոց լինել համակարգ.

Աշխատիր անխոնջ, անձանձիր ջանքով

Ստանալ նոցա պէս քեզ պարծանք, քեզ փառք:

Ո՞ր առիթ քո սրտում մի լապտեր փայլուն,

Իւր տայրով նորան սուրբ սէր միաբան.

Սէրն է քո միակ կապն հաստատուն,

Նա միայն է քո հրեշտակ պահապան:

Սէրն է քեզ կեանք և պարգև վերին.

Նա է քեզ միայն պահում խաղաղիկ.

Պինդ բռնիր նորան քո հոգուդ ձեռքն,

Իբրև հոտաւէտ, անթառամ ծաղիկ:

Լալ ամենողորմ Տէրն բոլորից,

Գթայ քո վերայ, ազգ իմ սիրական.

Իւր անմատչելի ահել աթոռից

Տօղէ քո վերայ շնորհ վերնական:

Թող վերադառնան քո ոսկի օրեր,
 Մի նորափետուր կենսաբեր գարուն.....
 Որ քո բեղմնաւոր, գեղեցիկ ձորեր
 Լցվին, ճոխանան վարդով զարդարուն:

Նրկարէ Աստուած և նոցա տարիք,
 Որոնք թողնելով սնամիառ կիւրքեր,
 Միշտ կեանք են մաշում լցնել քո կարիք,
 Փաթաթումեն քո զայրացած վէրքեր:

Ըն և դու օրհնած, անգ իմ հարազատ,
 Չը թողնես նոցա տեղիք գանգաւի.
 Նոցա արդիւնքը յարգիր շատ ու շատ,
 Սրբէր քրտինքը նոցա ճակատի:

Ո՛հ, զիտե՛ս արդեօք, քո սիրով քաղցրիկ
 Ո՛րչափ եռումէ իմ սիրտս ծոցում:
 Ամեն քո մասին նոր լսած բարիք
 Անբաւ ցնծութիւն են ինձ պատրաստում:

Ուստի և այսօր հոգիս սգաւոր,
 Տխուր սրտիս հետ զգումէ զմայլում:
 Մինչ տեսանումեմ քո շարժելը նոր
 Եւ արշալուսիդ պանծալի փայլում:

Ըրդ աղերսումեմ պատկառած կերպով,
 Ճանաչիր ինձ քեզ հարազատ որդի.
 Ես քո հետ կապված արիւնի կապով,
 Թող կեանքս լինի նուէր քո օգտի.....

Աբրահամ Գալստիսեան Նաշաբեանց:

4 ին. Յուլիսի 1861 թ.

ՀԱՇՏԱՐԱՆ:

ԱՌՆԱԳԱՐԱԿԱՆ ԴԱՐՈՑԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ

Ղաւն աշխարհաբերելու և ի լոյս ընծայելու հայերէն լեզուով դպրոցական գրեթէ մարդկային գիտութեան պէսական քաւիներէն վերայ ին աւ հասարակ Հայոց մանկներէ և ին սորներէն զիջին և գերագոյն ուսումնարաններէ համար:

Ըմեն դպրոցական գրքի բովանդակութիւնը պարտ է յանդիման կացուցանել:

Նիւթ. Նիւթը, նպատակը և խորհուրդը մի որոշեալ գիտութեան, այնպիսի կատարելութեամբ, որպիսի ստացել է և ունի այժմուս այդ գիտութիւնը Եւրոպայի մէջ:

Եւրոպ. Ձանաղան ոճերը դասատուութեան և ուսումնասիրութեան, նոցա ամեն մինի առաւելութիւնքը և պակասաւորութիւնքը:

Եւրոպ. Լաւագոյն աղբիւրքը և առաջնորդող գրուածքը այդ գիտութեաննրի վերայ, Գերմանացոց, Ֆրանսիացոց, Անգլիացոց և Ռուսաց մէջ. արժանաւորութիւնքը և թերութիւնքը նոցա ամեն մինի. Թէ որը նոցանից թարգմանած էին դէպ ի պլ լեզուք, երբ և դէպ ի որ լեզուք. դոցա հաստորների թիւը. դոցա քանի անգամ տպագրութիւնը. Թէ որը այդ տպագրութեաննրից և ինչ պատճառով աւելի լաւ էր. Թարգմանութեան արժանաւորութիւնքը. Թէ որպիսի և որքան ծանօթաբանութեամբ ճոխացուցած էին նոքա. որ, ինչ քաղաքում, ինչ գրավաճառների ձեռքով կարելի էր ստանալ Թէ բնագիրքը և Թէ թարգմանութիւնքը, Թէ որքան արծաթ կը նստէր տեղ հասուցանելը և Թէ որքան էր նոյն իսկ գինը բնագրի և թարգմանութեան այս կամ այն տեղում: Այլ և հարկաւոր է ցոյց տալ Թէ հեղինակը մի որոշեալ գրքի շարադրութեան միջոցին ինչ մատենագիրներ հիմք ու առաջնորդ է ընտրել իւր համար: Բաց ի սորանից ցանկալի էր, որ հեղինակը յատկացներ բոլոր, համեմատաբար լաւագոյնքը հայերէն լեզուով:

եղած գրուածներէից և աղբիւներէից, և ցոյց տար նոցա համեմատական արժանաւորութիւնքը և պակասութիւնքը:

Չորրորդ. Մատենագրութեան ոճի մասին կարելի է օրինակ առնուել իւր համար ամենալաւ և նմանութեան արժանի եւրոպական հեղինակները մի որոշեալ նիւթի մէջ, բայց երբէք պիտոյ չէ թոյլ տալ մի լոկ թարգմանութիւն օտար լեզուով գրած ժողովրդական մատենաների: Պիտոյ է միտք բերել, որ ամենայն ժողովրդական գիրք շարադրվում է մի որոշեալ ազգի համար և այն պատճառով ինչ որ լաւ, պատուական, պատշաճաւոր է մի ազգի հասկացողութեան և տեղեկութեններին, երեւելու է այնպարմար կամ անհասկանալի կամ թէ ամենևին անգործադրելի միւս ազգի համար: Այս պատճառով առաջնորդական սկիզբը, հետեւեցութիւնը ըմբռնողութենների, նոցա աւանդութեան ոճը, խօսքի դարձուածը, ընտրութիւնը օրինակների ազգային կեանքից, բոլորը պիտի համեմատուի հայոց ազգի առաւել մեծ մասնի առանձնութեններին, լուսաւորութեան աստիճանին, ըմբռնողութենների զարգացմանը, որովհետեւ դպրոցական մատենանը գրվում է այդ ազգի առաւել մեծ մասնի համար:

Հինգերորդ. Եթէ քննենք թէ որպիսի լեզուով պիտի գրուէին դպրոցական գրեանքը, ապա հարկաւոր է փախչել ամենայն շեղմունքից որ չունին յարակցութիւն նիւթի հետ, ամենայն ճոռումախօսութենից, ամենայն զրոյցներից և առակներից: Գպրոցական գիրքը պիտի գրուի կանոնաւոր հայկական աշխարհիկ լեզուով, այն բարբառով որ հասկանալի էր մի որոշեալ բազմութեան: Պէտք է փախչել այնպիսի դարձուածներից որ թէպէտ ուղիղ էին, բայց գիտնական են և դժբառ, որպէս և, ոչ թէ միայն օտարազգի այլև հայ բառերից, որ չէին գործածական ժողովրդի մէջ: Բայց ուր բռնորովն անկարելի էր գործ կատարել առանց այդպիսի բառերի, այնուհետեւ պիտոյ էր փակագծերի մէջ յաւելացնել բառի մեկնութիւնը թագաւորութեան մէջ տիրապետող լեզուներից միւսով, և ֆրանսիարէն ու գերմաներէն: Շատ օգտակար է ամենայն տեղ ծանօթութենների մէջ յաւելացնել բանասիրական բացայայտութիւն գիտնական խօսքերի և արհեստական բառերի: Աւելի յառաջագիմութիւն և օգուտ յառաջացնելու համար, անհրաժեշտ կարելոր է աչքի առաջ և ունենալ, թէ դպրոցական գիրքը գրվում է այնպիսի ընթերցողի համար, որ չունի ոչինչ յառաջագոյն ստացած տեղեկութիւնք, այլ պատկերացնել մտքով, թէ պարզապէս խօսվում է մտացի և հասկացող մարդու կամ մանուկի հետ: Գիտութեան ինչ ինչ բաժինների մէջ կարող են դպրոցական գրքի բոլոր մասները զուգախառնուիլ և կացուցանել մի ամբողջութիւն, բայց միւսերի մէջ բաժանուիլ երկու հատուած, որոնցից առաջինը լինելու էր ներքսածութիւն, ուր կարող էր գործ գրուիլ կամ ամենևին վերլուծական ոճ, կամ թէ միանգամայն վերլուծական ու պատմական ոճ: Եթէ

բանը պղպէս եղաւ, այնուհետեւ երկրորդ հատուածը կարող է ունենալ բաղադրական ձև, բայց այնպէս, որ այս հատուածի մէջ ներքո չբերվէր ոչ մի ըմբռնողութիւն, ոչ մի բառ դէպ ի որը պատրաստուած էր ընթերցողը առաջին հատուածով: Առաջնորդական գրքի մէջ, ուր այդ բանը օգտակար է և անհրաժեշտ, պիտոյ է յաւելացնել շատ հարադատ, որոշիչ և ճշտութեամբ յօրինած ձևագրութիւնք, պատկերներ, կերպարանք և այլն: Գրքի քանակութիւնը ունի նոյնպէս ոչ փոքրիկ կշիռ և այս պատճառով ցանկալի է, որ 20 կամ 25 թերթից աւելի մեծութիւն չունենար ապելի դպրոցական գիրքը: Հարկաւոր է ուշադիր լինել տպագրութեան գիւրընթերցանելի, մաքուր և անսխալ լինելուն, նոյնպէս թղթի խտակութեանը և առհասարակ պատշաճաւոր լոյսընծայութեանը: Գինը մի գրքի որ բաղկանումէ 20 կամ 25 թերթերից չպիտի լինի ռուբլեուց կամ թէ 1½ աւելի, անպատկերազարդ գործերի համար, և ոչ 1½ ից մինչև 2 մանէթ պատկերազարդների համար:

Ինչն ըստ ինքեան հասկանալի բան է, որ մի նիւթի վերայ գրելու կամ մի գիրք մի լեզուից դէպ ի այլ լեզու թարգմանելու համար, անպատճառ հարկաւոր է. նախ, ծանօթութիւն սոյն իսկ գրելի կամ թարգմանելի նիւթին և նորա մշակութեան Եւրոպայում ներկայ օրերի մէջ, և երկրորդ, կանոնաւոր, հիմնաւոր գիտութիւն այն լեզուի, որով գրումեն մի գիրք և որով գրած են առաւել պատուական շարադրութիւնքը այդ մասին: Առանց այն երկու հիմնական պայմանների ոչ ոք և երբեք կարող չէ գրել որ և իցե պիտանի գիրք որ և իցէ նիւթի վերայ:

Իայց մի թէ պիտոյ էր խոստովանել, թէ մեղանում 100 մատենագիրների մէջ, հազիւ թէ երկուքը լցուցանումեն վերոգրեալ պայմանքը:

Եւրոպայի առաջնորդական մատենաք մարդկային գիտութեան բոլոր բաժինների վերայ, այնպիսի հետ դժետէ յառաջխաղացութեամբ, որպէս հարկաւոր է մեզ, սկսեալ այբբենարանից մինչև փիլիսոփայութիւն և վերին ուսումնականութիւն, հարկաւոր է

1, Ազգմէ մի հասարակութիւն որ հրաւէր կարդար դէպ ի ազգի հայրենասիրութիւնը, որ կարողանար մի բաւական մեծ արծաթադուլս հաւաքել և հասկանար ինքը շահեցուցանել դորան, դտանելով դորա համար աղբիւր: Մի այդպիսի ընկերութիւն կարող է յառաջգլեմ լինել, երբ որ դորան կը բաղկացնեն անձինք, ազգի մէջ յայտնիք իւրեանց արդարութեամբ, անկաշառելի խղճմտանքով, ճշմարիտ սիրով դէպ ի հայրենիք և դէպ ի ամենայն հայրենական բան, անձինք շնորհազարդք և պատիւ ու կշիռ ունեցողք իւրեանց քաղաքացիների մէջ: Այս ընկերութիւնը կարող է պահպանել ազգի հաւատը դէպ ի ինքը, և ընդարձակել իւր ազդեցութիւնը, երբ որ նա արդար և խելացի կերպով կը վարէ իւր գործը, իւր բոլոր գործերի:

գիտաւորութենէնքի, եկամուտքի և ծախքի մասին տպագրութեան բերանով զանազան և աւելի տարածուած հայկական օրագրերի մէջ հաշիւ ու համար կը տայ ամենայն մանրամասնութեամբ, սկսեալ ռուրիւց մինչև հօպէկը:

2. Աղղմել մի հասարակութիւն ուսեալ և կրթեալ մարդերի որ առանձնապէս պարապումէին մարդկային գիտութեան այս և այն բաժնին: Այս ընկերութիւնը կը բաժանէ աշխատութիւնքը իւր անդամների մէջ, վերջիշեալ դպրոցական գրքերի շարագրութեան մասին: Ամեն միւր կ'ընտրէ իւրեան մի նիւթ մասնաւորապէս ծանօթ նորան: Որպէս զի ամեն միւր նուցանից իւր առաջնորդական գրքի մէջ կարողանայ ցուցանել գիտութեան յառաջդէմ գնացքը ամենանոր ժամանակներում, ամենայն հարազատութեամբ զուգակշիւ կացուցանելով իւր գործը գիտութեան ներկայ դրութեան հետ Եւրոպայում, ուրիմն, որպէս զի անտես չառնէ ոչ մի ճշմարտութիւն որին համաժամանակեայ գիտութիւնը հասել է, բայց միւս կողմից, որպէս զի առաջնորդական գրքի մէջ ներս չմտնէին կարծիք կամ իրողութիւնք որ 5, 3 կամ այդ մի տարի յառաջ կիրառութեան մէջ էին, բայց այժմ հերքուած են, հասարակութիւնը կարող է և պարտ է առանց դժուարանալու նամակով խորհրդակցից լինել եւրոպական և ուրա համալսարանների պրոֆեսսորների հետ, զոր օրինակ փարիզեան, գետտինգենեան, հէյդելբերգեան, բերլինեան, դորպատեան, մոսկովեան և Ա. պետերբուրգեան համալսարանների հետ, խնդրելով այդ համալսարանների ֆակուլտետներից, որ դոքա շնորհ առնէին և մատնացոյց առնէին ամենալաւ և քննողական ընտրութեամբ մշակած աղբիւրքը մի որոշեալ գիտութեան, այլև ամենալաւ համաժամանակեայ առաջնորդական գրուածքը այդ մասին, այնպիսիք որ իւրեանց քանակութեամբ յարմարաւոր էին վերապոյն, միջին և ստորին ուսումնարանների համար, և առաւել ծանօթ եւրոպական լեզուներով, ֆրանսիարէն, գերմաներէն, անգլիարէն և ռուսերէն. մատնացոյց առնէին դոցա թարգմանութիւնքը, քննողաբար յայտնի կացուցանելով այդ առաջնորդական գրքերի և նոցա թարգմանութենների արժանաւորութիւնը: Այնպէս իսկ, տպագրութեան ծանապարհով, այսինքն Եւրոպայի առաւել պատուական ֆրանսիարէն, գերմաներէն, անգլիարէն և ռուսերէն օրագրերի միջնորդութեամբ, խնդրել եւրոպական առանձնապէս ուսումնականների օգնութիւնը և խորհրդակցութիւնը: Այս ծանապարհը ի հարկէ շատերին կ'երեւի նոր, կարելի է, և օտար, բայց հաւատացէ՛ք, ոչ մի եւրոպական ուսեալ արհամարհութեամբ պատասխանելու էր այդպիսի հրաւերքի, այլ մաշաւանդ յօժարութեամբ կը մասնաւորէր իւր տեղեկութիւնքը և փորձառութիւնը, վասն տարածելու լուսաւորութիւն և եւրոպական գիտութիւն Հայոց աղբի մէջ: Եւրոպացիք աւելի լաւ քան թէ մէք Հայերս, հասկանումեն

և գիտեն կշռել, թէ ինչ կարևոր խորհուրդ կարող էինք մեք լցուցանել արևելքումը, սկսեալ Ասսպեան ծովից և Հնդկաստանից միջերկրական և սեաւ ծովը:

Երբ որ արած էին բոլոր խորհրդակցութիւնքը, երբ որ ժողոված էին բոլոր նիւթերը, այնուհետեւ դոցա ծանօթանումէ ամեն մի մատենագիր ըստ իւր ընտրած գիտութեան և ապա դրաւոր կերպով լուսաբանումէ իւր առաջարկութիւնը որ յետոյ քննվումէ առանձնադէտ ուսումնականներէ ժողովի մէջ և այնուհետեւ ամեն մինը ձեռնարկումէ շարագրելու յատկացած դպրոցական գիրքը: Երբ որ պատրաստ էր նիւթը, զոր օրինակ 2 տպած թերթի չափ, վատ չէր կարդալ տալ իւր առաջը մի 12 կամ 14 տարեկան տղայի որ փոքր ի շատէ ծանօթ էր յատկացած նիւթին, և հարցանել, արդեօք հասկանումէր նա իւր կարդացածը, և պարզ էր նոյն իսկ ոճը խօսքի: Եթէ տղան ուր և իցէ դժուարանումէ, իսկապէս ոճի մթութենից, ապա պէտք էր առաջարկել նորան որ ինքը պատմէր այդ յօդուած բանը, և ապա միտ դնելով դորան փոխէր մատենագիրը խօսքի ոճը: Այս պարզ ճանապարհով ամենից հեշտ էր առաւելապէս դիւրհասկանալի կացուցանել մի առաջնորդական գրքի ոճ, և սա է մինը գլխաւոր պայմաններից ոչ թէ մի դպրոցական գրքի արժանաւորութեան, այլ որ և իցէ առանձին հետաքննութեան այս կամ այն գիտութեան մասին:

Երբ որ դպրոցական գրքի ամեն մի հիմնական մասը աւարտուած էր, առաջարկումէ դա հասարակութեան ամեն մի ներկայ անդամի քննողութեանը և այնուհետեւ ձեռնամուխ են լինում տպագրութեանը: Որպէս վարձատրութիւն հեղինակին, կարելի է սահմանադրել, որ Հասարակութիւնը վճարէ նորան զոր օրինակ 20 կամ 25 տպած թերթի համար 600 ից մինչև 800 ման. արծ. այն պայմանով, որ առաջին տպագրութիւնը, 1200 օրինակ, պատկանումէր որպէս սեփականութիւն հասարակութեանը, որ նա հնարք ունենար երբեմն դարձուցանել իւր ծախքը: Եթէ ոչ բոլորովին, գոնեայ նորա կէսը, բայց առանց տոկոսիք հաշուելու: Իսկ միւս ապագայ տպագրութիւնքը կը պատկանէին որպէս ժառանգական սեփականութիւն հեղինակին: Ամեն մի առանձին տպած գրքից Հասարակութիւնը կ'ուղարկէ մի մի օրինակ, առանց բացառութեան, բոլոր հրատարակողներին լրագրերի և օրագրերի, առաւել երևելի հայկական հասարակութեններին և միաբանութեններին, զոր օրենակ էջմիածնու վանքի մատենադարանին, Բիֆլիզը Երեսիսեան աղգային և հոգեոր ուսումնարանին, Աստանդնուպօլսի աղգային և հոգեոր ժողովին, Փարիզու Մուրադեան ուսումնարանին, Վենետիկու միսիթարեան միաբանութեանին, Վիեննական ընկերութեանը, Մոսկովի լիցէոնին Վաղարեանց և այն ուսումնականներին և օրագիր հրատարակողներին, որ առ ի սրտէ սիրով ընդունել են Հասարակութեան խնդիրը և էա-

պէս գործակից են գտանվել մատնացոյց առնելով դպրոցական գրքերի նիւթը և նոցա կրիտիկական արժանաւորութիւնը:

Վերջաբանելով մեր խօսքը, հարկաւոր ենք համարում ասել, թէ հաւատի վարդապետութեան գիրքերը, եկեղեցական և սուրբ պատմութիւնը պիտի գրուին ամենայն ճշդութեամբ և զգուշութեամբ միտ դնելով դաւանութեանը և հոգուն որ ունի հաւատուածոց վարդապետութիւնը ուղղափառ, առաքելական, Հայոց եկեղեցին, առաւել ազատահայեացք արեւելեան եկեղեցիների մէջ:

Մ. Մ. Մեանասրէանց:

(Թիֆլիզէջ.)

The history of the city of London, from the first settlement of the Saxons, to the present time, is a subject of great interest and importance. It is a subject which has attracted the attention of many writers, and which has been the subject of many valuable works. The history of London is a subject which is of great interest to all who are interested in the history of England, and it is a subject which is of great importance to all who are interested in the history of the world.

THE HISTORY OF THE

CITY OF LONDON

The history of the city of London, from the first settlement of the Saxons, to the present time, is a subject of great interest and importance. It is a subject which has attracted the attention of many writers, and which has been the subject of many valuable works. The history of London is a subject which is of great interest to all who are interested in the history of England, and it is a subject which is of great importance to all who are interested in the history of the world.

1. Հիւսիսարիայլ օրագիրը ամիս ամիս դուրս գալով, պարունակելու է իւր մէջ ճառեր ընդհանուր Երկրագիտութեան, ընդհանուր Պատմութեան և Աշխարհագրութեան, այլև մասնաւորապէս Հայրենական պատմութեան և աշխարհագիտութեան վերայ:
2. Բնագիտական ճառեր, այսինքն բնութեան օրէնքների և դոցա գործադրութեան վերայ մարդու օգտի համար, ճառեր զանազան ֆիզիքական յայտնագործութենների, հասարակախօս Աստղաբաշխութեան, Բիւրայի, Հանքաբանութեան և Ֆիզիօլոգիայի վերայ. այլև բանախօսութիւն տունկերի, գիտութեան արժանի բոյսերի, նոցա տնկարկութեան և օգտի վերայ, վերջապէս կենցաղօգուտ գիւտերի և յայտնագործութենների մասին:
3. Բարոյական, գեղեցիկ բանասիրական ճառեր, առաւել ընտիր մտածութիւնք և զգացողութիւնք թէ ոտանաւոր և թէ արձակ ոճով. թարգմանութիւնք հին հայկական, և հին ու նոր եւրոպական մատենագրութեանից. այլև Երկրորդայն (ուսումնական քննութիւնք) նորատիպ հայերէն գրուածների վերայ:

Ցանկացողքը ստանալ այս օրագիրը կարող են հասուցանել իւրեանց խնդիրը կամ լզրակի Հրատարակչին Մոսկվայի մէջ այսպէս. въ Редакцію Армянскаго Журнала «Съсерное Сіліе», въ Москвѣ, на Черногрязкѣ, въ домѣ Статскаго Совѣтника С. Назарьянца. կամ թէ Մոսկվայի նամակատանը այսպիսի հասցեով. въ Газетную Экспедицію Московскаго Почтамта.

Տարեկան 12 տետրակների գինը է 8 մանէթ Մոսկվայի մէջ, բայց ուրիշ քաղաքների համար 9½ մանէթ:

Печатать позволяется. С. Петербургъ. 2 Августа 1861 года.

Исправляющій должность Цензора

С. Загребиницъ.